

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

JACOB JOSEPH FRANK VE FRANKİSTLER

Yüksek Lisans Tezi

ZEHRA HAN

İSTANBUL, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

JACOB JOSEPH FRANK VE FRANKİSTLER

Yüksek Lisans Tezi

ZEHRA HAN

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail TAŞPINAR
2. Üye: Prof. Dr. Dursun Ali AYKIT
3. Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk YIKAR

İSTANBUL, 2025

ÖZET

Ortodoks Yahudiliğin inanç esasları arasında ahir zamanda gelmesi beklenen bir kurtarıcı mesih inancı bulunmaktadır. Mesih, bozulan dini düzeni yeniden kurmakla, yıkılan Süleyman Mabedi'ni inşaa etmekle ve İsrailoğulları'nı kutsal topraklara yerleştirmekle görevli üstün niteliklere sahiptir. Yahudi tarihinde yaşanan zor olaylar, mesih inancının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda MÖ. 586 yılında yaşanan Babil Sürgünü, Roma İmparatorluğu'nun Kudüs'ü işgal ederek Mabedi yıkması, Yahudilerin kendilerini Yahve tarafından seçilmiş halk olarak görmeleri ve Yahudi dininin özellikleri, mesih inancının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Mesih inancı, çoğu zaman yaşanan kötü ve bunalımlı dönemlerde kendini gösterir. Bu bağlamda özellikle Babil Sürgünü ile beraber dağılık halde yaşamaya başlayan Diaspora Yahudileri arasında bir kurtarıcı inancı benimsenmeye başlamıştır. Bunun sonucunda benzer toplumsal kriz dönemlerinde zaman zaman Yahudiler arasında kendini mesih olarak tanıtan şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Şimon bar Kohba (ö. MS. 135) , İshak b. Yakub Obadiah (ö. 756?) ve öğrencisi Yudghan (ö. ?), Menahem b. Şlomo (David Alroy) (ö. 1316), Abraham Abulafia (ö.1291), David Reubeni (ö. 1535), Şlomo Molho (ö. 1532), Sabetay Sevi (ö. 1676) ve Jacob Joseph Frank (Yakov Yosef Frank) (ö.1791) bunlardan bazılarıdır.

Sabetay Sevi, XVII. yüzyılda mesihlik iddiasıyla Yahudi dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. XVIII. yüzyılda Jacob Joseph Frank, Sabetay Sevi'nin mirasını sürdürmüştür. Zira Sabetayizm, hareketin kurucu lideri Sabetay Sevi'nin ölümünden sonra Doğu Avrupa'da bilhassa Jacob Frank'ın yaşamını sürdürdüğü Polonya'da hızla yayılmıştır.

Mesihlik iddiasıyla Yahudi dünyasında büyük bir yankı uyandıran Sabetay Sevi'nin ölümünden sonra onun düşüncelerini benimseyen ve onun reenkarneyonu olduğunu iddia eden sahte mesih Jacob Frank'ın liderliğinde XVIII. yüzyılda Frankizm hareketi ortaya çıkar. Doğu Avrupa'da ortaya çıkan Frankizm, Yahudiler arasında önemli bir tartışma ve ayrışma yaratır. Nitekim Jacob Frank'ın Yahudiliğin dini emirlerini ve Talmud'u reddetmesi, dönemin geleneksel Yahudiliği temsil edenler arasında oldukça büyük bir tepkiye yol açar. Bu nedenle geleneksel Yahudiler, Frankizm'i sapkın bir hareket olarak görür. Frankistler kendilerini "ma'aminim" (inanırlar), "Zoharistler" ve "Talmud Karşıtları" olarak adlandırırlar. Geleneksel Yahudiler bu inançları sebebiyle Frankistlere herem cezası verir. Herem cezası sonrasında Katolik Kilisesi'nin himayesine sığınan sahte mesih Jacob Frank, Sabetay Sevi'nin fikirlerini genişleterek daha farklı ve daha radikal bir teoloji geliştirir. Söz konusu bu teoloji ile Frank, taraftarlarına da Hristiyanlığı kabul etmeleri yönünde çağrıda bulunmuş ve böylece alternatif

bir kurtuluş paradigması sunmuştur Bu bağlamda araştırma Jacob Frank'ın hayatı, faaliyetleri ve mistik teolojik görüşlerini kapsamlı biçimde ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Mesih, Sahte Mesih, Polonya, Hristiyanlık, Sabetay Sevi, Jacob Frank, Frankistler.

ABSTRACT

Among the fundamental beliefs of Orthodox Judaism is the belief in a savior messiah expected to come in the end of times. The messiah has superior qualities to re-establish the broken religious order, rebuild the destroyed temple, and settle the Israelites in the Holy Land. Difficult events in Jewish history have an impact on the formation of the Messianic belief. In this context, the Babylonian Exile in 586 BC, the Roman Empire's occupation of Jerusalem and the destruction of the Temple, the Jews' perception of themselves as the chosen people of Yahweh, and the characteristics of the Jewish religion are important in the formation of the Messianic belief.

Belief in the messiah often manifests itself in bad and depressing times. In this context, especially among the Diaspora Jews who began to live in scattered conditions after the Babylonian Exile, a messianic belief began to be adopted. As a result, during similar periods of social crisis, figures who introduced themselves as messiahs emerged among the Jews from time to time. Some of these are Simon bar Kokhba (d. M.S. 135), Isaac b. Yaqub Obadiah (d. 756?) and his student Yudghan (d. ?), Menachem b. Solomon (David Alroy) (d. 1316), Abraham Abulafia, (d. 1291), David Reuveni (d. 1535), Solomon Molcho (d. 1532), Sabbatai Zevi (d.1676) and Jacob Joseph Frank (d. 1791). Sabbatai Zevi caused a great impact in the Jewish world with his messianic claim in the 17th century. After Sabbatai, Jacob Joseph Frank (d. 1791) continued his legacy in the 18th century. Because Sabbateanism spread rapidly in Eastern Europe, especially in Poland, where Jacob Frank lived, after the death of Sabbatai Zevi, the founding leader of the movement.

After the death of Sabbatai Zevi, who caused a great resonance in the traditional Jewish world with his messianic claim, the Frankism movement was formed in the 18th century under the leadership of the false messiah Jacob Frank, who adopted his ideas and claimed to be his reincarnation. Frankism, which emerged in Eastern Europe, created a significant debate and division among Jews. Indeed, Jacob Frank's rejection of the religious commandments of Judaism and the Talmud caused a great reaction in the Jewish society of the period. For this reason, traditional Jews saw Frankism as a heretical movement. Because the Frankists called themselves “ma’aminim” (believers), “Zoharists” and “anti-Talmudists,” the Jews excommunicated the Frankists for these beliefs. After the herem punishment, the false messiah Jacob Frank, who took refuge under the protection of the Catholic Church, expanded on Sabbatai Zevi's ideas and developed a different and more radical theology. With this theology,

Frank presented a new path of salvation for his followers by accepting Christianity. In this context, the research includes the life, activities and mystical theological views of Jacob Frank.

Keywords: Judaism, Messiah, False Messiah, Poland, Christianity, Sabbatai Zevi, Jacob Frank, Frankists.

ÖN SÖZ

Geleneksel Yahudi inançlarını reddeden ve Kabala'ya (Yahudi mistisizmi) oldukça hakim olan Frank, İzmir ve Selanik'te bulunduğu zamanlarda Sabetayistlerin Karakaşlar kolu ile sık sık zaman geçirir. Polonya'ya döndüğünde kendisinin Sabetay Sevi'nin reenkarnasyonu olduğunu ve bu bağlamda mesih olduğunu iddia ederek Polonya'daki Sabetayistlerden bir grup taraftar kazanır. Böylece Polonya'da kitlesel bir mesih hareketi oluşmaya başlar. Frank, Yahudi dininin önemli yasalarını göz ardı eder ve yaşadığı mistik tecrübelerle dini yasaların ötesine geçmeye çalışır. Bu durumdan endişelenen geleneksel Yahudiler, Frank taraftarlarına herem cezası verir. Hristiyan otoritelerden de Frankistlerin cezalandırılmasını isterler. Frank'ın faaliyetleri, geleneksel Yahudi cemaatleri tarafından sapkınlık olarak görüldüğü için büyük tartışmalara sebep olur ve sonuç olarak Frank'ın taraftarları zulme uğrar. Ancak durum bu olsa da Frank'ın teolojisi, Polonya ve çevre ülkelerde yankı uyandırmayı başarır. Zira Frankistler kendilerini Talmud Karşıtları olarak adlandırınca Katolik Kilisesi'nin onlarla ittifak kurması geleneksel Yahudilerin planlarını boşa çıkarır.

Frank, kilisenin kendilerini korumalarına karşılık olarak kiliseye Yahudiler ile halka açık iki tartışma gerçekleştirme ve vaftiz olma vaadi verir. Gerek Yahudi din adamlarının Frankistleri dışlamaları gerekse Hristiyan yetkililerin Frankistleri koruyarak olaya müdahale etmeleri, Frank ve taraftarlarının Katolikliği benimsemesiyle sonuçlanır. Bu bağlamda Frankizm'in durumu ile Sabetayizm'in durumu benzerlik gösterir. Nitekim tıpkı Sabetay Sevi'nin Müslümanlığı benimsemesini meşrulaştırması gibi Frank da Katolikliğe geçişini meşrulaştırır. Frankist hareket ilk zamanlarında Yahudiler arasında filizlenerek büyüyen bir hareket olsa da zamanla Hristiyanlık ile kaynaşarak teolojisinde Hristiyanlık'tan izler barındıran bir hareket haline gelir. Böylece Frank taraftarlarına, geleneksel Yahudi inançlarından sapmayı emreden ve Yahudiliğin insan yaşamını kısıtlayan katı kurallarını reddeden bir teoloji sunar. Bu nedenle Frank'ın teolojisi nihilist ve antinomianist (şariat karşıtlığı) olarak görülür. Frank'ın dini emirlerin bağlayıcılığını kabul etmemesi, kendisi ve taraftarları için uygulanması zor olan gerek dini gerekse ahlaki uygulamalarda radikal bir özgürlüğün ve teolojinin de kapısını aralar.

Bu çalışmada birçok kişinin katkısı olmuştur. Öncelikle yüksek lisans sürecinde danışmanım olan tez konusunun seçiminden tezin yazım ve tamamlanma süreci boyunca benden hiçbir konuda yardımını esirgemeyen, sabırla ve verdiği motivasyonla bana rehberlik yapan çok kıymetli hocam Prof. Dr. İsmail TAŞPINAR'a saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans eğitimi sürecindeyken bana birçok konuda yol gösteren değerli

hocalarım Prof. Dr. Dursun Ali AYKIT’a ve Doç. Dr. Ömer Faruk ARAZ’a da teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tezi okuyarak önemli katkılarda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk YIKAR hocama da bir teşekkürü borç bilirim.

Yüksek lisans sürecimde destekleri ile yanımda olan kıymetli arkadaşlarım Arş. Gör. Aybike ÇAĞLAR, Şüheda KAHRAMAN, Ayşe Nur OKUMUŞ ve Ayşe Nur AKPINAR’a da teşekkürlerimi sunarım.

En büyük teşekkürlerimi ise tez yazım sürecinde maddi ve manevi desteklerini bir an olsun bile esirgemeyen çok sevgili anneme, babama ve kardeşlerime arz ediyorum.

Zehra HAN

Mayıs, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	2
ABSTRACT	III
ÖN SÖZ	V
ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3
LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ	4

GİRİŞ

YAHUDİLİKTE MESİH İNANCI VE TEOLOJİK ZEMİN

1. YAHUDİLİKTE MESİH KAVRAMI VE İNANCI.....	8
2. BABİL SÜRGÜNÜ ÖNCESİ MESİH İNANCINA ZEMİN HAZIRLAYAN UNSURLAR	11
3. BABİL SÜRGÜNÜ SONRASI DÖNEMDE YAHUDİLİKTE MESİHE DAİR OLUŞAN TEMEL İNANÇLAR.....	15
4. YAHUDİ MEZHEPLERİNDE MESİH ANLAYIŞI	18
5. BEKLENEN MESİHİN ÖZELLİKLERİ	19
6. MESİHİN GELİŞİNDEN ÖNCE YAŞANACAK OLAYLAR.....	20
6.1. Yusuf Oğlu Mesih	20
6.2. Armilus	20
6.3. Peygamber Eliyahu	21
7. MESİHİN GELİŞİ İLE BERABER YAŞANACAK OLAYLAR.....	21

I. BÖLÜM

JACOB JOSEPH FRANK'IN ÖNCÜSÜ OLARAK SABETAY SEVİ VE SABETAYİZM HAREKETİ

1. SABETAY SEVİ'NİN HAYATI, EĞİTİMİ VE KİŞİLİĞİ.....	23
2. SABETAY SEVİ'Yİ MESİHLİĞE YÖNELTEN ŞARTLAR.....	24
2.1. Doğu Avrupa'da Yaşayan Yahudilerin Durumu	24
2.2. XVII. Yüzyılda Osmanlı'daki Yahudilerin Durumu	26
2.3. Kabala'nın Sabetay Sevi Üzerindeki Etkisi	27
3. SABETAY SEVİ'NİN MESİHLİĞİNİ İLAN ETMESİ	29
3.1. Mesihliğin Birinci İlanı ve Misyon Faaliyetleri	29
3.2. Mesih'in Peygamberi: Gazzeli Nathan	31
3.3. Sabetay Sevi'nin İzmir'de Mesihliğin İkinci İlanı	33
4. SEVİ'NİN MÜSLÜMAN OLUŞU VE SABETAYİZM HAREKETİNE ETKİSİ	34
5. SABETAYCILIĞIN POLONYA'DA FRANKİZM'İN ORTAYA ÇIKIŞINA ETKİSİ.....	36
5.1. XVIII. Yüzyıl Öncesi Polonya'da Yahudi – Hristiyan İlişkileri.....	37

5.2. Yahudi Özerkliği: Dört Ülke Konseyi.....	39
5.3. Polonya’da Sabetayist Hareket	41
5.4. XVIII. Yüzyılda Frankizm Öncesi Emden - Eysbeschütz Tartışması	43

II. BÖLÜM

JACOB JOSEPH FRANK VE FRANKİSTLER

2. JACOB JOSEPH FRANK’IN HAYATI	46
2. 1. Jacob Joseph Frank’ın Hayatının İlk Yılları	46
2.2. Jacob Frank’ın Podolya’ya Gelişi ve Frankizm’in Kuruluşu.....	50
2.3.Dokuz Maddelik İnanç Bildirgesi	54
2.4. Kamaniec Tartışması ve Sonuçları.....	55
2.5. Frank’ın Polonya’ya Dönüşü ve Lvov’daki Tartışma	57
2.6. Frankistlerin Vaftizi	59
2.7. 1759-1772 Yılları Arasında Frank’ın Czeŝtochowa Kalesine Hapsedilişi	61
2.8. Jacob Joseph Frank Sonrası Frankistler	65
2.9. Frankist Dini Literatürü	68
2. 9.1. Divrey ha-Adon (Zbiór Słów Pańskich)	68
2.9.2. Kırmızı Mektuplar	69
2.9.3. İşaya’nın Kehanetleri.....	70
2.9.4. Ksiğga Snow Panskich.....	70
2.9.5. Kronika Panska	70
2.9.6. Ein Yakov’a Dair Yorumlar	70

III. BÖLÜM

FRANKİSTLERİN MİSTİK TEOLOJİK GÖRÜŞLERİ

3.1. FRANKİSTLERİN MİSTİK GÖRÜŞLERİ VE HİRİSTİYANLIK.....	71
3.1.1. Kabala’ya Dair Görüşleri.....	71
3.1.1.1. Tsadik Doktrini.....	72
3.1.1.2. Yükselmek için Alçalmak Doktrini	72
3.1.1.3. Zohar Doktrini	73
3.1.1.4. İkili Tora Doktrini	75
3.1.2. Frankistler ve Hristiyanlık	76
3.2. TANRI VE İSA MESİH ANLAYIŞI.....	78
3.2.1. Tanrı Anlayışı	78
3.2.1.1. Kabalacı Tanrı Anlayışı	78
3.2.1.2. Teslisci Tanrı Anlayışı.....	79
3.2.1.3. Gnostik Tanrı Anlayışı.....	81
3.2.2. İsa Mesih Hakkındaki Görüşleri	83
3.3. GERÇEK YAKUB VE HAVARİLER İNANCI	84

3.3.1. Gerçek Yakub: Jacob Frank.....	84
3.3.2. On İki Kardeş – On Dört Cariye İnancı.....	86
3.4.BAKİRE MERYEM VE EVA FRANK	89
3.4.1. Şekina ve Bakire Meryem Kültü.....	90
3.4.1.1. Yahudilikte Şekina İnancı	90
3.4.1.2. Şekina İnancının Hristiyanlık ile İlişkisi.....	90
3.4.1.3. Frankistlerde Şekina İnancı.....	91
3.4.2. Kutsal Kadın Eva Frank.....	93
3.5. ŞERİAT VE MASA DUMA ÖĞRETİSİ.....	95
3.5.1. Frank'ın Nihilist Teolojisi	95
3.5.2. Şeriat ve Günahın Kutsanması	96
3.5.2. Masa Duma Öğretisi.....	99
3.6. KUDÜS VE SÜLEYMAN MABEDİ ANLAYIŞI	100
SONUÇ.....	102
KAYNAKLAR.....	105
EKLER.....	126

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Dinler bir arada yaşarken genelde ya çoğulcu (pluralist) ya dışlayıcı (exclusive) ya da kapayıcı (inclusive) yaklaşımlardan birini benimser. Frankizm hareketi, Yahudi geleneği içerisinde hâkim olan Avrupa kültürünü kapsayıcı olarak tasvir edilebilecek bir dini akımdır denebilir. Nitekim Frankizm, kendisini Avrupa kültürüne ve dinine entegre eden ve Yahudiliği de bunun bir parçası haline getirerek toplum içinde yer edinmenin bir çözüm yolu olarak ortaya çıkan bir harekettir. Bu doğrultuda Frankizm gettoda bir çıkış umudu ve insanları içlerine kapanmayı değil de diğer kültürlerle açılarak entegre olmayı savunan dini bir akımdır. Ancak Frankist hareketi, pasif anlamda bir entegre hareketi olarak görmek gerekir. Zira Frankizmin Avrupa kültürüyle entegresinde Katolik Kilisesi'nin destekleri ve olumlu yaklaşımları önemli bir rol oynar. Bu bağlamda araştırmada Frankist hareketin Hristiyan kültürüne entegrasyonu sağlamak için mi ya da Katolik Kilisesi'nin Frankistleri Hristiyanlaştırma politikasının bir uzantısı mı olduğu sorusuna cevap arayacağız.

Frankizm aslında genel hatlarıyla içinde yaşanılan kültürel ortamın artık sürdürülemez olduğu ve bir çıkış yolu olarak içinde bulundukları ülkenin kültürüne entegre olmayı sunar. Bu bağlamda Frankizm, kültürel entegrasyon fikrinin dini olarak ifade edilmesi bakımından da ilginç bir harekettir. Nitekim Jacob Joseph Frank'ın yaptığı her faaliyet, Geleneksel Ortodoks Yahudiliğin katı ve değiştirilemez fikirlerinden kurtulmak ve Yahudilerin Avrupa'daki entegrasyon sorununun ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Örneğin Frank'ın Hristiyanlığa yaklaşmak için taraftarlarına kendisinin İsa Mesih olduğunu ifade etmesi, Hristiyan gibi yaşamamanın gerekliliğini ön plana çıkarması, Yahudi gibi inansalar da Hristiyan gibi yaşamalarının gerektiğini söylemesi; aslında içinde bulunduğu kültüre adapte olmak için yaptığı faaliyetlerdir. Ayrıca Frank'ın Yahudiliğin ahlaki normlarını hiçe saymasının temel nedeni de kendisini Hristiyanlıkta var olan kültürel rahatlığa adapte edebilmek içindir.

Frankistlere göre gettoda yaşayan Yahudiler için çözüm yolu, geleneksel Yahudiliğin dini yasalarına bağlı olarak kalmak olamaz. Bu yönüyle Frankizm, daha ziyade içinde yaşanılan toplumun dini inançlarına yani Hristiyanlığa entegre olarak onların inançlarına adapte olmayı bir çözüm yolu olarak gören fikrin bir ürünüdür denebilir. Aslında bir bakıma İslam ülkelerinde görünürde Müslüman gibi yaşayan Sabetayist hareketin Hristiyan versiyonu ile karşı karşıyayız denebilir. Nitekim Sabetaycılık, İslam dünyasında yaşayan Yahudiler için tek çıkış yolunun ancak Müslümanlar ile entegre olmuş bir Yahudi inancı şeklinde okunmaktadır. Benzer bir anlayışla Frankist hareketin de Avrupa'daki Yahudilerin asırlardır çektiği

dışlanmanın doğurduğu kimlik krizine karşı senkretik ve mesihanik unsurlar içeren bir dini-toplumsal bir tepki olarak düşünmek mümkündür.

Buradan hareketle araştırmada Frank faaliyetlerinde ne kadar başarılı olduğu, hayatta iken neleri başardığı, ne kadar taraftar kazandığı, varsa faaliyetlerinin geleneksel Yahudiliğe ne kadar etkisi olduğu, Frankizm'in Reformist Yahudiliğin ortaya çıkışına zemin hazırlayıp hazırlamadığı ve Frankistlerin günümüzdeki durumunun ne olduğu gibi sorulara cevap aranacaktır.

Çalışma giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. "Yahudilikte Beklenen Eskatolojik Kurtarıcı Figür Olarak Mesih" başlıklı giriş bölümünde Yahudilikte mesih inancının tarihi seyri Babil Sürgünü öncesi ve Babül Sürgünü sonrası olmak üzere iki alt başlıkta ele alınmaktadır. Bu bölümde Mesih inancının özellikle Babil Sürgünü ile beraber Yahudi inancında yer edinmeye başladığı ortaya konmaktadır. Ayrıca bu bölümde Yahudi mezheplerinde mesih inancına da kısaca değinilecektir. Son olarak beklenen mesihin özellikleri, Frankizm hareketi bağlamında mesih'in gelişinden önce ve gelişini ile beraber yaşanacak olaylara da değinilecektir.

"Jacob Joseph Frank'ın Öncüsü Olarak Sabetay Sevi ve Sabetayizm Hareketi" başlıklı birinci bölümde Jacob Frank'ın düşüncelerinde Sabetay Sevi'den ne ölçüde etkilendiğini belirlemek amacıyla Sabetay Sevi ve başlattığı Sabetayizm hareketine ve Sabetaycılığın Frankizm hareketinin çıkışındaki önemine değinilecektir. Zira Frank ile ilgili tezimizin aslında benzer bir durumunu Sabetayizm'de de görmekteyiz. Sabetay Sevi'nin Müslüman gibi görünmesinin altında aslında Müslümanlarla bir arada yaşamının ve böylece toplumun bir parçası olarak görünmenin bir yolunu bularak daha rahat bir yaşam sürme ihtiyacı olduğu söylenebilir. yaşadığı coğrafyanın, kültürel ortamın ve geleneklerin Frank'ın Yahudiliğe bakışını anlayabilmekte önemli bir yere sahiptir. Bu çerçevede Polonya'da Yahudi-Hristiyan ilişkisi ve bu bağlamda Polonya'da Sabetayist hareketin varlığı ve gelişimi konusuna değinilecektir. Sabetaycı Karakaşlar'ın önderliğini yapan Baruhya Roso'nun (Osman Baba) Polonya'da misyonerlik faaliyetleri yürütmesi ve Frank'ın bu faaliyetlerden etkilenmesi bölgede Frankistler topluluğun oluşumuna zemine hazırlar. Nitekim Frankizm, XVIII. yüzyılda Polonya'da Sabetaycılığın radikal bir kolu olarak ortaya çıkan bir harekettir denebilir. Tıpkı Sabetaycılığın kurucu lideri Sabetay Sevi'nin görünürde İslam'ı benimsemesi gibi Frank da Katolik Kilisesi'ni benimser. Ancak Frankizm zamanla hem geleneksel Yahudiliğe hem de Hristiyanlığa bir başkaldırı olma özelliğini gösterecektir.

"Jacob Joseph Frank ve Frankistler" başlıklı ikinci bölümde Jacob Frank'ın başlattığı mesihî hareketi daha iyi anlamak için Frank'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Son olarak kaynaklarda geçtiği kadarıyla Frankistlerin dini literatürü hakkında da kısaca bilgi verilmiştir.

Teolojisi ile geleneksel Yahudilikten sapan Frank, taraftarlarına Tanah'ın ve dini emirlerin mistik bir yorumunu sunar. Nitekim Frankizm, dini emirlere (halaka) sıkı sıkıya bağlılık da dahil olmak üzere geleneksel Yahudiliğin birçok temel inancını reddeder ve geleneksel Yahudiliğe aykırı uygulamaları ve öğretileri benimser. Nitekim bu sebeple geleneksel Yahudiler tarafından herem cezası verilir. Ancak durum bu olsa da Frank, günah yoluyla kurtuluş ve Tanrı ile doğrudan mistik bir deneyim gibi radikal yaklaşımlarla dini emirlerin uygulamasının kendilerine çok ağır geldiğini düşünen Yahudileri kendisine çekmeyi başarır. Nitekim ona göre yaşamın nihai amacı, ahlakın ve dini emirlerin sebep olduğu kısıtlamaları ortadan kaldırmaktır. Bu bağlamda Frank taraftarlarına, cinsel ahlaksızlığı benimsetmiş ve günah yoluyla kurtuluş anlayışıyla manevi kurtuluşa ve nihai özgürlüğe giden yolu inşa edebileceklerini vurgulamıştır. Bu durum, Frankizm'in geleneksel Yahudiler tarafından "ahlaksız ve sapkın" bir hareket olarak adlandırılmasına sebep olur. Nihayet "Frankistlerin Mistik Teolojik Görüşleri" başlığını taşıyan son bölümde ise; Frank'ın Kabala, Hristiyanlık ve zaman zaman Gnostisizm'den izler taşıyan mistik teolojisine ve bu teolojinin Frankizm hareketi için önemine değinilecektir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma hazırlanırken ilk olarak kaynak taraması yapılmıştır. Yahudilikte mesih inancının gelişimi, Frank'ın öncüsü olarak Sabetay Sevi'nin yaşamı ve son olarak da Jacob Joseph Frank ve Frankizm hareketi ile ilgili yazılan akademik kitaplar, ansiklopedi maddeleri ve makaleler tespit edilmiştir. Bu kaynaklar içinden tezin konusu ve amacına uygun olan kaynaklar başta olmak üzere ilgili okumalar yapılmış ve bu doğrultuda çalışmanın başlıkları oluşturulmuştur. Frank ve Frankizm ile ilgili genel bir anlayış oluştuktan sonra buna uygun olarak çalışma yazılmaya başlanmıştır. Böylece giriş ve üç ana bölümden olmak üzere çalışmanın ana hatları oluşmaya başlamıştır. İnternet veritabanları ve kütüphaneler aracılığıyla çalışmanın literatürüne ulaşılmıştır.

Elde edilen verileri düzenlemede doküman incelemesi yöntemine başvurulmuştur. Bu yöntem ile Yahudilikte mesih inancı, Sabetay Sevi ve Sabetayizm; Jacob Joseph Frank ve Frankistler ile ilgili yazılan kitap, makale vb. çalışmalar sınıflandırılmış, olabildiğince objektif bir şekilde incelenerek analiz edilmiştir. Çalışmanın tüm safhasında elde edilen bilgiler nesnel, açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda Sabetay Sevi ve Jacob Frank'ın

hayatı, faaliyetleri ve görüşleriyle ilgili bilgileri objektif bir şekilde aktarmak amacıyla Dinler Tarihi alanında oldukça fazla kullanılan tarihsel, mukayeseli ve deskriptif metot kullanılmıştır.

LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Araştırmada kullanılan birincil kaynaklar; Zohar, Talmud, bizzat Jacob Frank'ın öğrencileri tarafından İbranice kaleme alınan *Zbiór Słów Pańskich (Üstad'ın Sözleri)* adlı kitabın İngilizce tercümesi ve Polonyalı yazar Olga Tokarczuk'un Leh dilinde kaleme aldığı 2018 *Księgi Jakubowe (Yakup'un Kitapları)* kitabının Türkçe tercümesidir. Zohar Kitabı'nın Nathan Wolski ve Joel Hecker'in tercüme ettiği ve Stanford University Press'de basılan The Zohar: Pritzker Edition versiyonu, Talmud'un ise Rabbi Epstein'in editörlüğünü yaptığı The Babylonian Talmud esas alınmıştır. Bunun dışında birçok araştırmacının konuya dair kaleme aldığı ikincil kaynaklar da kullanılmıştır. Araştırma boyunca ilk aşamada var olan literatür taranarak Yahudilikte Mesih inancı, Sabetay Sevi ve Jacob Frank'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında yazılmış önemli eserler ve makaleler incelenmiştir. Bu bağlamda yazılan metinlerin İngilizce tercümeleri esas alınmış olup zaman zaman Türkçe kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Giriş bölümünde Yahudilikte mesih inancını ele aldığımız başlıklarda Batı literatüründeki kullanılan ikincil kaynaklar, Harris Lenowitz'in Yahudilikte mesih inancı ve mesih hareketleri detaylı bir şekilde anlattığı *The Jewish Messiahhs from the Galilee to Crown Heights* ve Julius H. Greenstone'nun Yahudi tarihi, dini ve kültürüyle ilgilenen araştırmacılar için değerli bir kaynak olan ve Yahudilikte gelişen mesih inancına etkileyici bir bakış açısı sunan *The Messiah Idea in Jewish History*'dir (1906).

Araştırmanın ilk bölümünde farklı kaynaklar kullanılmıştır. Ülkemizde Sabetay Sevi'nin hayatını ve hareketini ele alan ilk bölümünde ise akademik anlamda yazılan ilk Türkçe eser 1992'de *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi*'ni yazan Abdurrahman Küçük'e aittir. Abdurhaman Küçük, bu eserde hareketin tarihini ve inançlarını anlatmış, fakat Sevi'nin özel hayatına dair bilgi vermemiştir. Yine de Sabetaycılığın doktrini ile ilgili derli toplu bir çalışma olan bu eser çalışma boyunca kullanılmıştır. Aynı konu hakkında Cengiz Şişman'ın *Suskunluğun Yüğü Sabatay Sevi ve Osmanlı-Türk Dönmelerinin Evrimi* adlı eseri ise Sabetay Sevi'nin hayatı, ailesi, aldığı eğitimi, yaşadığı dönem ve şahsi hayatı ile ilgili sosyolojik ve tarihsel bilgiler verdiğinden önemli kaynaklarımız arasındadır. Ayrıca Cengiz Şişman, bu eserinde Sevi'nin ailevi ve şahsi hayatını birinci el kaynakları kullanarak ön plana çıkarmıştır.

Batı'da Sabetay Sevi ve Sabetaycılık ile ilgili yazılmış eserlerin çoğu Gershom Scholem tarafından kaleme alınmıştır. Bu bağlamda *The Messianic Idea in Judaism: And Other Essays*

on Jewish Spirituality, Kabbalah, Major Trends in Jewish Mysticism ve Sabbatai Şevi: The Mystical Messiah, 1626–1676 isimli kitaplardan istifade edilmiştir. Yine aynı yazarın Encyclopaedia Judaica’da yazdığı Shabbetai Zevi maddesinden ve Türkçe’ye çevrilen Sabatay Sevi: Mesih mi? Sahte Peygamber mi? isimli kitabına da yer yer atıfta bulunulmuştur. Bunun dışında Batı literatüründe Joseph Kastein’in yazmış olduğu İzmirli Mesih Sabatay Sevi (2011), John Freely’nin yazdığı Kayıp Mesih Sabatay Sevi’nin İzini Sürerken (2003) ve Sabetayist yazar Ilgaz Zorlu’nun Evet Ben Selanikliyim Türkiye Sabataycılığı (1999) adlı eserler de önemli kaynaklarımız arasında yer almaktadır.

Birinci bölümde ayrıca Polonya’da Yahudi-Hristiyan ilişkileri ve Polonya’da Sabetayizm’in yayılması konusunda Simon Dubnow’un 1916’da İngilizce’ye tercüme edilen *History of the Jews in Russia and Poland from the Earliest Times Until the Present Day* eserinden; Polonyalı yazar Iwo Cyprian Pogonowski’nin yazdığı *Jews in Poland: A Documentary History; The Rise of Jews as a Nation from Congressus Judaicus in Poland to the Knesset in Israel* eserinden ve son olarak 2010 yılında Antony Polonsky’nin *The Jews in Poland and Russia 1350 to 1881* eserin birinci cildinden istifade edilmiştir.

Polonya’daki Yahudilerin durumu ile ilgili Israel Shahak’ın *Jewish History, Jewish Religion The Weight of Three Thousand Years* adlı eseri de önemli bir kaynak olmuştur. Israel Shahak, bu eserinde yaptığı analizler ile Polonya’daki Yahudilerin durumuna farklı perspektiflerden bakılmasını sağlamıştır. Zira Shahak, Yahudi dininin, Yahudi olmayanlar karşısındaki tutumunun ortaya konulduğu tartışmanın asıl çerçevesini dikkatli ve objektif bir şekilde ifade etmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde Frank’ın hayatı, ailesi ve mesihî faaliyetleri hakkında yazılmış başta İngilizce olmak üzere Lehçe ve Fransızca yazılan eserlere de başvurulmuştur. Bu bağlamda Frank’ın hayatını ilk defa detaylı bir şekilde kaleme alan Alexandre Kraushar’ın eserine başvurulmuştur. Kraushar, Frank ile ilgili yazdığı biyografik kitabı, Frank’ın ölümünden bir asır sonra yani 1895 yılında Leh dilinde kaleme almıştır. *Frank i Frankiści Polscy, 1726-1816: Monografia Historyczna Osnuta na Źródłach Archiwalnych i Rękopiśmiennych* adlı bu kitapta Kraushar, Frank’ın biyografisini 2 ciltte anlatmıştır. Yararlandığımız bir diğer önemli biyografik eser ise 1979 yılında Arthur Mandel tarafından yazılan *Militant Messiah: Or, the Flight from the Ghetto: The Story of Jacob Frank and the Frankist Movement* adlı eserdir. Bazı orijinal araştırmalara dayanan bu kitap, Frankist hareketinin başlangıcından XIX. yüzyılın başına kadar olan tarihini inceliyor. Eserde Frankizm

ile XVIII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan devrimci hareketler arasındaki etkileşim de anlatılmaktadır.

Frank'ın biyografisini, teolojisini ve Frankist hareketin tarihini anlatan ve Polonya'da konu ile ilgili yazılan kaynakların kapsamlı bir analizini yapan Polonyalı yazar Pawel Maciejko'nun *The Mixed Multitude: Jacob Frank And The Frankist Movement, 1755-1816* (2011) adlı kitabına başvurulmuştur. Mevcut tüm kaynakların incelendiği bu eserde yazar Yahudi, Hristiyan ve Frankist belgeler ışığında Frankizm'in Yahudi ve Hristiyan dini otoritelerin uyguladıkları baskıya bir yanıt olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Eser ayrıca İbranice, Rusça ve Lehçe'ye de çevrilmiştir.

Jay Michaelson, 2022'de yayımlanan *The Heresy of Jacob Frank: From Jewish Messianism to Esoteric Myth* adlı kitabında Frank'ın sözlü öğretilerinden faydalanmış, Frank'ın sapkın ve yenilikçi dini fikirlerinin analizini sunmuştur. Konumuz bağlamında Frankizm, Sabetaycılık ve Yahudi mistisizmi gibi konulara ışık tuttuğu için bu eserden de oldukça faydalanılmıştır.

Ayrıca Charles Novak'ın Frank'ın hayatını ele aldığı ve 2012'de yazdığı *Jacob Frank, Le Faux Messie: Déviance de la Kabbale ou théorie du complo* (Sahte Mesih Jacob Frank: Kabbala'dan Sapma ya da bir komplo teorisi) başlıklı Fransızca eserden de zaman zaman istifade edilmiştir. Bunun dışında Frank'ın hayatı, ailesi, eğitimi ve yaşadığı dönemin tarihsel bağlamı hakkında Jan Doktór tarafından yazılan "Jakub Frank, a Jewish Heresiarch and His Messianic Doctrine" (1997), "The Non-Christian Frankists" (2002), "Frankism: The History of Jacob Frank or of the Frankists" (2018) başlıklı makaleler de sıklıkla yararlandığımız ikincil kaynaklardır.

Frank'ın mistik teolojik görüşleri bağlamında birincil kaynağımız Frank'ın sözlerinin ve öğretilerinin yer aldığı *The Collection of the Words of the Lord [Jacob Frank] from the Polish Manuscripts* isimli eserdir. Zbiór Słów Pańskich (Üstad'ın Sözleri) ismiyle Jacob Frank'ın öğrencileri tarafından kaleme alınan bu eserin orijinal dili İbranice'dir. Eser, Harris Lenowitz tarafından 2004 yılında İngilizce'ye çevrilmiştir. Ayrıca Polonyalı yazar Olga Tokarczuk'un Leh dilinde kaleme aldığı 2018 Nobel Edebiyat Ödüllü *Księgi Jakubowe* kitabı da araştırmanın birincil kaynakları arasındadır. Söz konusu bu eser 2024 yılında Neşe Taluy Yüce tarafından Yakup'un Kitapları ismi ile Türkçe'ye çevrilmiştir. Araştırmada eserin Türkçe tercümesi dikkate alınmıştır. Ardından konu hakkında yazılan ikincil kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu bağlamda sıklıkla yararlandığımız Ada Rapoport-Albert'in 2011 yılında İngilizce'ye çevrilen *Women and the Messianic Heresy of Sabbatai Zevi 1666-1816* adlı

kitaptır. Eserde Frank'ın mistik teolojisi detaylı bir şekilde anlatılmakta ve özellikle kadın konusuna dair pek çok söyleme de yer verilmektedir.

Araştırma konusu ile ilgili Batı literatüründe çok sayıda çalışma yapılmışken Türkçe literatürde sadece iki müstakil eser vardır. Prof. Dr. İsmail TAŞPINAR'ın 2022 yılında yayınladığı *Dinler, Tarih ve İnançlar* adlı kitabındaki “Kripto Yahudi Katolikler: Jacob Frank ve Frankistler” başlıklı makalesidir. Yine aynı yılda Doç. Dr. Ömer Faruk ARAZ tarafından “Yahudilikte Sahte Mesih Travmasının Önemli Bir Halkası: Jacob Joseph Frank” başlıklı makale yayınlanmıştır.

GİRİŞ

YAHUDİLİKTE MESİH İNANCI VE TEOLOJİK ZEMİN

Çeşitli dinlerde var olan kurtarıcı inancı, farklı isimlerle ifade edilir.¹ Kurtarıcının ahir zamanda ortaya çıkması, dinde reform (tahrif edilmiş dini özgün haline kavuşturma) ve düşmana karşı zafer elde ederek tek egemen güç olması kurtarıcı figürlerin görüldüğü dini inançlarda üç ortak özellik olarak ön plana çıkmaktadır (Sarıkçıoğlu, 2017, ss. 16-26).

1. YAHUDİLİKTE MESİH KAVRAMI VE İNANCI

Yahudilikte beklenen kurtarıcıya mesih denilir. İbranice karşılığı “Ha-Mašiah ha-Meleh” (Kral Mesih) olan mesih terimi, Tanrı’nın dini bir görev vermek için seçtiği, başına yağ sürülerek kutsadığı şahsiyet anlamına gelir (Ginsberg, 2007, s.110). Mesih ifadesinin kökeni Babil Talmudu’nda olduğu gibi “Mašiah”dır ve Aramca bir kelimedir (Buttenwieser, 1912, s. 505). Mesih ifadesi, Yunanca’da “Christos”, Latince’de “Christus”tur (Emmet, 1915, s. 572).

Yahudilikteki mesih inancının kökenleri konusunda farklı görüşler vardır. Bu bağlamda Tarihçi Alfred Jeremias (ö. 1935) ilk defa Sümerlerde ve Babillilerde görülen mesih inancı diğer dinlerde kurtarıcı inancına zemin hazırladığını ifade etmektedir. Ona göre; Mezopotamya’da zamanın giderek kötüleşeceği, günahların dünyada hâkim olacağı ve kurtuluşun bizzat Tanrı sayesinde ve yahut göndereceği bir kişi sayesinde gerçekleşeceği inancı bulunur. Asur kralı olan I. Sargon (MÖ 2350 yılları) ve Babil kralı Hammurabi (M.Ö 1728-1686) başları meshedilerek kurtarıcı kral vasfında göreve başlarlar. Mısır, M.Ö. 2000 yıllarında bu inançtan etkilenir (Sarıkçıoğlu, 2011, s. 351).

Yahudilik dışında çevre kültürlerde de gelenek olarak yönetici ve din adamlarının göreve başlamadan önce başları meshedilir. Antik Mısır’da kralların ya da göreve yeni başlayan kişilerin meshedilme geleneği vardır (Sipahioğlu, 2020, s. 69). Yapılan araştırmalar, Suriye-Filistin’de kralların göreve başlarken meshedilmesi ritüelinin Mısır’dan geldiğini göstermektedir. Firavunların kendileri meshedilmese de firavunlar için çalışan vasallar efendilerine itaatin bir işareti olarak meshedilirler. Nitekim Mısır çivi yazılarından yola çıkılarak Kenan diyarındaki vasalların mesh edildiği ifade edilmektedir. Bu sebeple muhtemelen Mısır’dan Suriye- Filistin bölgesine taşınan bu anlayışı daha sonra yeniden

¹ Eski Amerika yerli halklarından olan Aztekler “Quetzalcoatl”, Mayalar “Kukulcan”, Perulular “Viarcorcha”, Algonkinler “Heilbringer”; Eski Mısırlılar “Ameni”, Sabiiler “Praşai Şiva”, Budistler “Maitreya”, Hindular “Kalki”, Mecusiler “Saoşyant”, Hristiyanlar ise “Mesih” terimleriyle kurtarıcı figürü tanımlarlar (Gündüz, 1995, s. 128; Sarıkçıoğlu, 2017, ss. 16-21).

yorumlayarak Yahudiler de benimser. Kralların mesh edilmesi, krallarının Yahve'nin tebaası olduğunun tanınması anlamına gelir (Williams, 1971, ss. 274-275).

Yahudilikteki mesih fikrinin Zerdüştlükten² geldiğini ileri sürenler, mesih beklentisinin bilhassa Babil esaretinin ardından ortaya çıkması sebebiyle İran mitolojisini kaynak olarak gösterirler. M.Ö. 538'de İran kralı Cyrus (Koreş), Babil'i işgal eder. Ardından Yahudiler İran hakimiyetine girerler ve dolayısıyla İran'ın kültüründen etkilenirler. Üstelik Cyrus'un Babil'i işgal etmesi ile Yahudiler onu bir mesih olarak görür. Bu bağlamda İşaya 44/28 ve 45/1'de³ Cyrus, bir Mesih olarak tasvir edilir (Batuk, 2003, s. 70). Abdurrahman Küçük'e göre ise İran kültürü, Yahudilikte mesih inancının yerleşmesine yardımcı olarak mesih anlayışına Yahudi bir karakter kazandırmıştır (Küçük, 2021, s. 109).

Mesih inancının her dinin tarihi, psikolojik ve sosyolojik koşullarına göre doğduğu fikri de vardır. Yahudilikte mesih inancı, Kral Davud'a duyulan özlemden ve Yahve'nin Davud'un saltanatını sonsuz kılacağına dair ahdinin gerçekleşeceği umudu ile ortaya çıkmıştır. Buna göre bu inanç dış dünyadan etkilenmeden ortaya çıkar (Harman, 2017, s. 56).

Mesih inancının teşekkülünde Yahudilerin inanç esasları da mühim bir kaynaktır. Yahve'nin Davud ile yaptığı antlaşma mesih inancının oluşmasında oldukça önemlidir. Yahve bu antlaşmada, Davud'un krallığının sonsuz olacağını, kendisini ve halkını muhafaza edeceğini, günahkâr olmalarına rağmen ahir zamanda kendilerini ödüllendireceğini söyler. Bu nedenle, böylesine bir milletin sürekli olarak kötülüğe ve zulme maruz kalması düşünülemez. Zira Yahudileri Mısır sürgününden kurtaran yine Tanrı'dır. Yahve, bunu Yahudilerle yaptığı ahitleşmeye bağlar. Zira bu durum Çıkış 6/5'te şu şekilde geçer: *"Mısırlıların köleleştirdiği İsrailoğulları'nın iniltisini de işittim; ve ahdimi hatırladım."*

Netice itibarıyla Yahudilikteki mesih inancının kaynağının tüm bu zikredilenlerden sadece biri olduğunu ifade etmek doğru olmayacaktır. Çünkü Yahudilerin kendi tarihleri, inançları ve temas halinde oldukları halkların kültürleri bu inancın oluşumunda etkilidir. Ancak Yahudilikte ortaya çıkan mesih fenomeni, ilerleyen bölümlerde ifade edileceği üzere, zamanla Yahudiliğe has bir görünüm kazanacaktır (Batuk, 2003, ss. 71-72).

² Zerdüştlükte, "Düalizm" prensibi gereği, iyiliğin temsilcisi Ahura Mazda ile kötülüğün simgesi Angra Mainyu devamlı mücadele halindedir. Bu mücadelede, Ahura Mazda'ya yardım etmek için dünyanın kötülükten arınmasını gerçekleştiren ve mükemmele dönüşü tamamlayan kurtarıcı olarak tasvir edilen "Saoşyant" isimli bir kurtarıcı gelecektir (Alıcı, 2011, s. 199).

³ İşaya 45/1: *"RAB meshettiği kişiye, Sağ elinden tuttuğu Koreş'e sesleniyor. Uluslara onun önünde baş eğdirecek, Kralları silahsızlandıracak, Bir daha kapanmayacak kapılar açacak."*

‘Mesih’ (Maşiah) kelimesi Tanah’ta ilk defa Levililer 4/3-5’te “meshedilmiş kâhin” olarak geçer (Topcan, 2020, s. 431). Tanah’ta dört, Ketuvim’de on dört ve Neviim’de yirmi olmak üzere toplam otuz sekiz defa geçer. Ancak bu kullanımlar daha sonra kazanacağı karizmatik kurtarıcı anlamından ziyade genellikle Tanrı tarafından güç ve liderlikle donatılan kişiyi ifade eder (Ginsberg, 2007, s. 110; Waardenburg, 2004, s. 306). Mesih kelimesinin eskatolojik anlamda kullanıldığı tek kaynak ‘yağlanarak meshedilen’⁴ ifadesini içeren Daniel Kitabı’dır⁵ (MÖ. 165) (Gürkan, 2022, s. 214).

Mesih kelimesi, yağ ile meshedilmiş kralları veya rahipleri ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Bir ritüel olan meshedilme, eski İsrailoğulları krallarının göreve başladıklarında din adamları tarafından kutsanmasını içeren kritik bir merasimdir. Böylece kutsal olan meshedilmiş kral, Tanrı adına halkı yönetme yetkisini kazanır (Russell, 1964, s. 304). Tanah’taki meshedilme anlatıları, meshedilen kişi ve Tanrı arasında bir bağın olduğunu gösterir (Lenowitz, 1998, s. 11). Yahudilikte kral yağ ile meshedildiğinde kendisinin Yahve tarafından bahşedilen hayat veren güç olarak görülen ilahi ruha sahip olduğu kabul edilir. Tanrı’nın seçtiği krala verilen isim olan Mesih ifadesi, Tanah’ta Saul, Davud, Süleyman ve İsrail kralları için kullanılır (Harman, 2017, s. 48). Mesih kelimesi, Yahudi olmayan bir kral için de kullanılmıştır. İran kralı Cyrus bunlardan biridir (Batuk, 2003, s. 68).

Samuel, Kral Saul⁶ ve Davud’u⁷ yağla meshederek onları kral olarak göreve hazırlar. II. Samuel 7/12-13; 22/51’de Saul öldükten sonra Davud’un saltanatının sonsuz olacağı ve Tanrı’nın yardımı ile güçleneceği ifade edilir.⁸ Bu durum Mesih teriminin “Davud’un krallık soyunun sembolü” anlamında kullanımasının önünü açmıştır. Bu nedenle Yahudiler zor zamanlarda Davud’un soyundan gelen birinin İsrailoğulları’nı kurtaracağı beklentisine girmişlerdir. Örneğin krallık tehdit altındayken, Yereya 23/5-6’da Peygamber Yereya İsrailoğulları’nın Davud soyundan bir kral tarafından kurtulacağı haberini verirken İşaya, 9/5-

⁴ Daniel 9/25: “Şunu bil ve anla: Yerusâlim’i yeniden kurmak için buyruğun verilmesinden meshedilmiş olan önderin gelişine dek yedi hafta geçecek.”

⁵ M.Ö. 160 civarında yazıldığı düşünülen ve Yahudilere sürgündeyken güç, azim ve cesaret veren Daniel kitabı, mesih inancı açısından oldukça önemlidir (Bağır, 2015b, s. 74).

⁶ I. Samuel 10/1: “Sonra Samuel yağ kabını alıp yağı Saul’un başına döktü. Onu öpüp şöyle dedi: “RAB seni kendi halkına önder olarak meshetti.”

⁷ I. Samuel 16/13: “RAB Samuel’e, “Kalk, onu meshet. Seçtiğim kişi odur” dedi. Samuel yağ boynuzunu alıp kardeşlerinin önünde çocuğu meshetti. O günden başlayarak RAB’bin Ruhu Davut’un üzerine güçlü bir biçimde indi. Bundan sonra Samuel kalkıp Rama’ya döndü.”

⁸ II. Samuel 7/12-13: “RAB senin için bir soy yetiştireceğini belirtiyor: Sen ölüp atalarına kavuşunca, senden sonra soyundan birini ortaya çıkarıp krallığını pekiştireceğim. Adıma bir tapınak kuracak olan odur. Ben de onun krallığının tahtını sonsuza dek sürdüreceğim.” II. Samuel 22/ 51: “RAB kralını büyük zaferlere ulaştırır, Meshettiği krala, Davut’a ve soyuna sonsuza dek sevgi gösterir.”

7’de ise Peygamber İşıya, Davud’un krallığını sonsuza dek süreceğini bildirir (Waardenburg, 2004, s. 307).

I. Krallar, 1/39’da geçtiği üzere Süleyman, Tsadok tarafından yağla meshedilir ve kral olur. Davud yaşlanınca, Davud ve Hagit’in oğlu Adoniya kendini kral ilan eder. Ancak Peygamber Nathan ve Batşeba’nın uyarısına yanıt olarak Davud oğlu Süleyman’ı kral ilan eder.⁹ Bu nedenle Süleyman, babası hala hayattayken kral olarak göreve başlar. İlk doğan çocuğun¹⁰ kral olması gibi bir şart olmadığı için Davud’un küçük oğlu Süleyman’ı kral ilan etmesi kötü olarak görülmez (Harman, 2010, s. 56; Waardenburg, 2004, s. 307).

MÖ. III. yüzyılda ise; Mesih ifadesi yaşayan bir kralı belirtmekten ziyade İsrail krallığını tekrardan tesis etmek ve adil bir toplum yaratarak halkın kurtuluşunu sağlayacak eskatolojik anlamda bir Mesih fenomenini tabir etmek için kullanılmaya başlanır (Waardenburg, 2007, s. 307). Babil sürgünü ile Davud neslinden bir kral beklentisi artarak devam eder.

2. BABİL SÜRGÜNÜ ÖNCESİ MESİH İNANCINA ZEMİN HAZIRLAYAN UNSURLAR

Mesih inancı, tarihi olaylardan etkilenerek ve belirli zamanlarda farklı unsurlara dayanarak sürekli bir değişim geçirir. İsrail halkının kendi topraklarında hala bağımsız bir siyasi hayat yaşadığı zamanlarda, ahlaki mükemmellik ve dünyevi mutluluk daha fazla ön plana çıkarılmış ve evrensel anlamda bir kurtuluş beklentisi vardır. Ancak İsrail halkının sürgün gibi sıkıntılı zamanlarında milliyetçilik unsuru çok daha önemli hale gelir ve ulusal kurtuluş beklentisi ortaya çıkar (Klausner, 1955, s. 10). Nitekim bu durum, erken dönem peygamberler (neviim rişonim) ve sonraki dönem peygamberlerin (neviim aharonim) gelecek ile ilgili fikirlerindeki farklılıklarda görülür. Örneğin İşıya, İsrail’in siyasi zaferle birlikte dünyadaki manevi fethinden bahsederken daha sonraki peygamberler, özellikle sürgün sırasında ve hemen

⁹ Krallar, 1/ 1-53; I. Tarihler, 29/24.

¹⁰ Behor: İlk doğan oğul manasına gelen İbranice “behor” kavramı ve bu kelimedenden türeyen kelimelerin manası biraz belirsizdir. “Seçmek” anlamındaki bahar (בחר) kökünden türemiş olan behor/ilik doğan (firstborn- primogeniture) “babanın ilk gücü (און ראשית)’nı temsil etmektedir. Ayrıca bu ifade kavramsal olarak, gerek tek gerekse çok eşli olsun bir babanın doğan ilk oğlunun sahip olduğu üstünlükleri, olanakları ve hususi hakları içermektedir ki bunlar, ilk doğanın vücudundaki ve karakterindeki mevcut olduğuna inanılan gücün sonucudur. Behor hem İsrâiloğullarına hem de antik çağ topluluklarında olan dinî, hukuki ve sosyal-kültürel bir görüştü. Bu bağlamda ilk doğan her hususta diğer kardeşlere tercih edilirdi. Zira ilk doğana gösterilen bu ayrıcalıkla beraber aşkın bir manevi güce bağlılığı ve ilahî kutsanma hakkını (beraha) da elde ettiği düşünülürdü. Tesniye 21/15-17’de de belirtildiğine göre ilk doğanın mirastan iki pay alması ve babasından sonra yerine ailenin önderi olarak kâhinlik âdetini sürdürmesi bunun göstergesidir. Üstelik Tanrı ile atalar arasında yapılan sözeleşmenin de ilk doğan üzerinden sürdürüldüğü düşünülmektedir. Aynı zamanda behor hakkı, ataların soyundan gelecek nesillere ait kabileler içerisinde politik ve maddi anlamda üstünlük sağlamaktaydı. Bilhassa büyük evladın kültürel uygulamalarda üstlendiği sorumluluk, İsrail Tanrısı’nın her varlığın ilk meyvesinin Tanrı’ya sunulmasına dair emri ile alakalıdır. Ancak, behorluk hakkı İsmail, Esav ve Reuven için uygulanmamış; onların yerine İshak, Yakub ve Yusuf’a verilir (Levine, 2007, ss. 45-48).

sonrasında peygamberlik yapanlar, düşmanın yok edilmesinden, sürgünden kurtuluştan ve bağımsızlıktan söz eder (Greenstone, 1906, s. 43).

Mesih inancı genel anlamda tarihteki sıkıntılı olaylardan sonra bir kurtuluş inancı olarak şekillenir. Patriyarklar döneminden¹¹ itibaren Yahudi halkı acı ve sıkıntı içinde yaşamışlardır. Nitekim patriyarklar, yabancı topraklarda yaşarken o toprakların krallarının zulmüne maruz kalmışlardır. Mısır esareti ile İsrailoğulları, geçmişlerinin talihsiz olması nedeniyle iyi bir gelecek için kurtarıcı beklentisi içinde yaşamıştır. Bu bağlamda ilk kurtuluş Musa ile meydana gelmiştir. İsrailoğulları'nı maddi sorunlarından, esaretten ve zulümden kurtaran Musa, kurtarıcı bir figür olarak görülür. Musa, Sotah 12b, 11b, 13a ve Sanhedrin 101b'de bir 'kral, savaşçı' olarak betimlenir.¹² Kurtarıcı ile Mısır'dan çıkış, Musa ile de mesih arasında bir bağ oluşur. Musa ilk kurtarıcı olarak betimlenirken mesih de son kurtarıcı olarak betimlenir.¹³ Nitekim Talmud ve Midraş yazarları, çeşitli ifadelerle Musa'yı mesihe benzetmişlerdir (Klausner, 1955, ss. 15-19).

İsrailoğulları, kutsal topraklara varmadan önce Musa vefat eder ve yerine önceden belirlediği Nun oğlu Yeşu geçer.¹⁴ Yeşu da Yahve'nin yardımıyla İsrailoğulları'nı Kenan topraklarına ulaştırır ve her kabileye kendi paylarına düşen toprakları pay eder.¹⁵ Yeşu döneminde İsrailoğulları hem Filistinliler¹⁶ ile hem de Kenan dinî kültürü ile mücadele ederler. Yeşu'dan sonra İsrailoğulları Yahve'den vahiy alan Şoftim isimli Hakimler tarafından idare edilir. Hakimler, savaşçı özellikleriyle kriz anlarında durumu idare eden, İsrailoğulları'nı düşmanların saldırılarından koruyup onları rahata kavuşturan geçici siyasi-askeri liderlerdir (Sevilla-Sharon, 1981, ss. 11-13). İsrailoğulları hakimlerin ikazlarına rağmen Kenanlı kavimlerin tanrılarına tapınca ve çevre halkların saldırılarına maruz kalınca düzenleri bozulur (Gürkan, 2022, s. 39).¹⁷

¹¹ Üç büyük İbrani ata İbrahim, oğlu İshak ve torunu Yakub'tur. Bu döneme atalar dönemi de denilmektedir (Aykıt & Kurt, 2020, s. 157).

¹² Sotah 12b, 11b, 13a. Sanhedrin 101b.

¹³ Örneğin; Musa kendi halkını kurtardığı gibi, Mesih de kurtuluşu getirecek; Musa'nın Firavun'un sarayında düşmanlarının içinde yaşaması gibi, Mesih de Roma şehrinde, ülkesini yok edenlerin içinde yaşayacak; Musa'nın Medyen'den Mısır'a eşeğe binerek geçmesi gibi¹³ Mesih de eşeğe binerek gelecektir; Musa nasıl gökten man yağdırdıysa, Mesih de mucizevi bir şekilde muhtelif yiyecekler çıkaracaktır; Musa'nın çölde İsrailoğulları'na kuyu ve pınar bahsettiği gibi, Mesih de çölde ırmaklar akıtacaktır. Musa'nın sembolü haline geldiği Mesih beklentisi, İsrailoğulları tarihindeki gelişmeler sayesinde güç kazanarak derin kökler salmaya başlar (Klausner, 1955, ss. 15-19).

¹⁴ Yasa'nın Tekrarı, 31/7-8.

¹⁵ Yeşu, 24/28-30.

¹⁶ Her ne kadar kaynaklarda Antik dönemde Kenan bölgesinde yaşayanlara Filisti kelimesi kullanılsa da biz İbranice bir ifade olan Filisti kavramı yerine Türkçe bir ifade olan Filistin kavramını kullanmayı tercih edeceğiz.

¹⁷ Hakimler 2/6-19 ve Hakimler, 2/18.

Hakimler hem peygamber hem de birer kurtarıcıdır.¹⁸ Hakimler gibi ileride gelecek olan mesihin de Tanrı tarafından gönderilen bir kurtarıcı olarak tasvir edilmesi ikisi arasında bağın kurulmasına neden olur. Zira bu durumu Hakimler, 2/18'deki *"RAB onlar için ne zaman bir hâkim gönderdiyse, onunla birlikte oldu; hâkim yaşadığı müddetçe onları düşmanlarının elinden kurtardı. Baskı ve zulüm altında inledikleri zaman RAB onlara acıyordu."* ifadesi izah eder (Meymun, 2021, s. 330). Böylece, antik dönemden itibaren, Ortadoğu kültüründe kurtarıcı bekleme veya tanrı tarafından bir kurtarıcı gönderilmesi inancı ve düşüncesinin söz konusu coğrafyada yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Yahudi tarihinde krallık dönemine geçme sürecinde birkaç neden etkilidir. İsrailoğulları'nın saldırılara maruz kalması ve Filistinlilerin Ahit Sandığı'na el koymaları merkezi bir yönetime, düzenli bir ordu ve kendilerini yönetebilecek bir lidere ihtiyaç duyulmasına neden olur. İsrailoğulları, o dönemde hakim ve peygamber olan Samuel'e giderek I. Samuel, 8/5'te yer alan şu ifadeyi dile getirirler: *"Diğer uluslardaki gibi bize bizi yönetecek bir kral ata"*.¹⁹ Samuel, bu yönetim tarzının olumsuz yanlarından bahsetse de onların ısrarcı tavırları üzerine I. Samuel, 10/12-26'da geçen ifadelerle göre Samuel, halkın isteği olarak Saul'ü İsrailoğulları'nın ilk kralı olarak atar (Sevilla-Sharon 1981, ss. 14- 15).²⁰

I. Samuel, 10/12-26'da geçen ifadelerle göre Samuel, halkın isteği olarak Saul'ü İsrailoğulları'nın ilk kralı olarak atar.²¹ Yahve, halkın kral talebini I. Samuel 9/15-16'da şu şekilde kabul eder: *"Saul gelmeden bir gün önce RAB Samuel'e şunu açıklamıştır: "Yarın bu saatlerde sana Benyamin bölgesinden birini göndereceğim. Onu halkım İsrail'in önderi olarak meshedeceksin. Halkımı Filistliler'in elinden o kurtaracak. Halkımın durumuna baktım; çünkü haykırışları bana ulaştı."* Böylece, Yahudi kültüründe sürgün öncesi ortamda gelişmiş olan mesih inancıyla ilgili şu dört özellik ilk defa Saul'de karşımıza çıkmaktadır: Tanrı tarafından seçilen, kurtarıcı, kral ve başı yağ ile mesh edilen.

¹⁸ Hakimler 3/9: *"Ama RAB'be yakarmaları üzerine RAB onlara Otniel adında bir kurtarıcı çıkardı. Kalev'in küçük kardeşi Kenaz'ın oğlu Otniel onları kurtardı."* Hakimler 3/15: *"...Ama RAB'be yakarmaları üzerine RAB onlar için Ehut adında bir kurtarıcı çıkardı. Benyaminli Gera'nın oğlu Ehut solaktı. İsraililer Ehut'un eliyle Moav Kralı Eglon'a haraç gönderdiler."*

¹⁹ I. Samuel 8/5. Aynı zamanda benzer ifade Bakara suresi 246.ayette şöyle geçmektedir:

Mûsâ'dan sonra İsrailoğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım" dediklerinde o, "Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım" cevabını verdi. "Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız?" dediler. Üzerlerine savaş farz kılınca da, içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler. Allah zalimleri iyi bilmektedir.

²⁰ I. Samuel 10/12-26. I. Samuel 8/19-20'de de geçtiği gibi *"Hayır, bizi yönetecek bir kral olsun. Böylece biz de bütün uluslar gibi olacağız. Kralımız bizi yönetecek, önümüzden gidip savaşlarımızı sürdürecektir."*

²¹ I. Samuel 10/12-26.

Saul kralken, Yehuda soyundan Beytlehem’de yaşayan Yesse’nin en küçük oğlu Davud, Samuel tarafından başı meshedilerek kral olarak kutsanır (Sevilla-Sharon, 1981, s. 17).²² Krallığı boyunca kurmuş olduğu güçlü ordusu ile dağınık halde bulunan İsrailoğulları’nı birleştiren ve Sion şehrini ele geçirerek burayı merkez ilan eden Davud, Kutsal Mabedin inşasına öncülük ederek İsrailoğulları’nı uzun yıllar boyunca refah içinde yaşatır. Davud’un ilahliliği, cesareti, savaştaki başarısı ve halkını birleştirme yeteneği onu Yahudiler arasında önemli hale getirirerek onun soyundan gelecek olan mesihten de beklenir (Sherbok & Sherbok, 2010, s. 38). Bu çerçevede mesih inancı, Tanrı’nın izniyle Davud soyundan gelecek kudretli bir kral beklentisine dönüşür (Greenstone, 1906, ss. 25-26,43).

Yahudi geleneğinde Davud’un Krallığı idealize edilmiştir. Bu durum II. Samuel 7/12’de Yahve’nin “*Sen ölüp atalarına kavuşunca, senden sonra soyundan birini ortaya çıkarıp krallığını pekiştireceğim*” sözleriyle mesih beklentisinin önünü açmıştır (Mowinckel, 1954, s. 157). Böylece Kral Davud, bir Yahudi kralının örneği ve ideali haline gelerek ilerleyen dönemlerde şekillenen mesih beklentisinin asıl prototipi haline gelir. Nitekim halkın bir kurtarıcıya olan özlemi ancak Davud’un başa geçmesi ile tamamen tatmin olur.

I. Krallar 1/32-35’te Davud, oluşturduğu düzen ve huzurun devamı için Yahve’nin izniyle oğlu Süleyman’ın meshedilerek kral olmasını emreder. I. Krallar 2/1-12’de ise Davud Süleyman’a ilahi görevler verir. Kral Süleyman, bilge kişiliği, putperest prenseslerle evlilikleri sayesinde oluşan kuvvetli diplomasisi gibi meziyetleriyle ülkesini zenginleştirerek Eski Orta Doğu’nun önemli bir gücü haline getirir. I. Krallar 5-8, 1. Krallar 8/12 -21 ve II. Tarihler 2-8’de geçen ifadelerle göre Süleyman, Kudüs’te bir mabed (bet Yahve) inşa ederek Ahit Sandığı’nı Mabed’de özel olarak hazırlattığı kutsal bölüme (Kudsü’l-Akdes) yerleştirir. Böylece İsrailoğulları için Kudüs hem siyasi hem de dinî bir merkez haline gelir (Sherbok & Sherbok, 2010, ss. 39-40).

I. Krallar, 11/1-13’te geçen ifadelerle göre Süleyman’ın saltanatı sırasında ülkenin birliğinin bozulduğuna dair işaretler görülür. Putperest eşleri ve cariyeleri Süleyman’ın Yahve’den uzaklaşmasına ve sonraki dönemde onların tanrılarına tapmasına neden olur. Sonuç olarak ülkenin birliği ve dayanışması sarsılır (Sherbok & Sherbok, 2010, ss. 39-40; Yıkar, 2024, s. 221). Süleyman’ın ölümünün ardından krallık oğulları arasında ikiye bölünür. Rehavam güneyde Yahuda Krallığı’nı, Yerovam ise kuzeyde İsrail Krallığı’nı kurar (Sarıkçıoğlu, 2016, s. 225). Davud ve Süleyman’ın çağı, mesih idealinin Yahudi halkının zihninde daha kesin bir

²² I. Samuel 15/1-34; 16; 1-13; 17-18.

şekil aldığı dönem olarak kabul edilir. Zira mesih fikri bu dönemde geliştirilerek Yahudi dininin yerleşik bir ilkesi ve Yahudilerin kollektif bilincinin tamamlayıcı bir parçası haline gelir.

İkiye bölünen bu devletler, Babilliler ve Asurlular tarafından yıkıldıktan sonra Yahudiler ya sürekli olarak başka ülkelerin egemenliği altında yaşarlar ya da sürgün edilirler. Özellikle Babillilerin tutumları Yahudileri derinden etkiler. M.Ö. 586'da Mabel'in yıkılması sonucu Yahudiler Babil'e sürgün edilir. Babil Sürgünü, Yahudi tarihinde dini ve siyasi hayatı etkileyen önemli bir olaydır. Zira sürgün esnasında Yahudilerin dini ve manevi hayatı, Musa yasasına ve Yahudilerin bir kez daha bağımsız bir millet olacağı beklentisine dayanır (Ayğın, 2011, s. 46; Taşdemir, 2021, s. 15).

Tanah'ta sürgün fenomenini, halkın Tanrı ile yapmış oldukları ahdi göz ardı etmeleri, yabancı tanrılara taparak günaha girmeleri ve Yahve'nin emirlerini yerine getirmemelerinin bir sonucu olarak yorumlanır.²³ Ayrıca Yeremya 18/5-11; 27/5-7 peygamberler hem Babil Sürgünü öncesinde Süleyman Mabedi'nin yıkılışı ve sürgünle sonuçlanacak büyük felaketi önceden duyururlar hem de İsrailoğulları'nın daha sonra Kudüs'e dönüp yeniden eski günlerine kavuşacakları müjdesini haber verir (Goldhill, 2011, ss. 51-52).

Yahudi tarihinde önemli bir rol oynayan Cyrus, Kudüs'ü ilhak ettikten sonra çıkardığı emirle Babil'deki Yahudilerin Kudüs'e dönmelerine müsaade ederek Tanrı'nın emrini yerine getirir. Bu durum Kudüs'e dönüş umudunu pekiştirir (Akbiyık, 2010, s. 117). Bu anlamda İşaya 45/1'de Pers kralı Cyrus'u Tanrı tarafından atanmış bir kurtarıcı, Rabbin meshettiği ve desteklediği kişi olarak tanımlanır (P. Johnson, 1987, s. 85; Werblowsky, 2007, s. 5974).

Babil Sürgünü sırasında Davud'un şehri Yeruslayim (Kudüs) ve Süleyman Mabedi'ne duyulan özlem, geçmişin bir hatırası olarak kalmaz, aynı zamanda geleceğe dair bir umudun korunmasına da yol açar. Bu umut, diasporada kök salmış eskatolojik inançların oluşumuyla kendisine teolojik bir zemin bulur. Zira Kral Davud'un kurtarıcı mesih beklentisi bu dönemde şekillenmiştir (Altuncu & Kılıç, 2016, s. 520; Batuk, 2003, ss. 70-72).

3. BABİL SÜRGÜNÜ SONRASI DÖNEMDE YAHUDİLİKTE MESİHE DAİR OLUŞAN TEMEL İNANÇLAR

Yahudilik tarihinde mesih beklentisinin belli zamanlarda önemli bazı kişilerde gerçekleştiğine inanılır. Yahudileri Babil Sürgünü'nden kurtararak tapınaklarını tekrardan inşa etmelerine izin verdiği için beklenen kurtarıcı mesih düşüncesi Pers kralı Cyrus ile az da olsa karşılanır (Kurt, 2006, ss. 445-450). Bu dönemde Yahudiler, krallığın yeniden kurulması

²³ Yeremya 34; 36/30-31; 18/5-11; 27/5-7, Hezekiel 5/5-17; 6/16-17; 8/5-17, Hoşea 1-13.

beklentisine girerler. Böylece M.Ö. 520’de Yehuda valiliğinden sorumlu olan ve Davud’un neslinden²⁴ olan Zerubbabel tarafından tapınak yeniden inşa edilmeye başlanır. İsrail halkı, Zerubbabel’in başarılı olacağına güvenir. Nitekim Hagay 2/22-23’te geçen ifadelerde Tanrı’nın Zerubbabel’i mesih olarak kutsayacağı bildirilir (Ayğın, 2011, s. 47; Lenowitz, 1998, s. 12). M.Ö. 332’de Büyük İskender Babil ve Filistin’i fethetmesiyle Helenistik dönem başladığında Yahudiler tekrar sıkıntıya düşerler. Helenistik kültürün ezici etkisinin ağır gelmesiyle Yahudiler her alanda asimile olurlar (Greenstone, 1906, s. 66; Türem, 2017, s. 19).

İkinci Tapınak döneminin son iki yüzyılı boyunca, apokaliptik literatürde Tanrı’nın İsrailoğulları’nı kurtarması ile ilgili umutların yeşerdiğine dair açıklamalar vardır. Acı çeken ulusun çok fazla cesaretlendirilmesi ve Tanrı’nın adaletine olan güveninin güçlendirilmesi gereklidir. Bu bağlamda, peygamberlerin Yahudi halkı için iyi bir gelecek sözü, apokaliptik yazarlar tarafından ahir zamana atıfta bulunarak daha büyük umutların temeli haline getirilir (Greenstone, 1906, s. 66). Böylece apokaliptik dönemde, Tanah metinlerinde görülen, Zerubbabel’de olduğu gibi hem siyasi hem de ahlaki gelişimi sağlayacak bir kurtarıcı fikri eskatolojik anlamda bir kral fikri haline gelir (Mowinckel, 1954, s. 271).

Selevkos hükümdarı IV. Antiokus (ö. M.Ö. 164) döneminde (M.Ö. 175–163) şiddetli zulümler neticesinde Yahudiler, yeniden eskatolojik-mesih umutlara sarılırlar. Zira bu durum, bu dönemde yazıldığı kabul edilen Daniel Kitabı’nda da geçer (Werblowsky, 2007, s. 5974). Helenistik kültürde başlayan baskı bu dönemde artar. IV. Antiokus’un kral olduktan sonra, sünnetin yasaklanması, Şabat’ın kutlanması ve evlerde kutsal kitap bulundurulması gibi dini kısıtlamaları Yahudileri isyana teşvik eder. Makabi ailesinden Haşmoni-Yahudi Devleti M.Ö. 165’te kurulur ve hem Mabed hem de Kudüs pagan hâkimiyetinden kurtarılarak Mabed’in yeniden eski haline gelmesi sağlanır (Ayдын, 2010, ss. 265-266).

Ancak Makabiler’in başarısı ile yeniden kazanılan kurtuluş umudu üzücü bir hayal kırıklığıyla son bulur. “Kötülüğün krallığı” olarak tanımlanan Roma İmparatorluğu’nun baskıcı tavrına karşı M.S. 65-70’te ayaklanmalar başlar. Bu dönemde Kudüs ve İkinci Tapınak yıkılır. M.S.132–135 yıllarındaki Bar Kohba önderliğinde yürütülen isyan ile Filistin Yahudiliği bozulur. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler sonucunda Yahudilerde kurtarıcı inancı daha da önemli hale gelir (Werblowsky, 2007, s. 5974; Glickman, 2013, s. 6).

Orta Çağ’da Saadia Gaon (ö. 942) ve Maimonides (Rambam) (ö.1204) sayesinde mesih beklentisi bir iman ilkesine dönüşür. Saadia Gaon, Talmud’u temel alarak mesih inancına dair

²⁴ I. Tarihler 3/19.

bir iman esası oluşturur ve bunu sekiz maddeden oluşturduğu amentüye yerleştirir: “*Mesih*”i beklemek, hesap ve nihai yargı hakkıdır.” (Saracheck, 1932, ss. 27-50). Rambam ise oluşturduğu on üç maddelik amentünün içerisine mesih ilkesini “*Maşiah*”ın geleceğine tam bir inançla inanıyorum ve eğer gelmekte gecikirse bile, her şeye rağmen onun gelmesini her gün bekleyeceğim.” şeklinde belirtir (Glickman, 2013, s. xviii). XIII. yüzyılda Zohar’ın yayınlanmasının ardından ise mesih inancı Kabala literatüründe yerini alır (Dan, 2015, s. 114).

XV. yüzyıla kadar, Yahudilikte mesih algısı yalnızca bir inanç esası ve kurtuluş çerçevesinde kalır. Kabala’daki bazı gruplar, mesih kavramını inanç açısından derinleştirir, işlevsel bir nitelik kazandırır ve hatta onu siyasi bir olgu haline getirir (Demirci, 2015, s. 6). Yahudi tarihçi Gershom Scholem bu değişimin nedenini, 1492 yılında İspanya’dan sürülmeleri olduğunu ifade eder. Zira bu olay, Yahudi halkı için sosyo-ekonomik bir değişim ve Kabala için bir kırılma noktasıdır (Scholem, 2016, s. 18). Nitekim ilk dönem Kabalacılar mesih ve kurtuluş konularına fazla ilgi göstermez. Scholem’e göre, Kabala merkezinde daima kozmoloji kuramlarına yer verir ve 1492 yılına kadar mesih fikrini barındırmaz (Scholem, 1995b, ss. 28-29).

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Kabalada ortaya çıkan yeni gelişmelerin merkezi Safed olur (Rossoff, 1991, ss. 115-116). Sürgün acısını mistik boyuta taşıyan Safed Kabalacılığı ile Kabala’nın merkezine kurtuluş ideası girer. Tikkun kavramı (ideal düzeni eski haline geri döndürme eylemi) açısından insanı ön plana çıkaran Safedli Kabalistlerle beraber mesih, tanrının suduru olan Sefirot²⁵ ile bağlantılı olarak kozmik bir nitelik kazanır. Yitshak Luria’ya (ö.1572) göre, insan varoluşunun en temel hedefi tikkundur. Tikkun, ilahi ışığın her türlü biçimiyle maddi âlemdeki hapsolmuşlüğünden kurtarılması, yükseklerdeki kaynağına geri döndürülmesi ve tüm dünyaların kozmosun yapısı içindeki uygun yerlerine yükselmesini içerir. Tikkun, yaratılış sırasında sefirotların kırılmasıyla sürekli olarak düşen ışık parçacıklarını toplayan İsrailoğulları’nın elindedir. Tikkun, mesihin gelişi için yeterli bir sebeptir. Tikkun için ibadetlerin yerine getirilmesi gerekir. Böyle bir onarım Luria ve çevresi tarafından hem

²⁵ Sefirot: Tanrının mutlak ve en mükemmel hali olan Ein Sof’tan sudur eden on farklı alem (Sefira) bulunur. Her bir sefira bir öncekinden kopar. Her yeni Sefira kendinde Tanrının bir şeklini alır ancak aşağıya inildikçe Tanrı’nın en mutlak halinden uzaklaşılır. Fakat bu düşüş aynı zamanda kendi içinde saklı olan gücün tezahürü anlamına da gelir. Yahudi mistisizmin temel yapı taşlarından biri olan Sefira (ya da Sefirot), Tanrı’nın yaratılış ve dünyayı yönlendirme biçimlerini açıklayan bir kavramdır. Tanrı’nın nurunun ve kudretinin yeryüzünde yansımasını ifade eden on sefira vardır. Sefira, insan ile Yahve arasındaki ilişkiyi anlamaya yardımcı olur. “Hayat Ağacı” adı verilen mistik bir tabloda sıralanan her bir sefira, Yahve’nin bir özelliğini içinde barındırır. Birbirleriyle etkileşim içinde olan söz konusu on sefira; Keter (Taç) - Hokmah (Bilgelik), Binah (Anlayış), Hesed (Lütuf), Gevurah (Güç), Tiferet (Güzellik), Netzah (Zafer), Hod (Onur), Yesod (Temel), Malkut (Krallık) şeklinde sıralanır (Demirci, 2015, s. 19; Lenowitz, 1998, s. 196).

mesih'in kurtuluşu hem de kişinin kendi kurtuluşu olarak görülür (Fine, 2003, ss. 144-145; Taşpınar, 2015, s. 265).

Safed Kabalacılarına göre insanlar, Tanrı'yı nihai kurtuluş ve mesih'in bir an önce gelmesi için yönlendirebilme gücüne sahiptirler. Bu nedenle, geleneksel Yahudi inancına göre Mesih'in gelişi tamamen Tanrı'nın elindeyken, Safedli Kabalacılar ile beraber insanlar da bu sürece dahil olur. Ayrıca Safed Kabalacılarının Siyon'a dönüş fikrine vurgu yapmaları, mesih inancının Safedlilerle beraber siyasi bir anlam kazandığını gösterir (Dan, 1987, s. 252).

4. YAHUDİ MEZHEPLERİNDE MESİH ANLAYIŞI

Yahudi mezhepleri arasında mesih inancı ile ilgili farklı yaklaşımlar vardır. Mesih inancı, özellikle Ortodoks Yahudiler arasında yaygındır (Hasanoğlu, 2018, s. 416). Ortodoks Yahudiliğe göre, Yahudiliğin birçok kurumunun ve kurallarının onarımı mesih'in gelişine bağlıdır (Adam, 2004, s. 66).

İlk dönem Yahudi mezheplerinden olan Ferisiler, birçok inancı Tanah'a dayandırdıkları gibi Mesih inancını da Tanah'a dayandırır ve inançlarında Mesih beklentisine yer verirler (Doğu, 2023, s. 51). Dünyevi arzulardan uzak duran, mistik hayata yönelen Esseniler'de mesih inancı vardır. Üstelik Esseniler, mesih'in geliş zamanını hesaplamaya çalışırlar. Saduki mezhebi insanın kurtuluşuyla ilgilenmez ve bu sebeple bir kurtarıcı inancına yer vermez (Pinhas, 2007, ss. 654-655). Ortaçağ Yahudi mezheplerinden biri olan Rabbinik Yahudilikte ise mesih'in Yahudileri Siyon'da toplayacağına dair inanç vardır (Jacobs, 1995, ss. 342-343). Mesih inancı, Rabbinik Yahudilikte olduğu gibi Karaîlikte de önemlidir. Karaîler arasında mesih'in çoktan geldiğini ayrıca Yahudilerin inşa etmeyi umduğu tapınağın Zerubbabel tarafından inşa edildiğini ve başka bir tapınağın olmayacağını iddia edenler vardır (Mainz, 1956, s. 115).

XVIII. yüzyılda Rabbani Yahudiliğin Doğu Avrupa'daki Yahudilerin sorunlarına çare olamaması sonucu oluşan Polonya'da ortaya çıkan Hasidiliğin de mesih itikadına karşı tutumu oldukça farklıdır (Kurt, 2016, s. 50). Hasidilikte mesihî kurtuluş önemlidir; ancak asıl vurgu bireysel kurtuluştur. Hasidizm'e göre, bir kişi ile Tanrı arasında ilahi bir elçi olarak görevlendirilen "tsadik" (veli zat, mürid, doğru kişi), aynı zamanda mesih çağının yaşayan ümididir. Bu nedenle, Hasidizm'in Gazzeli Nathan'ın (ö.1680) mesih kavramına ilişkin Tanrı ile İsrailoğulları arasındaki aracı varlık kuramından etkilendikleri kesindir (Dan, 2015, s. 126).

XIX. yüzyılda ortaya çıkan Reformist Yahudilik ise mesih doktrinini iki şekilde yeniden yorumlar. İlk olarak bireysel bir mesih inancının yerine mesihî bir çağ inancını koyar. İkinci olarak ise sürgündekilerin Siyon'a geri dönüş algısını değiştirmeleridir. Tapınağın yıkılması ve

Yahudi halkının sürgün edilmesi, bir felaket olarak değil, Yahudiliğin tüm insanlığa yönelik misyonunun yerine getirilmesi için daha büyük fırsatlar sağlayan bir hadise olarak görülür (Jacobs, 2007, s. 114). Siyonist Mordecai Menahem Kaplan (ö.1983) tarafından kurulan Yeniden Yapılanmacı Yahudilik mesih inancını reddederken Muhafazakar Yahudilik ve Ultra-Ortodoks Habad Lubaviç grubu ise mesih inancını kabul eder (Gürkan, 2022, s. 221). Dolayısıyla XIX. yüzyıldan itibaren mesih inancı Yahudilikte homojen bir şekilde varlığını sürdüremez. Ancak Yahudilerin bütün bir şekilde benzer inancı paylaşmaması, Yahudiler arasında mesih inancının etkisini azaltmaz.

5. BEKLENEN MESİHİN ÖZELLİKLERİ

İşaya Kitabı 11/1-9'da mesih'in özellikleri şöyle nakledilir:

Yesse'nin kütüğünden bir filiz çıkacak ve kökünden bir fidan meyve verecek. Rabbin ruhu, hikmet ve anlayış ruhu, öğüt ve kuvvet ruhu, bilgi ve Rab korkusu ruhu onun üzerinde kalacak. Ve onun zevki Rab korkusunda olacak ve gözlerinin gördüğüne göre hükmetmeyecek, kulaklarının işittiğine göre karar vermeyecek fakat fakirlere adaletle hükmedecek ve memleketin hakirleri için doğrulukla karar verecek... Kurt ile kuzu beraber oturacak, kaplan oğlakla beraber yatacak, buzağı ve genç aslan ve besili sığır bir arada olacak ve onları küçük bir çocuk güdecek.

Mesih dünyayı kurtarmak için gökten gelecek doğaüstü biri değildir (Eliade, 2012, s. 293). Lakin ona verilen beraha (kutsanmış olma) ve meshedilmiş olması sebebiyle kutsal gücü vardır. Zira mesih, Yahve'nin temsilcisi olacak. Mesih ilahi ve cismani iki tabiata sahiptir. Bu bağlamda mesih'in dünyevi yönünü Davud'un soyundan gelerek halkını bir araya toplayıp eziyetten kurtaracak olan Kral-Mesih; ilahi yönünü ise Tanrı'nın ruhunu benliğinde taşıyarak Yahve'nin hizmetkârı olan İlahi-Mesih oluşturur. Mesih'in ilahi tabiatlı olması onu peygamberler gibi günahsız ve masum yapar (Buttenwieser, 1912, s. 508).

Mesih, Beytlehem'de veya Kudüs'te, bazılarına göreyse Roma'da doğacaktır (Gürkan, 2022, s. 154). O, doğmadan önce semada ikamet edecektir. Geleceği günü burada bekleyen mesih, bakire bir kızıdan doğacaktır. Immanuel (Tanrı bizimle) ismiyle, Yahve'nin ilahi gücüyle donanmış olacak ve dünyada Yahve'yi temsil edecektir (Sarıkçıoğlu, 2011, s. 385).²⁶ (Küçük, 1992, s. 145). Mesih, peygamber olmanın yanı sıra savaşçı, hâkim, kral ve Tanah'ı öğreten kişi²⁷ sıfatlarına da sahip olacaktır (Blidstein, 2007, s. 112).

Yahudiler mesih'in savaşçı bir karaktere sahip olduğunu kabul etmektedirler (Charlesworth, 1992, ss. 20-21). Yahudilere göre mesih'in en önemli görevi herkese Yahve'ye

²⁶ İşaya 7/14.

²⁷ Sanhedrin 98b-99a.

olan inancı anlatmak ve Yahve'nin varlığını öğretmektir. Mesih, Tanah'ı yalnızca Yahudilere değil herkese öğretecektir. Tanrı'dan gelen gerçekleri insanlara iletecek, böylece insanlar imanla dolacaktır (Sarıkcıoğlu, 1997, s. 85).

6. MESİHİN GELİŞİNDEN ÖNCE YAŞANACAK OLAYLAR

Yahudi geleneğine göre, mesih'in gelişinden hemen önce büyük olaylar gerçekleşecektir. Yusuf oğlu Mesih, Armilus'un ve Peygamber Eliyahu'nun gelişi bu zamanda gerçekleşmesi beklenen en önemli olaylar arasındadır.

6.1.Yusuf Oğlu Mesih

Davud oğlu Mesih'in gelişinden önce Yusuf soyundan gelecek bir mesih dolayısıyla - Rahel'in de soyundan- ortaya çıkacaktır. Yusuf oğlu Mesih, Davud soyundan gelecek gerçek mesih için uygun koşulları yaratma görevini üstlenecektir. Ayrıca Malaki 3:1 pasajı bu durumu desteklemektedir: *"İşte habercimi gönderiyorum. Önümde yolu hazırlayacak."* Haham otoritelerince Yakub'un Yusuf'u kutsaması, Yusuf oğlu Mesih anlayışını doğrur. Nitekim Yaratılış 49/24'te bu husus *"... Ama onun yayı sağlam, Kolları esnek çıktı; Yakub'un güçlü Tanrısı, İsrail'in Kayası, Çobanı olan Tanrı sayesinde"* şeklinde geçer (Shakak & Mezvinsky, 2015, s. 138). Babil Talmudu Sukkah 52a-b'de Yusuf oğlu Mesih'in gerçek isminin Nehemya b. Huşiel b. Efrayim b. Yusuf olduğu, Celile Dağı'nın yamaçlarında belireceği ve Yahudileri etrafında toplayacağı bildirilir. Yusuf oğlu Mesih, Kudüs'ü Romalılardan arandırarak taraftarlarıyla birlikte bir süreliğine burada ikamet edecektir (Karahana, 2019, s. 383) .

6.2. Armilus

Yahudiler, mesih'in düşmanı olarak niteledikleri varlığa Armilus derler. Gog-Magog "Yecüc ve Mecüc" belirtmek amacıyla kullanılırken Armilus ise "Deccal"ı sembolize etmek için kullanılır (Demirci, 2019, s. 67). Armilus kelimesi Roma'nın kurucusu olan Romulus isminden gelir (Berger, 1985, s. 157). Nitekim Armilus'un Roma'dan çıkacağına dair rivayetler vardır. Bunun sebebi ise söz konusu rivayetler ortaya çıktığında Roma İmparatorluğu'nun İsrailoğulları'na baskı ve zulüm uygulamalarıdır. Dolayısıyla İsrailoğulları, kendilerine kötü davranan Roma İmparatorluğunu şeytan gibi görerek Roma'yı kötülüklerin merkezi ilan eder (Klatzkin, 2007, s. 474).

Hezekiel Kitabı 38 ve 39. bölümlerde yetmiş milletten oluşan bir şer topluluğu olan Gog ve Magog, ahir zamanda İsrail topraklarında saldırı düzenleyeceği ifade edilir. Ancak, Tanrı, onları yok edip Yahudileri koruma altına alacaktır. Böylece bütün dünya milletleri, Yahudilerin

Tanrı koruması altında olduğunu ve yok edilemeyeceklerini bilecektir (Taşdemir & Başaran, 2023, s. 195).

Armilus kıssasına göre kendini tanrı ilan eden Armilus on kralla birleşecek, Kudüs ve Antakya'yı ele geçirecek, Yahudi halkını Kudüs topraklarından sürecektir, Yusuf oğlu Mesih dahil Yahudilerin bir kısmını öldürecek (Klatzkin, 2007, ss. 474-475). Zekeriya Kitabı 12/10 ve 14/1-2'de geçtiği gibi Armilus, Yahudilerin bir kısmını ise esir alacak ve onları kırk gün kadar sürecektir olan sürgüne bırakacaktır (Bağır, 2015a, s.19-20). Armilus, Yusuf oğlu Mesih'i öldürünce Tanrı, gerçek kurtarıcı olarak kabul edilen ve Davud oğlu Mesih'i (Menahem ben Amiel) gönderecek. Bu olaydan sonra İşaya 11/4'te geçtiği gibi Yahve, Armilus ve taraftarlarını Arbel'de yerle bir edecek. Armilus'un hayatına mesihin nefesiyle son verilecektir (Demirci, 2019, ss. 67-69; Inbari, 2012, s. 38).

6.3. Peygamber Eliyahu

Yahudilere göre Davud oğlu Mesih'in müjdecisi Eliyahu'dur. Malaki, 4/5'te "*Rabb'in büyük ve korkunç günü gelmeden evvel size Peygamber Eliyahu'yu göndereceğim*" geçen ifade ile mesihin gelişinden önce Eliyahu'nun geleceği ve mesihi müjdeleyeceği ifade edilir. II. Krallar/ 2'deki "*Dağları aşıp gelen müjdecinin ayakları ne güzeldir! O müjdeci ki, esenlik duyuruyor. İyilik müjdesi getiriyor, kurtuluş haberi veriyor. Siyon halkına, "Tanrınız egemenlik sürüyor!" diye ilan ediyor*" ifadesine göre İşaya peygamber, Eliyahu'nun, mesih'in gelişinden üç gün önce geleceğini haber vermiştir. Rabbilerin görüşüne göre ve Babil Talmudu, Eruvin 43b'de de geçtiği üzere Eliyahu, Şabat veya bayramlarda yürütülen hazırlıkları bozmamak için bu günlerde gelmeyecektir. İşaya 52/7'de geçen ifadeler Eliyahu'nun mesihin gelişinden üç gün önce Filistin'de görüneceğini ve mesihin gelişini ilan edeceğini belirtir. Daha sonra mesihe başkohenlik yapacak, dini meseleleri düzenleyecek ve Yahudilerin yaşamını düzenleyecektir (Greenstone, 1906, s. 96; Sarıkçıoğlu, 2011, s. 410)

Bu üç olayın dışında, mesihin gelişinden önce dünyada inançsızlık ve ahlaksızlık yaygınlaşacak; Kudüs düşmanlar tarafından saldırıya uğrayacak. İnsanlar utanma duygusunu kaybedecek ve sapkınlığa sürüklenecek. Alimler arasında cehalet yaygınlaşacaktır. Doğal afetler peş peşe gelecek ve tarım arazileri verimsizleşecek. Yahudiler sefalet içinde dolaşacak ve kimse onlarla ilgilenmeyecek (Sarıkçıoğlu, 2011, ss. 360-361).

7. MESİHİN GELİŞİ İLE BERABER YAŞANACAK OLAYLAR

Dünyanın ve tüm insanlığın rahata ereceği bir çağ olan mesihi çağda Mesih, kayıp on kabile ile beraber sürgündeki tüm Yahudileri kurtararak onları tekrardan kutsal topraklara

yerleştirecektir (Kellner, 1991, ss. 38-39; Zephyr, 2013, s. 36). Nitekim bu durum İşaya 51/11’de “*RAB’bin kurtardıkları dönecek, Sevinçle haykırarak Siyon’a varacaklar. Yüzlerinde sonsuz sevinç olacak. Onların olacak coşku ve sevinç, Üzüntü ve inilti kaçacak*” şeklinde ifade edilir.

Mesih, III. Mabel’in yapımına liderlik yapacaktır. Mesih ifadesi çoğunlukla Kral mesih (meleh ha-Mašiah) tabiriyle geçer. Dolayısıyla mesihin dini yönünden çok siyasi yönü daha belirgindir. Zira onun hem kutsal emanetleri (aran ha-koş)²⁸ bulması hem de Musa’nın asasını kullanması, kral rolüyle geleceğini gösterir. Mesih tüm siyasi gücüyle Yahudi halkını yaşadıkları zor durumdan kurtaracak ve böylece mesihin geldiği dönemde İsrailoğulları en mutlu ve en güçlü zamanlarını yaşayacaktır. Zira bu dönemde dini uygulamalar ihya olacak, topraklar verimli hale gelecek ve İsrailoğulları dünya üzerinde tek egemen güç olacaktır (Meral, 2021b, s. 127).

Talmud’da²⁹ bulunan bir hesaplama göre mesih’in 440 veya 471’de zuhur etmesi bekleniyordu (Friedmann, 1905, ss. 251-252; Sarıkçıoğlu, 2011, s. 363). Orta Çağ’da ise Mesih’in gelişyle ilgili ilk hesaplama Yahudi müfessir Raşi’ye aittir. Raşi’nin bu konuda iki farklı görüşü bulunmaktadır. Ona göre mesih, Mısır’dan çıkıştan 2874 yıl sonra yani 1352 yılında gelecektir. Bir diğer hesaplama göre ise 1478 yılı civarında gelecektir (Yıkar, 2024, ss. 215-216). Yahudi din adamları, Mesih’in gelmeyişi insanların günahkâr olmasına bağlar. Yahudilerin bir ya da iki Şabat gününe uymalarının karşılığında Mesih’in hemen geleceği iddia edilir (Şeker, 2014, s. 183). Nitekim Sanhedrin, 98’de de belirtildiği gibi beklenen Mesih, insanların ya tamamen iyi ya da tamamen kötü olduğu zaman ortaya çıkacaktır. Ancak genel olarak mesihin ya Nisan ayında ya da Tışri ayında ortaya çıkacağı ifade edilmektedir (Greenstone, 1906, s. 106).

²⁸ Kutsal emanetler Ahit sandığı, asa, man testisi (Mısır çıkışı kırk yıllık çöl hayatı sırasında İsrailoğulları’na mucizevi bir şekilde gökten indirilen yiyecektir. Tanah’ta Çıkış Kitabı 16. babta anlatılmaktadır. Mabel’in perdeleri, başkohenin elbisesi gibi emanetlerden söz edilmektedir. Söz konusu kutsal emanetlerin sonu ile ilgili genel kanı, emanetlerin MS. 70 yılında Titus’un Mabel’i yağmalamasından sonra Roma’ya götürüldüğüdür. Bizans kroniklerinde, İstanbul’un imparatorluk başkenti olması hasebiyle kutsal emanetlerin İstanbul’a gönderildiği şeklinde ifadeler de bulunur (Meral, 2019, ss. 26-27).

²⁹ Sanhedrin/ 97b, Avodah Zarah/ 9b.

I. BÖLÜM

JACOB JOSEPH FRANK'IN ÖNCÜSÜ OLARAK SABETAY SEVİ VE SABETAYİZM HAREKETİ

Mesih inancı, Yahudileri sıkıntılı dönemlerde kenetleyerek bir arada olmalarını sağlayan bir inançtır. Yahudiler, Mabed'in yıkılışından ve sürgün hayatı ile beraber egemenlikleri altında yaşadıkları topraklarda sosyal, siyasal ve dini bakımdan sorunlarla karşı karşıya gelir. Bu olumsuzluklar karşısında mesih geleceğine dair inanç güçlenmiş; kutsal topraklara ve Mabede tekrardan sahip olma isteği diri tutulmuştur. Bu sebeple tarih boyunca kendisini Mesih olarak tanıtan çok sayıda kişi ortaya çıkar (Türem, 2017, ss. 41-42).

Yahudi tarihinde görülen en büyük mesihi hareketlerden biri olan Sabetaycılık, XVII. yy'da İzmir'de Sabetay Sevi'nin liderliğinde ortaya çıkmıştır. Yahudilikte mevcut olan umutsuzluğun oldukça yoğun hissedildiği zamanda mesih olduğunu iddia eden Sevi, Yahudi cemaatleri arasında kısa süre içinde dikkatleri kendi üzerine çekmeyi başarır (Zorlu, 1999, s. 7). Nitekim Sabetayist hareket mesih ve vaat edilen kutsal topraklara yeniden sahip olunması fikri bakımında önemli bir harekettir. Sabetay Sevi'nin teolojisi XVIII. yüzyılda Jacob Joseph Frank (ö.1791) aracılığıyla Doğu Avrupa Yahudileri arasında benimsenir.

1. SABETAY SEVİ'NİN HAYATI, EĞİTİMİ VE KİŞİLİĞİ

Sabetay Sevi, 1626 yılının Ağustos ayında³⁰ İzmir'de doğmuştur (Scholem, 2001, s. 100). Aşkenaz ya da Romaniyot³¹ kökenli olduğu düşünülen Sabetay'ın babası Mordehay Sevi, Yahudilerin çoğunlukta olduğu Patras'tan Doğu Akdeniz'de önemli bir merkez olarak gelişen İzmir kentine gelir (Galante, 2000, s. 34; Kastein, 2011, s. 21). Mordehay Sevi, İzmir'in Doğu ticaretinin merkezi olmasıyla beraber İngiliz ticaret şirketinde bir müdür olarak çalışmaya başlar (Küçük, 2021, s. 255).

Osmanlı toprakları, birçok bakımdan XVII. yüzyıl boyunca Batılı tüccarların faaliyetlerini ve uzun süreli ticari girişimlerini gerçekleştirebilecekleri verimli bir topraktır. Bunun en çarpıcı örneği, İzmir'in imparatorlukta Batı ticaretinin ana pazaryerlerinden biri olarak zirvede olmasıdır. Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen tüccarların çeşitli mal alarak

³⁰ Birinci ve İkinci tapınakların yıkılışının anıldığı gün olan Tişa Beav ayının dokuzunda (1626 Ağustos'unda) doğmuştur. Bu gün, aynı zamanda dini anlamda önemli bir gündür. Zira bu durum, Birinci ve ikinci tapınağın yıkılış gününün mesih doğum tarihi olacağına ilişkin eski bir Rabbani rivayeti ile örtüşür (Scholem, 2001, s. 100).

³¹ Romaniyot: Roma coğrafyasında yaşayan Yahudilere verilen isimdir. İkinci Mabed'in M.S. 70'te Romalılar tarafından yıkılmasının ardından sürgün veya paralı asker olarak Anadolu'ya getirilen Yahudilerin oluşturduğu topluluğa verilen isimdir. Roma yönetimi altında yaşayan Bizans Yahudilerine Romaniyotlar ya da Griegos de denilir. Konuştukları dile Yevanik veya Judeo Grek denilir. Yazılı eserleri İbranice olsa da zaman zaman Yunanca da kullanılmıştır. Kendilerini Yahudiliğin aristokrasisi olarak gören Bizans Yahudileri, Avrupa'dan gelen Yahudileri küçük görürlerdi (Nahya, 2007, s. 9; Shaw, 1991, s. 44).

sattığı, hareketli bir ticaret şehri haline gelen İzmir’de Müslüman çoğunluğun yanı sıra, Rumlar, Avrupalılar ve Yahudiler de bulunur. Osmanlı pazarının nüfuza açık olması, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa ticaretinin genişlemesi için güvenli bir liman olduğunu gösterir (Eldem, 2006, s. 308).

Sabetay’ın Tanah’a ve mistisizme olan ilgisi ailesi tarafından fark edilince İzmir’in ünlü hahamlarından ders almaya başlar (Kastein, 2011, s. 21). İlk öğretmeni İsak d’Alba’ (ö. ?) ona dindarlıkla ilgili konuları, Tanrı’ya hizmetin usullerini öğretir ve onu Tanah ve Talmud konusunda eğitir. Ardından bölgenin ünlü hahamı ve sonrasında muhalifi olacak olan Yosef Eskapa’dan (ö. 1662) ilahiyat ve mistisizm dersleri alır. Eğitimini tamamladıktan sonra yeşivayı terk ederek Kabala ve ezoterik bilgilerle uğraşmaya başlayan Sevi 18 yaşındayken hahamlık görevine başlar (Scholem, 2001, s. 104).

Sevi, 1642 ile 1648 yılları arasında inziva hayatı yaşamaya başlar. Bu dönemde, manik-depresif psikoz³² vakası olarak tanımlanan hastalık ile uyuşan bir karakter sergiler. İlerleyen zamandlarda Sevi’nin bu halleri onun mesihliği ile ilişkilendirilir. Nitekim Sevi’nin sergilediği ‘ma’asim zarim’ (tuhaf/dine aykırı eylemler) Sevi’nin taraftarlarınca psikopatolojik değil ‘aydınlanma’ veya ‘Tanrı’nın yüzünü ondan gizleme durumu’ gibi teolojik terimlerle tanımlanır (Maciejko, 2011, ss. 11-12; Scholem, 2007a, s. 341). Zira Sevi’ye göre dini kuralları ihlal ve mesih alametleri birbirine bağlıdır. Çünkü o, Tanrı’nın yasasının mesih döneminde değişeceği ve geleneksel halaha (Yahudi dini emirleri) sisteminin en nihayetinde geçersiz kılınacağı yönünde bir düşünceye sahiptir (Goldish, 2004, s. 3; Sevilla-Sharon, 1981, s. 205).

2. SABETAY SEVİ’Yİ MESİHLİĞE YÖNELTEN ŞARTLAR

1648’de yaşanan Yahudi katliamı, XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Yahudilerin durumu ve Kabala, Sabetaycılığın ortaya çıkışı ve yayılması arasında bağlantılar olduğu görülür.

2.1.Doğu Avrupa’da Yaşayan Yahudilerin Durumu

1648 yılında Kazakların ve Ukraynalıların Polonya hâkimiyetinden kurtulmak için çaba göstermesi, Polonya hâkimiyetinden memnun olan masum Yahudilerin de öldürülmesi ile neticelenir. Yaşanan Yahudi katliamlarının sonucunda oluşan melankolik ruh hali mesih

³² Manik- depresif psikoz: İki uçlu bozukluk ya da diğer adıyla bipolar bozukluk; bireyin iki hastalık dönemini dönemsel olarak yaşamasıdır. Kişi hastalık döneminin birinde yaşamın birçok alanına yansıyan taşkınlık dönemi gösterir ve bu döneme mani denilir. Depresyon dediğimiz ikinci dönemde ise birey çökkün bir ruhsal bozukluk yaşar. Bu dönemler birbirine zıt özellikler taşır ve birey yatışma-alevlenme dönemlerini yaşayabilir. Bireye uygun tedavi yöntemi uygulandığında hastalık dönemi dışında normal bir hayat sürmeye devam eder (Yeloğlu, 2017, s. 41).

beklentisinin giderek artmasına neden olur ve Sabetayizm kendine uygun bir ortam bularak hızla yayılmaya başlar (Demirci, 2012, s. 627).

Polonya'ya önemli bir Yahudi göçü XIII. yüzyılda başlar ve ardından Batı ve Orta Avrupa'daki Yahudilerin sürgünüyle birlikte Casimir zamanında giderek artar. XVI. yüzyılda krallığın zayıflamasıyla birlikte bilhassa I. Sigismund (ö. 1548) ve II. Sigismund Augustus (ö. 1572) döneminde Polonya'daki Yahudiler her anlamda imtiyaz kazanırlar. Kralın güç kaybetmesiyle birlikte kralın Yahudilere karşı oynadığı rol soylulara geçer. Bu durum, hem Yahudilerin kendileri hem de Polonya halkı için kötü sonuçlar doğurur. Yahudiler, krallığa bağlı kasabaların ticari gücünü baltalamak için soylular adına ajan olarak kullanılır. Soylular, Yahudileri kendi arazilerine yerleştirerek bir bakıma onları kendi emellerine alet ederler. Nitekim bu durum kalıcı bir çatışmaya neden olur. Çatışmanın en kötü sonuçları Polonya'nın doğu eyaletlerinde görülür ve burada hiç kraliyet kasabası yoktur. Kasabalar soylular tarafından kurulur ve haliyle soylular da buralara tamamen Yahudileri yerleştirir. Kasabaların dışındaki, özellikle Polonya'nın doğusundaki çok sayıda Yahudi, köleleştirilmiş köylülerin doğrudan denetlemekle görevlidirler. Polonya'daki soyluların yönetiminde olan Yahudiler, kasabalarda köy halkını sömüren ve kasabanın tek hak sahibi olan kesimi oluştururlar (Shahak, 2002, ss. 62-63).

En kötü Yahudi karşıtı zulümlerde Yahudiler her zaman üst düzey yöneticilerin desteğini alırlar. Yahudilerin düşmanları ise genellikle daha fazla baskıya maruz kalan ve sömürülen sınıflardan oluşur. Üst düzey yöneticiler, Yahudileri insani sebeplerle veya onlara özel bir sempati besledikleri için değil, yöneticilerin kendi çıkarlarını koruma amacıyla ileri sürdükleri nedenlerle savunurlar. Yahudilerin kendilerine ekonomik olarak fayda sağlaması, düzeni koruma gerekliliği, alt sınıflara duyulan hoşnutsuzluk ve Yahudi karşıtı isyanların daha geniş bir halk isyanına dönüşmesinden korkulması bu nedenler arasındadır (Shahak, 2002, ss. 64-65).

Kazak subaylarının isyanı olarak başlayan ancak kısa sürede serflerin de katılarak büyük bir halk hareketine evrilen 1648 yılında Hmelnitski isyanı sırasında yaşanan büyük Yahudi katliamı, en çarpıcı Yahudi katliamıdır (Shahak, 2002, ss. 65-66). 1648 yılında Bogdan Hmelnitski (ö. 1657) ve Kırım Tatar Hanı'nın yardımı ile köylüler, Katolik Polonyalı efendilerine, din adamlarına ve Yahudilere karşı ayaklanırlar (Stoye, 1988, s. 46; Şişman, 2022, s. 50). Tarihlerinin İbranice sayısal değerine göre (Gematria) İbranice'de "*Gzerot tah ve'tat*" (kötü zamanlar- 1648 felaketi) olarak bilinen bu dönem, Polonya Yahudilerinin sözde Altın Çağı'nın sonu olur (Guesnet, 2018, s. 799).

Katliam Doğu Avrupa Yahudilerinin bilincinde ne köylülerin aşırı baskıya karşı haklı bir saldırısı ne de Polonya soylularının tüm hizmetkarlarına yöneltilecek bir intikam olarak olarak iz bırakır. Aksine Yahudilere karşı yersiz bir antisemitizm eylemi olarak canlılığını korur (Shahak, 2002, ss. 65-66). Sonuç olarak Hmelnski ayaklanmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Yahudi dünyası Sabetaycı mesih hareketi ile yeni bir evreye girer. Bu olaylar kurtuluş idealinin alevlenmesine yol açar (Kastein, 2011, ss. 50-51).

2.2. XVII. Yüzyılda Osmanlı'daki Yahudilerin Durumu

Osmanlı Devleti'nin siyasal, toplumsal, ekonomik ve dinsel bağlamı Sabetaycı hareketin kabullenilmesinde, yayılmasında ve gidişatının şekillenmesinde hiç şüphesiz en önemli etkenlerden biridir. XVII. yüzyılda Osmanlı ekonomik, politik, askeri ve dini anlamda birçok kriz ve dönüşüme tanık olur. Sonuç olarak ortaya çıkan savaşların ve isyanların Osmanlı yetkilileri tarafından şiddetli bir şekilde sonlandırılması, XVII. yüzyılın bir şiddet dönemi, kriz ve değişim çağı olarak görülmesine sebep olur (Faroqhi, 1994, ss. 411-623).

Çeşitli yerlerden gelen Yahudiler, Osmanlı'nın büyük şehirlerinde birçok yeni Yahudi topluluğunun ortaya çıkmasına yol açar. Romaniyotlar ve Karaimler³³ ilk Yahudi topluluğunu oluşturur (Şişman, 2022, s. 44). Nitekim XVI ve XVII. yüzyılda Sefarad Yahudileri³⁴ ile Marranolar³⁵ Osmanlı'ya yerleşir (Shmuelevitz, 1984, s. 13). Bu bağlamda Kanuni (ö. 1566) ve II. Selim (ö. 1574) zamanında Osmanlı'daki Yahudiler Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelen Yahudiler aracılığıyla önemli bir konuma gelirler (Şişman, 2022, s. 44). Osmanlı'daki Yahudiler, Avrupa'da yaşadıkları baskılardan sonra Osmanlı'da elde ettikleri geniş özgürlükler sonucunda mesihin yakın zamanda geleceği fikrine kapılırlar ve bu fikir hızlıca yayılır. Ayrıca Osmanlı topraklarında yaşayan ünlü Kabalist Yitshak Luria'nın (ö. 1572) oluşturduğu ortam,

³³ Karaimler: Karai kelimesi, İbranice okumak manasına gelen kara' fiiline dayanır. Sürekli Tanah'ı okudukları için bu isim onlara verilmiştir. Anan b. David öncülüğünde 8 ve 9. yy'da Irak'ta ortaya çıkan bu mezhep, lafzi anlamdan ziyade zahiri anlama önem veren ve bu bağlamda Talmud Yahudiliğine karşı çıkan bir mezheptir. Mezhep ilk zamanlarda Anan b. David'e binaen "Annaniye" olarak adlandırılrsa da ilerleyen zamanlarda "Karaimler" adını alır (Meral, 2021a, s. 111; Yasak, 2017, s. 15).

³⁴ Sefarad: İbranice'de İspanya kelimesinin karşılığı "Sefarad"dır. günlük yaşamlarında Ladino'yu kullanan Sefarad Yahudilerinin çoğunluğu İspanya-Portekiz ve İber Yarımadası'ndaki Yahudilerden oluşur. Sefaradlar Hristiyanların baskıları sonucunda Osmanlı'ya yerleşmeye başlarlar. Çoğunluğu İslam aleminde yaşamını sürdüren ve Orta Çağ'da Osmanlı'da giderek yükselen İslam kültürü ve medeniyetinin tesiriyle oluşan gerek dini gerekse kültürel bakımdan elverişli bir atmosferden istifade ederler (Gürkan, 2013, s. 192; Şaul, 2015, s. 113).

³⁵ Marranolar: XIV ve XV. yüzyılda İspanya ve Portekiz'de Katoliklerin Yahudilere karşı baskılarının artmasıyla Yahudiler zorla Hristiyanlığı benimsemek zorunda kalırlar. Yahudiler, bu kişileri anusim (zorla din değiştirenler) veya meshummadim (dinden dönen) olarak adlandırırken; Hristiyanlar bu kişilerin samimiyetinden şüphe duydukları için Kripto Yahudi veya daha aşağılayıcı bir terim olan ve domuz anlamına gelen "marrano" şeklinde adlandırılırlar. Ayrıca bu kişilerin, toplum içinde Hristiyan gibi davransalar da kendi içlerinde Yahudiliğe uygun davranışları sonucunda Hristiyanlar onların samimiyetinden şüphe duyarak onları Kripto Yahudi olarak da adlandırılırlar (M. A. Cohen, 2007, s. 559; S. Nadler, 1999, s. 2; Salihoglu, 2011, s. 106).

Sabetay'ın Mesih iddiasıyla ortaya çıkmasının zeminini hazırlayan nedenlerden biridir (Eroğlu, 2013, s. 226, 228).

Bazı önemli istisnalar bir yana, Osmanlı-Yahudi ilişkisi Avrupa'ya nispetle daha olumludur. Osmanlı'da Yahudi pogromu³⁶ olmasa da Yahudi karşıtı duyguların patlak vermesi, Osmanlı'nın XVII. yüzyılda İslamlaşma politikasını benimsemesi, varlıklı Yahudilerin öldürülmesi ve Yahudilerin 1660 yılındaki geniş çaplı yangında zarar görmesi gibi istisnalar Yahudilerin güvensizliğini artırır (Krstić, 2011, ss. 12-16; Kunt, 1982, s. 63; Terzioğlu, 2013, ss. 79-80). Bunun bir sonucu olarak Yahudiler, Osmanlı'daki nüfuzlarını yitirirler (Gerber, 2011, s. 154). Bu kaygı durumu Sabetaycı hareketi besleyen kaynaklardan birisi olarak görülür (Şişman, 2022, ss. 38-39).

XVI. yüzyılda bir bakıma 'Altın Çağ'larını yaşayan Osmanlı'daki Yahudiler, XVII. yüzyılda ekonomik, politik ve dini anlamda gerilemeye başlarlar (Ben-Naeh, 2009, ss. 139-141). Osmanlı'nın XVII. yüzyılda gerilediğini savunan tarihçi Bernard Lewis'e (ö. 2018) göre, İber Yarımadası'ndan gelen Yahudi göçlerinin durması, Osmanlı'da Yahudilere sunulan olanakların azalması, Hristiyanlar ile rekabet edemez duruma gelmek gibi sebepler XVII. yüzyılda Yahudilerin yaşam şartlarının kötüleşmesi sonucunu doğurur (Braude & Lewis, 1982, s. 24)

Moshe Idel, Scholem'in de savunduğu, mesih hareketlerinin genellikle Yahudilerin 1492 yılında İspanya'dan kovulması gibi felaketlere yanıt olarak kriz zamanlarında ortaya çıktığı yönündeki yaygın inancı çürütür. Nitekim Idel, mesih hareketlerinin genel olarak siyasi durgunluk dönemlerinde büyük popülerlik elde ettiğini ifade eder (Idel, 1998, s.183). Ancak bu görüşün tartışmaya açık bir görüş olduğu belirtilmelidir. Mesih hareketlerin kriz dönemlerinde arttığı dikkate alınmalıdır.

2.3. Kabala'nın Sabetay Sevi Üzerindeki Etkisi

Kabala, Sevi'nin mesihlik faaliyetlerinde etkili olur (Goldish, 2004, s.50). XIV ve XV. yüzyılda Kabala'nın mesih anlayışı önce İspanya'da, sonra Avrupa ve Kuzey Afrika'da yayılır. İspanya'daki Yahudilere yönelik zulümler, Yahudilerin İspanya'dan sürgün edilmeleri ile neticelenir ve Kabalanın mesih doktrini ortaya çıkacak uygun zemini bulmuş olur (Taşpınar, 2022, ss. 181-182).

³⁶ Pogrom: Rusça bir ifade olup, ülkenin bir kesiminin diğer bir kesimine karşı gerçekleştirdiği, yıkımı ifade eder. Daha özel anlamda ise pogrom, Doğu Avrupa'daki Yahudilere karşı gerçekleştirilen saldırılar anlamına gelir (Slutsky, 2007, s. 279).

1492’de Yahudiler’in İspanya’dan sürülmesiyle birlikte Kabala, yavaş yavaş küçük ve ezoterik çevrelerin alanı olmaktan çıkarak halkı da etkilemeye başlar. XVI. yüzyılda, birkaç gelişme bu süreci kolaylaştırır. Bunlardan biri, İtalya’da Zohar’ın basılmasıdır. Böylece gücü yetenler Zohar’ın bir nüshasını alabilme fırsatı bulur ki bunlar arasında Kabala’yı Hristiyanlık bağlamında izah etmekle ilgilenen Hristiyan bilginler de bulunur. Bir diğer gelişme ise Safed Kabalacılığının özellikle Lurianik Kabalacılığın benimsenerek yaygınlaşmasıdır (Goldish, 2004, s. 50).

Scholem’e göre Sabetaycılık, Kabala tarihinde gerekli olan bir üst aşamayı temsil eder. Ona göre bilhassa Yahudiler, İspanya’dan kovulduktan sonra ümitsizliğe kapılarak bir mesih beklentisi içine girerler. Bu sebeple Kabala yeni bir ivme kazanır. Nitekim bu durum, Luria’nın birey, alem ve Tanrı ile ilgili fikirlerine yansır. Buna göre; Tanrı dünyayı yaratırken hata yaptığı için iyilik nurları aşağıya düşerek dağılmış (şevirat ha-kelim) ve dağılan nur parçaları dünyada bulunan kötülük aleminin (kelipot) içinde kaybolmaya başlar. Yahudiler bu nurları kurtararak ilahi köküne yerleştirmekle (tikkun olam) görevlidir. Bu da yalnızca Tanrı’nın yasalarına sıkı bir şekilde uyarak yerine getirilebilir. Zira Tanrı’nın hatasını düzeltmek için insan çaba göstermelidir. Fakat nurlardan biri büyük bir kabuğun içinde Keter sefirasının içinde hapsolmüştür ki onu kurtarmaya sadece mesih güç yetirebilir. Bu anlayış mesihe yeni bir vazife yükleyerek Sevi’ye yer açar (Scholem, 2007a, s. 34).

Scholem’le birlikte Sabetayizm’e ilişkin araştırmalar yeni bir yöne doğru evrilmiştir. Ona göre tüm Yahudilerin, muhtemel mesih olarak Sabetay’ı kabul etmelerinin altında ikna edici genel bir faktör olmalıdır. Bu bağlamda Scholem, Nathan ve Sabetay’ın Lurianik Kabala’yı kullanmasının dünyanın her yerindeki Yahudiler arasında ilgi uyandırdığını ve hareketin başlaması için ivme sağladığını dile getirir. 1492 İspanya sürgünü ile beraber uzun bir süre boyunca mesih hareketleri var olmuştur. Bu hareketlerin başarısız olsa da daha sonra gerçekleşecek mesihî hareketlerinin önünü kesmez. Nitekim Rabbi Yitshak Luria’nın dünyadaki ilahi varlığın sürgüne gönderilmesi ve onun kurtarılmasına ilişkin doktrinleri aracılığıyla mesih hareketlerini canlandırır. Sonuç olarak XVI. yüzyılda Lurianik Kabala Yahudi dünyasında yayılmaya başlayınca Sabetay ve Nathan, Lurianik Kabala ile misyonlarını Yahudilere etkili bir biçimde açıklar (Goldish, 2018, ss. 504-505).

Scholem’in Sabetaycılığın başarısıyla ilgili büyük teorisini son zamanlarda ciddi eleştiriler almıştır. Bunların başında Idel gelmektedir. Idel, Lurianik Kabala’nın XVII. yüzyılın sonuna kadar pek bilinmediğinden Sabetay’ın Lurianik Kabala hakkında bir bilgisinin olmadığını ifade eder (Idel, 1993, ss. 79-97). Idel, XIII. yüzyıl sonlarında Yosef Aşkenazî’nin

(ö. 1572) önderliğinde gelişen Kabala'nın Sabetay'ın mesihi faaliyetlerine çok daha fazla katkı sağladığını iddia eder. Ayrıca, mesihi anlatılara sahip olan Satürn ile ilgili astrolojik ifadeler (İbranice'de Sabetay veya Satürn'ün anlamı aynıdır) Sabetay'ın fikirleri için zemin hazırlamada, mesih çağrışımlarıyla dolu olduğu iddia edilen Lurianik kavramlardan daha da önemlidir (Idel, 1998, ss. 173-202). Ayrıca, Scholem'in mistisizm ve mesihçiliğin birbirleriyle uyumsuz olduğu görüşünün aksine, Idel bu iki eğilimin birbirleriyle yakından bağlantılı manevi olgular olduğunu düşünür. Dolayısıyla diğer mesih hareketleri gibi Sabetaycılık da mistik deneyimlerden ortaya çıkar. Idel, Kabala'nın başlangıcından beri mesihçi bir yönünün olduğunu belirtir (Idel, 1998, ss. 27-28, 183-211).

3. SABETAY SEVİ'NİN MESİHLİĞİNİ İLAN ETMESİ

3.1. Mesihliğinin Birinci İlanı ve Misyon Faaliyetleri

Sabetay Sevi'nin mesihlik ilanı ile ilgili John Freely (ö. 2017) şunları aktarır: 1648 yılında gezerken Tanrı'nın ruhunun kendisine inerek: *“Sen Davud oğlu Mesih, Yakub'un Tanrısı tarafından kutsanan İsrailoğulları'nın Mesih'i'sin. Senin kaderin İsrailoğulları'nı kurtarmak ve bir araya getirerek kutsal topraklara götürmektir.”* (Freely, 2003, s. 38).

Sevi, 1648 yılında İzmir'de bir sinagogta Tanrı'nın telaffuz edilmesi yasak ismini dile getirerek mesihî faaliyetlerine başlar (Galante, 2000, s. 24). Bu olaydan sonra Sabetay'dan güzel bir koku gelir. Bir hahamın bu şekilde güzel kokması söylentilere yol açar. Bu sebeple Sevi, bu kokunun kutsal yağdan kaynaklı olduğunu dile getirir. Nitekim Sevi, bu durumu Moses Pinhero'ya *“Bir sesin geceler boyunca üç kere ‘Benim kutsal yağla yağlanmış Sabetay Sevi’me dokunmayın’ dediğini ve üçüncüde kendisini kutsal yağla yağlayan ataların onu görmeye geldiği”* şeklinde anlatır (Scholem, 2011, ss. 133-134).

İzmir hahambaşısı Eskapa ve İzmir'in diğer hahamları, Sevi'nin yaptıklarını hoş karşılamaz. Bu sebeple Sevi'yi vazgeçirmek için iki bet din³⁷ üyesi seçilir. Ancak Sevi, ısrarla mesih olduğunu iddia eder. Sonuç olarak Sevi ve öğrencilerine herem cezası verilir (Galante, 2000: 35). Sevi'nin dini yasayı ihlal etmesi ve mesih olduğuna dair tekrarlanan iddiaları sonunda öğretmeni Eskapa da dahil olmak üzere hahamların müdahale etmesine yol açar ve 1651 yılında İzmir'den sürülür (Scholem, 2007a, ss. 341-342).

İzmir'den sürülen Sevi, Selanik'e gider. Yahudilik ile bağdaşmayan birtakım ayinler düzenleyerek Selanik'teki Kabalistlerin arasına yerleşmeye çalışır. Bu durum karşısında Selanik'teki hahamlar, onun deli olduğunu öne sürer. Sevi, Fışh, Şavuot ve Sukkot

³⁷ Bet-din: Yahudi hukuk mahkemesini ifade etmek kullanılan bir terimdir (Cohn, 2007, s. 512).

bayramlarını hepsini bir hafta içinde kutlamakla kalmaz, aynı zamanda dini emirlerin kaldırıldığını ilan eder (Scholem, 2007a, s.342). Ancak Selanik'ten harekete dair iz bırakarak ayrılır. Zira ilerleyen dönemlerde Selanik hareketin merkezi olur (Küçük, 2021, s. 225). Burada da mesihlik iddiasında bulununca hahamlar tarafından ihraç edilir (Kastein, 2011, s. 70; Küçük, 2021, s. 225; Scholem, 2001, s. 126; Shaw, 1991, s. 133).

Sevi, 1658'de İstanbul'a gelir. Burada Kudüs cemaatinin elçiliğini yapan ünlü Kabalist David Habbillo (ö. 1661) ile tanışır. Sevi, Habbillo aracılığıyla misyonuna maddi olarak yarar sağlayacağı düşüncesiyle Kudüs'teki yoksullara ekstra yardımlarda bulunur (Scholem, 2007a: 342). Ayrıca burada şehrin nüfuzlu din bilginlerinden olan Abraham ha-Yakini ile tanışarak onun desteğini alır. Zira Abraham ona misyonunu yayması için Sevi'nin mesih olduğunu iddia eden bir belge düzenler. Söz konusu bu belgede mesihin 1666 yılında geleceği ve Sabetay adında birinin olacağı yazmaktadır (Gövsä, 2009, ss. 19-20; Küçük, 2021, s. 221). Belge şu şekildedir: *“Şöyle bir ses duydum: 1626'da Sabetay isminde erkek bir çocuk doğacak. O, gerçek bir mesihdir ve silahı olmadan savaşıacak. Tanrı'nın tahtına kurulacak. Onun kurduğu ülke sonsuza kadar sürecek ve onun haricinde İsrail'in bir kurtarıcısı gelmeyecektir”* (Küçük, 2021, s. 221).

Sevi, bu belgeyi misyonunda kullanmak amacıyla yayar. Böylece, 1666 yılı için hazırlıklara başlar. Belge dini bir eser olarak görüldüğünden Yahudilerin tükenen ümitleri tekrar gün yüzüne çıkar. Bu bağlamda Sevi'nin Yahudiler üzerindeki etkisi büyür. Ancak Eskapa, İstanbul'daki hahamları, Sevi ve arkadaşlarının faaliyetlerine karşı dikkatli davranmaları konusunda uyarınca Sevi, İstanbul'dan ayrılır (Küçük, 2021, s. 223).

Sevi, 1662'de Kudüs'e gider ve yaklaşık bir yıl burada kalır. 1663-1665 yılları arasında Yahudi cemaati tarafından Kudüs elçisi olarak Mısır'a gönderilir. Bu süre zarfında münzevi ve Kabala'ya ilgili olan duyan Mısır Yahudilerinin başı Rafael Yosef/Yusuf Çelebi'nin (ö. ?) çevresindekilerle dostluk kurar (Scholem, 2007a, s. 342).

Sevi, Kahire'de Sara isimli Aşkenazi bir kadınla ile evlenir. Sara, 1648 Hmelnski katliamında ailesini yitirdiği için Polonyalı bir soylunun yetiştirdiği bir kadındır. Sevi'nin söylediklerinin aksine, yaygın söylentilere göre Sara iffetsizdir. Taraftarları onun bu evliliğini Hoşea peygamberin iffetsiz bir kadınla olan evliliğine benzetirler. Böylece bu evlilik ile harekete, cinsel ahlaksızlık da girer. Nitekim Sabetaycılıkta mesih çağının tüm insanların ya doğru ya da günahkar olacağı zaman geleceği öğretisi daima varlığını sürdürür (Sisman, 2015, s. 30). Van der Haven, Sabetaycılıkta antinomian unsurun güçlü bir şekilde var olmasında Sara'nın vazgeçilmez bir figür olduğu görüşündedir (Van der Haven, 2012, s. 8).

Sevi, Kudüs ziyareti sırasında öğretilerinin yayılmasında ona katkıda bulunacak olan ve Lurianik gelenekle yetişen Gazzeli Nathan (ö. 1680) ile tanışır. Kudüs'teki ünlü Kabalist Yakov Hagiz'in (ö. 1674) yanında eğitim görürken Sabetay'dan haberdar olan Nathan, Sabetay'ın gerçek mesih olduğuna dair rüyalar gördüğünü de öne sürer (Sisman, 2015, s.38).

Nathan, bir gece gökten gelen bir sesin kendisine kısa süre içinde Davud oğlu Mesih'in Krallığı tekrardan kurulacağını haber verdiğini ve bir mektup yazarak bunu dünyadaki bütün Yahudilere bildirir (Galante, 2000, s. 40). Bu bağlamda Nathan, kendisini Mesih Sabetay'ın gelişini haber verecek olan Peygamber Eliyahu (İlyas) görevini devraldığını duyurur (Küçük, 2021, s. 233).

3. 2. Mesih'in Peygamberi: Gazzeli Nathan

Nathan'ın varlığı Sabetayist harekete has bir özelliktir. Hareket ismini Sabetay Sevi'den alsa da Nathan, Sabetaycılığın felsefesinde ve yayılmasında büyük pay sahibidir. Nitekim Sabetay Sevi hareketi temsil ederken Nathan da hareketin felsefî alt yapısını kurgulamıştır (Demirci, 2015, s. 50). Nathan'ın mesih teolojisi, teoride Lurianik terim ve dünya görüşünü kullanmasına rağmen pratikte Lurianik öğretilerin tam tersidir. Luria, tikkun'u gerçekleştirmek adına dini emir ve ritüllerin önemini vurgularken, Nathan mesihe iman etmenin öneminden bahseder. Nitekim Nathan'a göre, dağınık halde olan nur parçalarını sadece kurtuluşu sağlayacak olan mesih bir araya getirebilir (Biale, 1979, s. 157; Demirci, 2015, s. 50). Ayrıca Luria, insan ile Tanrı arasında doğrudan bir ilişki kurarken ve tikkun'u, her bireyin kurtuluş sürecine aktif bir şekilde katılımı olarak tanımlarken; Nathan, mesih fenomenini Tanrı ile insan arasında aracı olarak konumlandırır. Böylece bireyin Tanrı'ya ulaşmasını dolaylı hale getirir. Dolayısıyla mesihe olan tam inancı ifade etmek zorunludur. Sabetayistler inançlarını genellikle "emuna" (inanç) terimiyle belirtirler. Mesih, insanlardan aldığı bu tinsel güç ile misyonunu gerçekleştirecektir (Dan, 2006, ss. 87-88).

Nathan, Musa tarafından getirilen ve Yahudilerin takip ettiği Tora'yı "yaratılış" katmanına ait olarak niteler ve *Tora da Beriah* olarak tanımlar. Emir ve ibadetler bu Tora'ya aittir. Söz konusu bu Tora'nın yerini alan, *Tora da Atzilut* ise en yüksek tinsel katmana ait olan ilahi yayılımların Tora'sıdır. Mesih çağı ait olan *Tora da Atzilut*, inanç ve aydınlanma ile ilgili olan tinsel karakterli bir Tora'dır. Sevi'nin Müslümanlığa geçişiyle sınırları aşan tuhaf davranışları, söz konusu bu Tora'nın bir yansımasıdır. Bu kavramlar, antinomian faaliyetler için kapıyı aralar (Dan, 2006, s. 90; Demirci, 2015, ss. 51-52).

Gazze'ye geri dönen Sevi ve Nathan buradaki Yahudilere tövbe etmeleri ve kendilerine itaat etmeleri gerektiğini söyler. Çünkü Sevi yakın zamanda ikinci defa mesihliğini ilan edecektir. Nathan'ın çabaları sayesinde burada küçük bir taraftar kitlesi oluşur. Sevi, Kudüs'teyken bir grup takipçi toplar ve onları İsrail'in On İki Kabilesi'nin temsilcileri ilan eder. Bununla birlikte taraftarları ona 'Amirah' adını verir. Bu isim "Adoneynu Malkenu yuram hodo" (Rabbimiz ve Kralımız, makamınız yücelsin) ifadesinin kısaltmasıdır (Sisman, 2015, ss. 38-40).

Bu olaylar yaşanırken Kahire'den mektuplar gelir. Söz konusu bu mektuplarda Kudüs hahamlarının Sevi hakkında Osmanlı yargıcına şikâyetle bulundukları, Sevi'nin Osmanlı saltanatında gözü olduğu ve yürütmüş olduğu hareket için topladığı vergilerden kendisine bir miktar ayırdığı yazılıdır (Freely, 2003, s. 81). Sevi'nin Kadı ile şahsen görüşmeye gittiğinde neler olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak onun hapse atılmaması ya da olay yerinde öldürülmemesi bazı Yahudiler tarafından bir mucize olarak görülür (Goldish, 2017, ss. 497-498).

Sevi, Kudüs'te hahamların direnişleriyle karşılaşsa da küçük bir taraftar kitlesi toplamayı başarır (Meral, 2021b, s. 54). Kudüs, Yahudi, Hristiyan ve Müslüman toplulukların her biri için önemli olduğu için Sevi Kudüs'te küçük bir grup kurduğunda Osmanlı bunu engellemez. Sosyal ve ekonomik yaşamını bozabilecek bir kitle hareketi olmadığı sürece zimmi işlerine karışmak Osmanlı'ya uyacak bir davranış değildir. Sabetayizm, önemli bir toplumsal düzensizliğe sebep olmadığı için Kadı ona sadece bir ikazda bulunur. Fakat sonrasında Sabetay'ın artan bir şekilde sergilediği antinomian faaliyetleri gerek Yahudi gerekse Osmanlı otoritelerini kızdırır ve Temmuz ayında hem Yahudi hem de Osmanlı otoritelerinin katılımıyla bir kez daha şehirden sürgün edilir (Şişman, 2022, ss. 67- 68).

Ocak 1666'da İzmir'den Kudüs'teki hahamların Sevi'nin günahları nedeniyle ona öfkeli olduklarını ve üstelik onu öldürmeyi planladıklarını belirten bir mektup gelir. Aynı tarihlerde Kudüs'ten Hollanda'ya gönderilen mektuplarda, Sevi'nin tuhaf davranışları nedeniyle Kudüs'teki hahamlar tarafından şehirden atıldığı bildirilir. Sevi'nin Kudüs'ten kovulması kararını Kudüs hahambaşısı Abraham Amigo (ö. 1683), Kabalacı Yakov Semah (ö. 1665), Samuel Garmizan ve Sabetay'ın öğretmenlerinden Yakov Hagiz (ö. 1674) imzalar. Thomas Coenen (ö. 1688) Kudüs'teki hahamların Sabetay'ı şehirden kovarak herem cezası verdiklerini ve onların bu haberi İstanbul'daki hahamlara da ilettiklerini bildirir. Bunun üzerine İstanbul'daki hahamlık, Osmanlı'daki Yahudilere Sevi'ye herem cezası verildiği haberini duyurur. Yomtob ben Yakar'ın (ö. 1677) imzasıyla Hayim Benveniste'ye (ö. 1673) İzmir'deki

cemaat adına gönderilen mektupta Sabetay için ölüm fermanı niteliğinde bir yazı vardır: *“Sabetay Sevi sapkındır. Onu öldürecek olan insan birçok canı kurtarmış olarak kabul edilecektir. Zira onu vuran eller Tanrı ve insanların gözündeki kutsanmış sayılacaktır”* (Freely, 2003, ss. 81-82; Galante, 2000, s. 41; Scholem, 2007a, s. 343).

Sevi, hahamların baskıları artınca Kudüs'te etkili olamayacağını anlayarak Ekim 1665'te İzmir'e döner (Meral, 2021b, s. 54). Burada halkın büyük ilgisi ile karşılaşır. Nathan ise propagandasını sürdürmek için Gazze'ye gider. Nihai kurtuluş, Sevi savaşmadan tacı Türk kralından alarak sultanı kendisine hizmetkâr yaptığında başlayacaktır. Sevi, kayıp on kabileyi geri getirmek için Sambatyon Nehri'ne³⁸ gidecek ve son olarak düşman Edom'a (Hristiyanlığa) karşı savaş ilan edecektir. Yahudiler, mesihî çağının başlaması için tövbe etmeli ve ibadetlerini yerine getirmelidirler. Bu nedenle Nathan cemaate kitaplar hazırlar. Bunlar, 1665 sonbaharında mesihin gelişiyile ilgili duyurularla birlikte Avrupa'ya ve diğer yerlere gönderilir (Scholem, 2007a, s. 343).

3.3. Sabetay Sevi'nin İzmir'de Mesihliğinin İkinci İlanı

Sevi, İzmir'de ilk zamanlar sakin bir hayat yaşar. Sinagoga giderek burada Sefarad geleneğine uygun dualar eder, başlılarda bulunur, yoksullara onlara yiyecek ve para vererek hayırlı davranışlar bulunur. Onun bu davranışlarının arkasındaki neden kendisi hakkında hahamlar tarafından verilen ölüm cezasının haberini almasıdır. Ancak birkaç ay sonra tekrar açık bir şekilde mesihliğini duyurmaya başlar (Galante, 2000, ss. 41-42; Goldish, 2004, s. 89). Taraftarları iyice çoğalan Sevi, cesaretini toplar ve İzmir sokaklarında dolaşmaya başlar. Onun Yahudiler arasında meydana getirdiği bu dalgalanma sadece İzmir'de değil Osmanlı Devleti'nin her tarafında hissedilir. Hatta Almanya ve Polonya'ya dahi ulaşır (Gövsa, 2009, s. 39).

Haham Hayim Pena'nın sinagogta Sevi ve müritlerine hakaret eder. Bunun üzerine Sevi ve arkadaşları Portekiz Sinagogu'ndaki hahamlardan Pena'ya herem cezası verilmesini isterler. Ancak bet din yetkilileri bu isteği reddedince Sevi taraftarlarıyla Portekiz Sinagogu'na gider. Sevi kürsüye çıkar ve ayini dini kurallara uymadan yönetir. Tanah'ı geleneksel el yazması tomardan değil basılı bir kopyadan okur. Orada bulunan haham ve Levilileri görmezden gelerek kardeşlerini ve diğer birçok erkek ve kadını Tanah okumaya çağırır ve ardından herkese Tanrı'nın telaffuz edilmesi yasak olan adını söyletir (Freely, 2003, s. 107; Galante, 2000, s.

³⁸ Sambatyon Nehri, İsrail'in kuzey bölgesinde kendi krallıklarını oluşturan ve Yahudilikten uzaklaşarak putlara tapan ve M.Ö. 722'de Asurlularca sürgün edilen ve kendilerinden haber alınmayan kayıp on kabileyi içine çeken ve yalnızca Şabat zamanı akmayan efsanevi karakterli bir nehirdir (Adam, 2012, s. 123).

42,47; Scholem, 2001, s. 239). Ayrıca koşer kurallarını ihlal eder, oruç günlerini kaldırır, yeni bayramlar ilan eder ve yeni dualar başlatır (Maciejko, 2011, s. 14). Bu olaylardan sonra Portekiz Sinagogu, hareketin İzmir'deki üssü konumuna gelir (Scholem, 2001, s. 239). Sabetay sinagogta yaptığı konuşmasını bitirince yüksek bir yere çıkar ve kendini "Tanah'ın kocası" ilan ederek eline bir Tanah tomarı alır. Zira ona göre Tanah bizatihi Kutsal Şekina³⁹ yani mesihdir (Freely, 2003, s. 109).

Kendinden emin olan Sevi, ikinci defa mesih olduğunu açıkça ilan eder (Freely, 2003, s. 110; Galante, 2000, s. 42). Sabetay, günlük ibadetlerde yüzyıllardır süregelen bir Sefarad geleneği olan padişahın adını söyleme uygulamasını kaldırarak yerine kendi ismini söyler. Osmanlı, hareketin İzmir'in yetki alanı içinde tutulamayacağını anlayınca sadrazam Sevi'yi İstanbul'a çağırır (Sisman, 2015, s. 49).

Sevi, Osmanlı Sadrazamı Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa (ö. 1676) aracılığıyla Gelibolu'ya sürülür. Beklenilenin aksine bu durum, Sevi'nin mesih iddialarını daha güçlü hale getirir. Zira taraftarları mesihın kurtuluş uğruna acı çekmesi gerektiğini iddia ederler. Ayrıca sürgünde kendisine sağlanan rahatlık sayesinde zamanını verimli kullanır. Örneğin, bir Fısıh kuzusu kurban ederek yağıyla beraber kızartır ve etrafındakilere bu haram yemeği yedirir. Tapınağın yıkılışı anısına yas ve oruç günü olan Av ayının dokuzunu da –ki bu günü kendi doğum gününe çevirerek yeni bir bayram ilan eder- içirmekle beraber üzere birçok Yahudi bayramını kaldırır (Sisman, 2015, ss. 57-58).

4. SEVİ'NİN MÜSLÜMAN OLUŞU VE SABETAYİZM HAREKETİNE ETKİSİ

Sevi'nin cemaati içerisindeki skandallarının doruk noktasına ulaşması 16 Eylül 1666'da gerçekleşir. Yahudi otoritelerinin sapkın olarak gördükleri Sevi ve taraftarlarını Osmanlı yetkililerine bildirmesi üzerine Sevi tutuklanır. Sevi sorguya çekildiğinde kendisini mesih olarak ilan etmediğini ve bunun bir söylenti olduğunu dile getirir. Ölüm cezasından kurtulmak için Edirne'de dönemin Padişahı IV. Mehmed'in önünde Hayatizade vasıtasıyla İslam'ı

³⁹ Şekina: Kabala'ya göre Tanrının mutlak ve en mükemmel hali olan Ein Sof'tan sudur eden on farklı alem (Sefirot) bulunur. Özellikle bilgelik ve anlayış, sevgi-şefkat ve yargı gibi özelliklere sahip olan sefirotlar dışı niteliklere sahiptir. Onuncu sefirot dışı olarak tasvir edilen, dünyadaki ilahi mevcudiyeti ifade eden Malkut Sefirası Şekina ile bağlantılıdır. Şekina ikamet etmek anlamına gelen İbranice bir kelimedir. Şekina, başlangıçta hiçbir cinsiyet belirtmeden sadece Tanrı'nın yarattıkları arasındaki varlığını belirtmek için kullanılsa da XIII. yüzyılda Kabala (Yahudi mistisizmi) kullanımının artması ile beraber genellikle Tanrı'nın dışı yönünü belirtmek için kullanılır. Şekina; sevgi, şefkat ve adalet gibi özelliklere sahiptir. Kabala, Şekina'yı en alt sefira olan Malkut ile özdeşleştirir. Ay gibi olan Şekina'nın diğer sefirolardan farklı olarak kendi ışığı yoktur. Bu nedenle etrafındaki sefirolardan ilahi ışıkları alt dünyaya iletir. Kabala'nın merkezinde içinde bu dünyanın parçalanmışlığı, sürgün, kötülük, acı ve ölümle yaşadığımız gerçeğinin nedeni olarak Şekina'nın sürgünü; yani diğer sefirolardan özellikle ilahi eşi olan Tiferet'ten (Güzellik) ayrılması yatar. Tiferet, genellikle Hakadosh Barukh Hu (Kutsal Olan, O kutsansın) olarak anılır ve güneşle özdeşleştirilir. Adem ve Havva'nın günahıyla başlayan Şekina'nın bu sürgünü, mesih döneminde sona erecektir (Patai, 1964, ss. 275-277; Weissler, 2006, s. 61) (Patai, 1964, ss. 275-277; Weissler, 2006, s. 61).

benimser. Müslüman olan Sevi, Aziz Mehmet ismini alır (Baer, 2016, s. 23; Maciejko, 2011, s. 7).

İstanbul'daki hahamlar, başta İzmir olmak üzere diğer önemli merkezlere Yahudi yetkililerden Sabetayistlerin tüm kalıntılarını ortadan kaldırmalarını ve kendilerini büyük bir tehlikeden koruduğu için padişaha minnettar olduklarını belirten mektup gönderirler (Sisman, 2015, s. 88). Nitekim bu durumu Paul Rycha (ö. 1700) eserinde şu şekilde anlatmaktadır:

Size emrediyoruz ki, sizin yetkinizle, herem ve diğer cezaların cezası altında, o adamın söyledikleri bütün bu ibadet ve dualar kaldırılın ve bir daha asla bulunmasın. Böylece bir daha asla kalbinize girmesin. Kral Sultan Muhammed'e⁴⁰ minnettarız; çünkü onun döneminde İsrail için büyük bir kurtuluş gerçekleşti ve onun krallığı daim olsun (Rycha, 1680, s. 182).

Nathan, Sevi'nin din değiştirmesi ile kurtuluş çağının başladığını ifade eder. Sabetay'ın din değiştirmesi sitre ahra (kötülük âlemi) ile mücadelesinde etmesinde gerekli bir adımdır. Kötülük aleminin çekirdeğindeki güçlere karşı zafer dışarıdan bir müdahale ile elde edilemez. Bu sebeple Sevi, kötülük aleminin içine girerek çekirdekteki güçleri içeriden yenilgiye uğratmak için onlardan biriymiş gibi davranarak İslam'ı benimsemiştir. Bundan sonra Sevi, sözde mesih, görünüşte Müslüman olarak iki ayrı kişilik olarak yaşayacaktır (Scholem, 2007a, s. 343; Örs, 1966, s. 441).

Sevi, İsrailoğulları'nın kurtuluşu için günah işlemiştir. Bu sebeple Sabetayizm'de "günahın kutsallığı" anlayışı hakim olur. Nathan'a göre bu davranış bundan sonra Sevi'nin takipçileri için de zorunluydu; onlar da farklı bir dinin üyeleri gibi görünmelidir. *"Nathan, her Yahudi'nin mesihe inanarak ona manevi güç vermesi gerektiğini söyler. Zira mesih daha sonra kendisine verilen manevi güçleri kötülüğün güçlerine karşı nihai zafer için kullanacaktır."* (Dan, 2006, s. 87,114).

Nathan'ın ifadeleri, Sevi'nin taraftarlarını sakinleştirir. Sevi, sarayda Müslüman gibi davranırken Yahudiler arasındayken Müslümanlığı kötüler. Padişah ve Müslüman din adamlarına Yahudilerin İslam'ı seçmesi için Yahudiler ile iletişimi kesmemeyi söyler ve sinagoglarda Yahudi dini inançlarını anlatarak Yahudileri görünürde Müslüman olmaya çağırır. Yahudiler de bunu kabul eder. Zira bunun için birçok ülkeden Yahudi gelir. Geliştirdiği bu taktik sayesinde Sevi tekrardan mesih olduğunu dile getirir. Gayesi çoğu Müslümanı Yahudi yapmaktır. Böylelikle hem Müslümanları kendisine çekmekte hem de Yahudileri görünürde Müslüman yapar. Kendisine inananların uyması gereken on sekiz maddelik bir talimatname

⁴⁰ IV. Mehmed zikredilmektedir.

hazırlar. Sabetay taraftarları zamanla “Sabetaycılık” adı altında yaşamlarını sürdürmeye başlarlar (Küçük, 2021, ss. 274-275; Şişman, 2022, ss. 220-225).

Osmanlı yetkilileri Sevi'nin Müslümanlığına şüpheyle yaklaştıkları için onu takibe alırlar. Kendisine inananlar ile irtibat halinde olması ve görüşlerini anlatmayı sürdürmesi üzerine, Sevi 1673'te Osmanlı yetkililerince Karadağ Ülgün'e sürgün edilir. Mesihlik iddiasında ısrarcı olan Sevi, ölümüne kadar çevresinde topladığı gizli taraftarları ile Ülgün'de yaşar (Meral, 2021b, s. 57).

Sevi'nin ölümünden sonra hareketin merkezi Selanik olur ve Sabetaycılar; Yakubiler, Karakaşlar ve Kapancılar olmak üzere üçe ayrılır. Yakubiler ve Kapancılar, Karakaşlar grubuna kıyasla küçük topluluklardır. Sabetay Sevi'nin ölümünden sonra ruhu Yakubiler kolunun başında olan Jacob Querido'da (Yakov Çelebi) (ö. 1690) tekrardan doğar. Kısa bir süre sonra Querido, Sabetay'ın yolunda devam etmesi ve dinden dönmesi için onu teşvik eden vahiyler alır. Bu vahiylerin ardından, yaklaşık üç yüz Yahudi aile 1683'te Selanik'te İslam'a geçer. Querido, 1690'da Mekke'ye yaptığı hac ziyareti sırasında ölür. Liderlik ilkesi Sabetay Sevi'nin ruhunun yeni bir liderde yeniden reenkarne olduğu fikrine dayandığından, mesihin ruhunun kendisinde reenkarnasyona uğradığını iddia eden sahte mesihler ortaya çıkar. Karakaş kolunun lideri olan Baruhya Roso'nun (ö.1720) takipçileri onu yalnızca Mesih Sabetay'ın ruhunun değil, aynı zamanda İsrail Tanrısı'nın da enkarnasyonu ilan ederler. 1720'deki ölümüne kadar Baruhya Roso, Selanik'teki bazı Sabetaycılar arasında Signor Santo yani Kutsal Lord olarak kabul edilir. Reenkarnasyon inancını benimseyen Karakaşlar, zamanla Sabetaycılığın üç ana kolu arasında en antinomianist (şariat karşıtı) kolu haline gelir. Selanik merkezli Karakaş grubuna mensup olan Baruhya Roso (Osman Baba) mesih olarak ilan edilmesinin ardından Osmanlı toprakları dışında Doğu Avrupa'da da taraftar toplar (Scholem, 1971, ss. 154-155). Osmanlı'da ticaret ile uğraşırken Sabetayistlerin Karakaşlar kolu ile temas halinde olan Jacob Frank ve taraftarları, XVIII. yüzyılda Polonya'da Frankizm hareketini başlatır (Baer, 2016, ss. 30-31; Gürkan, 2022, s. 159)

5. SABETAYCILIĞIN POLONYA'DA FRANKİZM'İN ORTAYA ÇIKIŞINA ETKİSİ

Frankist hareket XVIII. yüzyıl Polonya'da ortaya çıkarken Yahudiler arasında uzun süredir devam eden dini tartışmalar sonucunda geleneksel Yahudilikten ayrılan yorumlar ortaya çıkmıştır. Genel anlamda tartışmaların temelinde Yahudilerin yaşadıkları sürgün hayatının sebep olduğu acılara geleneksel din yorumlarının bir çözüm yolu sunmayışını düşünmeleri yatar. Böylece Yahudi halkı yeni arayışlara girmeye başlar. Bunun yanı sıra özel olarak Frankizm'in doğuşunda önemli iki husus vardır. Bunlardan ilki Polonya'daki Yahudilerin

yaşamlarında karşılaştıkları sosyo-ekonomik değişimler ve 1648 yılında gerçekleşen Hmelnitski isyanı sonucu gerçekleşen Yahudi katliamıdır. Sabetaycıların Polonya’da gizli bir şekilde faaliyetlerine devam etmeleri ise ikinci nedendir. Ayrıca Frank görüşlerini hayatı boyunca karşılaştığı koşullara ve taraftarlarının beklentilerine göre şekillendirmiştir.

5.1. XVIII. Yüzyıl Öncesi Polonya’da Yahudi – Hristiyan İlişkileri

Yahudilerin Doğu Avrupa’daki varlığı çok eskidir (Dubnow, 1916, ss. 13-16). Polonya’da Yahudi cemaatinin büyük bir topluluk olarak ortaya çıkışı, XIII. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Batı ve Orta Avrupa ülkelerindeki yaşam koşulları, Yahudilerin Polonya’ya göçünün temel nedenidir. Nitekim bu durum, 1290 yılında İngiltere’den, 1306 yılında Fransa’dan kısmen ve 1394’te Fransız monarşisinin topraklarından tamamen sürülmeleri ile başlamış, XV ve XVI. yüzyılın başlarında birçok Alman eyaletinden ve şehirden ve son olarak 1492 ile 1500 yılları arasında İspanya’dan sürgün edilmeleri ile devam etmiştir. Portekiz’deki Yahudilerin zorla din değiştirmesi aynı yıllarda gerçekleşmiştir. Yaşanan olaylar karşısında Yahudi halkı sürekli olarak yok olma tehlikesiyle yüzleşir (Polonsky, 2010, ss. 9-10). Polonya ise bu durumda Yahudilere karşı ılımlı davranan tek Doğu Avrupa ülkesi olur (Sherbok & Sherbok, 2010, s. 101). Polonya birkaç yüzyıl boyunca Batı ve Doğu Hristiyanlığı arasında yer alan bir ülke haline geldiğinde diaspora Yahudilerinin dramı, Polonya topraklarının tarihinde somutlaşır. Zira Yahudilerin demografik durumlarına bakıldığında Polonya’nın, Yahudilerin hayatta kalmaları için hayati öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır (Pogonowski, 1998, s. 13).

Polonya yöneticilerinin hoşgörülü tavrı, Moğol istilası ile Polonya’daki ekonomik durumun kötüleşmesi ve bölgenin Yahudilerin iş gücüne duyduğu ihtiyaç; Yahudilerin Polonya’ya yerleşmesine etki eden en önemli nedenler arasındadır (Sasson., 2007, s. 289). Nitekim Polonya’daki yöneticiler, Yahudilerin, toprakların geri kazanılmasına ve ticaretin geliştirilmesine yardımcı olacağını ve böylece kraliyet hazinesine fayda sağlayacak nitelikli işçiler olacağını ummaktadırlar (Bukovec, 2012, s. 2).

Polonya Yahudileri araştırmacısı Wiktor Weintraub (ö.1988) bu durum ile ilgili şunları belirtmektedir:

Yahudiler, başka ülkelerde sürekli rahatsız edilirken, Polonya diğer ülkelerden Yahudileri kabul etmeye başlar. Neticede, Yahudi halkı buradaki yaşam şartlarının, geldikleri yerlere göre daha da katlanılabilir olduğunu görürler. Nitekim Yahudiler Polonya’da diğer ülkelerden çok daha fazla özyönetim hakkına sahip olmaya başlarlar (Weintraub, 1971, ss. 21-44).

Polonya, Yahudilere benzeri görülmemiş ve uzun süreli ayrıcalıklar tanır. V. Boleslaw’ın (ö. 1279) 1264’te çıkardığı Kalisz Tüzüğü (Kaliş Tüzüğü), Avrupa’daki

Yahudilere koruma sağlayan ilk genel yasa olarak bilinir. Tüzük, Yahudilere hem dini özgürlük hem de ticaret özgürlüğü sağlayanın yanında Yahudilerin haklarını sömürenlere karşı korumayı da garanti etmektedir. Tüzük sayesinde Polonya'daki Yahudiler daha önce bulamadıkları eşsiz bir korumaya sahip olurlar. Yahudilerin Polonya'da toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel anlamda özgürleşmesiyle bu ülkede Yahudi kültürü yeniden şekillenir (Pogonowski, 1998, s. 269).

İlk olarak XII. yüzyılın ortalarında Polonya'ya göç etmeye başlayan Yahudilerin büyük göç dalgası XIV. yüzyılda, Hristiyan Avrupa devletlerinin baskıları sonucu gerçekleşir. Polonya'ya geldikleri ilk zamanlarda Yahudiler batıdaki yaşananlardan dolayı tek başlarına yaşamaya ve kendilerini Hristiyanlardan soyutlamaya karar verirler. Dolayısıyla, Yahudiler, Polonya'daki Hristiyanlarla önemli ekonomik ve ticari bağlantıları olsa da kendi istekleri doğrultusunda Hristiyanlardan uzak, izole edilmiş bir kültür oluşturlar. Polonya devletinin çalkantılı tarihi boyunca Polonyalılar ve Yahudiler, aralarındaki ilişkiye yansıyan iyi ve kötü zaman geçirirler (Pogonowski, 1998, s. 247).

XIV. yüzyıl Yahudiler için Polonya, Avrupa'daki en güvenli ülke olarak görülür. Yahudilerin Polonya ekonomisini inşa etme arzusu sonucu XIV. yüzyılda Kral III. Casimir (ö. 1370) Yahudilerin gerçek bir temsilcisi olarak onlara özel ayrıcalıklar tanır. Casimir "Büyük Casimir" olarak bilinse de feodaller tarafından ona "Yahudilerin efendisi" denilir (Kriwaczek, 2007, s. 147; Pogonowski, 1998, s. 269).

Yahudiler, Polonya'da XV, XVI ve XVII. yüzyılın ilk yarısında altın çağlarını yaşarlar. Uzun süre boyunca Yahudi yaşamının en önemli merkezi haline gelen Polonya, Haçlı Seferleri sırasında Renanya ve Bohemya'dan gelen Yahudilerin ve 1492'de İspanya ve Portekiz'den kovulan Yahudilerin sığınağı olur (Pogonowski, 1998, s. 247). XVI. yüzyılda Almanya, Bohemya ve Moravya'daki Yahudilerin yaşamının giderek kötüleşmesi ve Macaristan'ın gerilemesi karşısında Yahudiler hem Polonya krallarının hem de ekonomik bütünleşmelerine müsaade eden toprak sahiplerinin olumlu tutumlarını görünce Doğu Avrupa'ya göç etmeye karar verirler (Ruderman, 2010, s. 30).

Sonuç olarak XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başından itibaren dünya Yahudilerinin dörtte üçü gibi büyük bir çoğunluğu Polonya'da yaşamaya başlar. Kendilerine tanınan özgürlükler sayesinde Yahudiler gerek entelektüel ve dini yaratıcılıkta gerekse ekonomik refahta büyük bir gelişim gösterirler. Nitekim tanınan bu özgürlükler sonucu XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında Polonya, sansürün olmadığı, her fikre ait eserlerin yaymlandığı bir ülke haline gelir ve bu yüzden sapkınların ülkesi olarak bilinir. XVIII. yüzyılın

sonunda Polonya'nın ilk bölünmesi sırasında, dünyadaki Yahudi nüfusunun yüzde 70'inden fazlası Rusya ve Avusturya tarafından Polonya'dan ilhak edilen topraklarda yaşamakta idi (Pogonowski, 1998, ss. 13, 247, 269).

5.2. Yahudi Özerkliği: Dört Ülke Konseyi

Polonya'da Yahudilere tanınan ayrıcalıkların en önemlisi 1582-1764 yılları arasında yürürlükte olan Yahudi özerkliği olur. Yahudilerin özyönetim biçimleri XVI. yüzyılda değişime uğrar. Yahudi toplulukları giderek daha çok plütokratik (yönetme gücünün maddi açıdan üstün olanda bulunması) bir yönetici sınıf tarafından yönetilmeye başlandığında, zenginler ile fakirler arasında çıkar çatışmaları meydana gelir. Krallığın sürekli yüksek vergi borçları nedeniyle Yahudi toplulukları yerel manastırlardan büyük borçlar almak zorunda kalır ve manastırın aldığı faiz Yahudilerin yoksullaşmasına sebep olur. Bu sebeple Polonya'da Yahudi çıkarlarını temsil etmek için, ülke genelindeki Yahudi toplulukları, 1582'de Büyük Polonya (Poznan), Küçük Polonya (Krakow-Lublin), Lvov⁴¹ (Lviv) ve Volhinya'yı (Ostrog-Kremenetz) içine alan Dört Ülke Konseyi'ni oluşturmak üzere bir araya gelir. Podolya Eyaleti ise, başhahamlığın merkezi olan Lvov'da bulunan Rutenya'ya aittir (Bukovec, 2012, s. 3; Maciejko, 2011, s. 9).

Yaklaşık iki yüzyıl boyunca faaliyet gösteren Dört Ülke Konseyi, Polonya Yahudilerinin kurumsal temsilcisi olarak görev yapar. Kahal olarak da adlandırılan bu konsey, 'büyük', 'özerk ve özerk olmayan topluluklar' olarak ayrılan yerel topluluklardan (Va'ad ha-Galil) güç alır (Bartal, 2005, s. 19; Dubnow, 1916, s. 110; Polonsky, 2010, ss. 58-59). Dört Ülke Konseyi'nde bulunan yetkililer, konseye bağlı olan topluluklardan krallığa ödenmesi gereken vatandaşlık vergisini toplamakla görevlidir. Haham ise yerel din mahkemelerinin vermiş olduğu kararlara atfen yapılan temyiz başvurularını değerlendiren mahkemenin başkanıdır (Maciejko, 2011, s. 9).

Hahamlık ve konsey gelir getiren kuruluşlar olarak kabul edilir. Zira konseye verilen yetkilerin arkasındaki niyet budur (Dubnow, 1916, s. 189). Konseyin gelirleri doğrudan ve dolaylı vergileri kapsar. Konsey, vergileri sabit bir miktar sistemiyle topluluklara bildirir. Toplanan ile yetkililere verilen miktar arasındaki kalan fazla para, konseyin serbestçe hareket etmesini ve Yahudi haklarını himayesini sağlamak için bir kenara bırakılırdı (Hundert, 2004, ss. 86-87,95; Pogonowski, 1998, s. 81).

⁴¹ Lvov: Günümüzde Lviv olarak bilinir.

Konseyn hem Yahudi cemaatinin resmi makamı hem de tüm kurumlar için bir şemsiye görevi görmektedir. Vergi düzenlemeleri, denetimler, mahkemeler, mali yardım ve kaynak yardımı dışında, her türlü kuralın yasallaştırılması, yani Yahudilerin menfaatini sağlamaktan yaşamın örgütlenmesine kadar her şey konseyin yükümlülükleri arasındadır (Bartal, 2005, s. 21; Dubnow, 1916, ss. 106-107; Rosman, 2010, s. 86). Ayrıca konsey, Yahudi matbaalarında bazı düzenlemeler yapar. Zira kitap basımı hahamların ve konseyin iznine tabi tutulur. Birinin bastığı eseri başka biri basmasın diye matbaayı kapatmak gibi önlemler alınır. Bunun nedeni piyasayı ve yazarın haklarını himaye etmektir (Meral, 2015, ss. 100-102).

Her ne kadar konseyin gücünü hahamların Tanah ve Talmud bilgisine dayandırması dini bir yapı niteliği taşıdığını düşündürse de konsey içinde kral ve soyluların belirttiği yasalara uygun seçilen laik liderlerin bulunması konseyin gerçek anlamda dini bir kurum olmadığını gösterir (Polonsky, 2010, s. 48). Yahudi tarihçi Adam Teller, hahamlıktaki suistimal ve yolsuzluğun nedenlerinin burada aranması gerektiğini ileri sürer. Adam ayrıca, laik liderlerin soyluların otorite mücadelesindeki artan etkisinin hahamlığın güç kaybetmesinde etkili olduğunu ifade eder (Teller, 2004, ss. 1-18).

Krallığın pratik amaçlarını gerçekleştirme işlevi gören bu konsey ile Yahudilerin ortak bir iletişim ağı sağlanmış, toplumun farklı kesimleri arasında daha rahat bir yönetim anlayışı benimsenmiş ve vergilerin tek elde toplanmasıyla mali kaynaklar güvence altına alınır (Dubnow, 1916, s. 113). Ayrıca ekonomik ve siyasal güce sahip olan konsey ile cemaatin var olan yapıları korunmuş ve Yahudi kimliği ve bilincinin savunulması ile Yahudilerin çıkarları da korunmuştur (Dinur, 1991, ss. 102-113).

Nüfus artışına bağlı olarak vergi tutarlarında bazı ayarlamalar yapılır. Vergiler çoğu zaman nüfus ile orantılı olarak belirlenir ve eşit miktarlarda bölünerek topluluklara gönderilir. Ayarlamalar kişinin gelirine ve belirli bir rotasyona dayalı olmasına rağmen bazen zenginler bazen de topluluklar başkalarının vergilerini öder (Kalik, 2009, ss. 39-40). Fakat vergi toplamada baskıcı bir yöntem izlendiği düşüncesi ve konseyin krallık üzerindeki bağlılığının artması ile konsey “*Yahudiler arasında bir sömürü aracı*” olarak görülür (Haumann, 2002, s. 39). Konseyin kendisini Yahudilerin koruyucusu olarak görmesi ve vergi toplama işini Yahudileri korumak adına üstlenmesi zamanla Yahudilerin gözünde konseyin itibarını düşürür (Bartal, 2005, s. 35; Dubnow, 1916, s. 108; Nadler, 2000, s. 215).

Konseyn devletle iyice bütünleşmesi, dönemin diğer yapılarından farklı olması ve bireyden çok topluluk odaklı bir yapıya sahip olması sonucunda Yahudiler, devlet içinde devlet olma özelliğine sahip olur (Ruderman, 2013, s. 59,64). Simon Dubnow’a (ö. 1941) göre daha

önce hiçbir yerde bu kadar büyük bir Yahudi topluluğu ve özerk bir gelişme görülmemiştir. Zira Dubnow, konseyi devletin yerine geçen bir kurum olarak ve Yahudilerin kimliklerini ifade etmede önemli bir unsur olarak görür. Nitekim konsey, kimsesiz bir dini topluluğa birliktelik kazandırma, yaşama isteğini uyandırma ve Yahudilerin kendilerini devletin bir parçası gibi görmelerini sağlamada önemli bir rol oynamıştır (Bartal, 2005, s. 20; Hundert, 2004, s. 237).

Osmanlı-Lehistan Savaşı sonucunda 1672’de Osmanlı Podolya’yı topraklarına katar. 1699 Karlofça Antlaşması’na kadar Osmanlı yönetiminde kalan Podolya Yahudilerinin Polonya Yahudilerinin merkezi idaresinden bağımsız olması durumlarını etkiler. Nitekim Podolya Yahudileri, Osmanlı’daki Yahudiler ile yakın bağlar kurar. Türk, Eflak ve Moldova Yahudileri bölgeye yerleşir. Bu nedenle konsey kontrolü elinden kaçırır. Podolya’daki Yahudiler, Lviv’deki Rutenya Bölgesi’nin kararlarına karşı çıkar. Kendi bölgesindeki durumdan hoşnut olmayan ve hahamların uyguladığı denetimden bir nebze olsun kurtulmak için çoğu kişi Podolya’ya taşınır. Podolya topluluklarının Ruthenya’ya vatandaşlık vergisi ödemeyi reddetmesi diğer bölgelere binen mali yükü ciddi şekilde artırır. Bunun üzerine 1713’te Kral II. Augustus’un (ö.1733) emriyle konsey beş ülkeye ayrılır. Ancak, merkezi Yahudi otoriteleri Podolya’nın Ruthenya’dan ayrılmasını bölge üzerindeki güçlerine yönelik bir tehlike kaynağı olarak görmeye devam ederler. Bu nedenle, birkaç kez Podolya’yı önceki haline yeniden entegre etmeye çalışırlar. Zira Podolya Yahudileri arasında Sabetaycılığın giderek yayılması hem hahamların endişelerinin nedeni hem de onların müdahaleleri için her zaman hazır bir bahane olmuştur (Maciejko, 2011, s. 10). Söz konusu bu Dört Ülke Konseyi, aynı zamanda Sabetayistlerin de toplumda güçlenmesinin yolunu açmıştır. Bu durum doğrudan veya dolaylı olarak Frankistlerin ortaya çıkışını da etkilemiştir.

5.3. Polonya’da Sabetayist Hareket

Podolya, XVIII. yüzyılın ortalarında muhaliflerin toplandığı ve sapkınlıkların aleni olarak işlendiği bir eyalete dönüşür. Nitekim çoğu Yahudi’nin açıkça Sevi’yi takip ettiği Podolya’da birçok haham Sabetayist olurken kendi topluluklarını da Sabetaycılığa dahil ederler (Maciejko, 2011, s. 10). 1648’de Polonya’da yaşanan Yahudi katliamı Sevi’nin mesihlik seyahatleri sırasında yürüttüğü propagandaların başarılı olmasını sağlar. Yahudi dünyasının heyetlerle Sevi’yi ziyaret ettiği yıllarda Polonya’daki Yahudi cemaati de Sevi’nin mesihlik iddiasının doğruluğunu araştırmak için heyet gönderir. Sabetayistliğin merkezi olan Selanik’e yakınlık, Polonya’da Sabetaycılığa özel bir ilginin oluşumuna neden olur. Bu durum Yahudi halkında XVII. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın sonuna kadar manevi bir hareketlilik sağlar. Hareketin ana merkezi ise Podolya olur (Dubnow, 1916, ss. 204-207).

Sabetayizm'in Podolya'da yayılmasında etkili olan isim Hayim Malak'tır (ö.1717). 1655'te Kalisz'de doğan Hayim Malak, yaşamının ilk yıllarında saygın bir Rabbi ve Kabalist olarak tanınır. Kısa sürede Sabetayist hareketten etkilenir ve Vilna'da Sabetayist Heshel Zoref (ö. 1700) ile temasa geçer. 1690 yılında hareket adına bir görev için İtalya'ya gider. Burada İtalyan Sabetayist liderler olan Abraham Rovigo (ö. 1713) ve Benjamin Cohen (ö. ?) ile birlikte Luria ve Nathan'ın eserleri üzerinde çalışırlar. Böylece Malak, Sabetayist geleneğin gizli öğretilerini elde eder. Malak, 1694'te Polonya'ya geri döner. Malak'ın burada hahamlar arasında Sabetayist bir misyoner olarak faaliyetlerde bulunması, düşmanı olan Jacob Emden'in (Rabbi Yakov Emden) (ö.1776) babası Rabbi Zevi Aşkenazi'nin (ö. 1718) dikkatini çeker. Malak, faaliyetlerinin burada sürdürülmesine izin verilmediği için Osmanlı topraklarına gider. Sıkı bir takipçisi olduğu Samuel Primo (ö. 1708) ile bir müddet Edirne'de kalır. Ardından Bursa'ya giderek Sabetayistleri ziyaret eder. Burada gördüğü bir vizyon sonucunda Polonya'ya geri döner ve kendisi gibi Sabetayist bir lider olan Yehuda Hasid ha-Levi'ye (ö. 1700) katılır. Malak, Sevi'nin gerçek mesih olduğunu ve 1706 yılında dirilerek Yahudi halkını kurtaracağını iddia eder. Kısa süre sonra kendisine Yehuda Hasid ha-Levi (ö.1700) de iştirak eder (Kohler & Seligsohn, 1914, s. 275; Scholem, 1972, ss. 818-819, 2007b, ss. 505-506).

İtalya'da Kabala çalışmaları yapan Yehuda Hasid ha-Levi, Polonya'ya geldiğinde buradaki gençlere Sabetaycılığı anlatır. Yehuda Hasid ha-Levi de Malak gibi 1706 yılında Sabetay Sevi'nin ikinci gelişi için halkı hazırlamada aktif bir rol oynar. Malak, Sabetaycı takipçilerini de yanına alarak Yehuda Hasid ha-Levi çevresine katılır. Sayıları giderek artmaya başlayınca hahamlar tarafından zulme uğrarlar. Zulüm görenler gelmesi yakın olan mesihi zaferle karşılamak için Kudüs'e bir göç hareketi başlatırlar. Hasid ha-Levi ve Malak'ın öncülüğünde büyük bir birlik propagandaya katılır. Hasid ha-Levi, Kudüs'e vardıktan kısa bir süre sonra ölür (Scholem, 2007b, s. 505-506).

Malak birkaç taraftarıyla birlikte Kudüs'te kalır. Kudüs'ü terk etmeye zorlanan sapkın Malak, Podolya'ya döner. Fakat Buchach, Nadvirna ve Rutenya'da Sabetayist gruplar kurduğu ve Zhovkva'daki bet midraş'ı radikal Sabetaycılığın merkezi haline getirdiği için hahamlık tarafından herem cezası uygulanır. 1717'de öldüğünde taraftarları onun izinden gitmeye devam eder (Hundert, 2004, s. 154).

Sabetayistlerin çalışmaları Galiçya ve Podolya'da devam eder. Av ayının 9. günü tutulan orucun Sabetay'ın doğum günü ile aynı zamana denk gelmesi hasebiyle bir bayrama dönüştürülmesi gibi birçok ibadeti ihmal ederler. Hem asketik hem de sefahat unsurlarını barındıran ibadetleri vardır. Bazıları kendilerini tövbeye, işkence etmeye ve Siyon için yas

tutmaya adarken; diğerkleri kendilerini her türlü sefahat ve sapkınığa kaptırırlar. Onların bu tehlikeli sapkınıklarımdan dolayı kaygılanan haham yetkilileri önlem almaya karar verir. 1722’de bir grup haham Lvov’da toplanarak kendilerine verilen süre içerisinde hatalarımdan dönmeyen tüm Sabetaycılara herem cezası verir. Alınan önlem kısmen başarılı olur. Birçok Sabetayist başlangıçta günahlarını itiraf ederek ağır kefaretlere boyun eğse de daha sonra tekrardan “Sabetayist” sapkınıklara inatla sarılmaya başlarlar. Bu sebeple 1725’te hahamlar ikinci bir herem cezası uygular. Bu yeni herem cezasıyla her Ortodoks Yahudi, bildiğı tüm Sabetayisti hahamlara bildirir. Herem cezası birçok topluluğa gönderilir ve sinagoglarda alenen okunur. Ancak bu da onların sapkınığını ortadan kaldırmaz. Gizli Sabetaycılık, Podolya ve Galiçya’da yayılmaya devam eder ki sonunda Frankizm olarak bilinen harekete dönüşür (Dubnow, 1916, ss. 210-211).

5.4. XVIII. Yüzyılda Frankizm Öncesi Emden - Eysbeschutz Tartışması

Rabbi Jacob Emden (ö. 1776), Almanya’da yaşayan önemli Talmud alimi ve Sabetayist hareketin sıkı bir muhalifidir. Bu yönüyle Emden, Doğı Avrupa’da Ortodoks Yahudilerin Sabetaycılığa karşı verdikleri mücadelede önemli bir rol oynar. Talmud bilgini ve kabalist Jonathan Eysbeschutz (ö.1764) Almanya’daki Altona-Hamburg-Wandsbeck üçlü cemaatin başhahamıdır. Çekya, Almanya ve Polonya bölgelerinde etkili olan Eysbeschutz hem büyük bir dini otorite hem de ciddi suçlamaların odağında yer alır. Nitekim Eysbeschutz, resmi olarak Ortodoks Yahudiliğı temsil etse de, bazı Kabalistik yazılarında Sabetaycılığa yakın ifadeler kullandığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Emden tarafından gizli bir Sabetayist olmakla suçlanır. Bu bağlamda, özellikle Emden ile yaşadığı meşhur tartışma, Sabetay Sevi sonrası Yahudi dünyasında dini otoritenin sınırları ve gizli inançların rolü üzerine yapılan en önemli tartışmalardan biridir (Schacter, 1988, s. 2).

Sabetaycılık ile bağlantılı olan Emden-Eybeschutz tartışması, XVIII. yüzyılda patlak veren dini tartışmalardan biridir. Frankist hareketin doğuşu da bu tartışma ile aynı zamana denk gelir. Tartışma, hahamları sapkınılara karşı harekete geçirmekte başarılı olan ve Elisheva Carlebach’ın deyimiyle “hahamlık kurumunu Sabetaycılığın peşinde koşan güçlü ve saldırgan bir güce” dönüştüren Haham Moses Hagiz (ö.1750) tarafından yönetilir (Carlebach, 1990, s. 80).

Eybeschutz’ün Sabetayist olduğuna dair suçlamalar 1725 yılında başlar. Jacob Frank’ın amcası Moses Meir Kamenker (ö. ?), Malak’ın Kudüs’e gitmeden önce ders verdiği ve Sabetayist çalışmaların yürütüldüğü önemli bir merkez olan Zhovkva’daki bet midraş’ta yazma kitaplar satar. Polonya’dan Mannheim’a seyahat eden Sabetayist elçi Meir Kamenker’in

üzerinde heretik literatür olarak kabul edilen Sabetaycı teosofinin özeti niteliğindeki *Va-Avo ha-Yom el ha-Ayin*'in (Bugün Bilgeliliğin Kaynağına Geldim) bir el yazması bulunur. Meir Kamenker hahamlık yetkililerince soruşturulur. Yapılan soruşturma sonucunda, Kamenker'in eserin nüshalarını Avrupa'daki Sabetayistlere dağıttığı ortaya çıkar ve Avrupa'da Sabetayistleri birbirine bağlayan gizli bir ağın varlığı anlaşılır. Eser, anonim olarak yayımlanmasına rağmen, Eybeschütz'e atfedilir. Eybeschütz sapkınlık suçlaması nedeniyle Sabetaycılardan uzaklaşarak onları resmen kınayan bir kararname imzalar (Carlebach, 1990, ss. 123-159; Maciejko, 2011, s. 8).

Tartışma bir süreliğine kapansa da Eybeschütz, Emden tarafından tekrar Sabetayist olmakla itham edilir. 1751 yılında Emden, Eybeschütz'ün Altona, Hamburg ve Wandsbeck üçlü topluluğundaki cemaat üyelerine Sabetay'ın mesih olduğuna dair iddialar içeren muskalar verdiğini açıklar. Bunun üzerine başka bir tartışma çıkar. Eybeschütz'e yöneltilen bu itiraz hem bir haham olması hem de kendisine yöneltilen önceki suçlama nedeniyle çok tartışmalı ve önemlidir. Bu tartışma ile durum kontrolden çıkar. Nitekim Eybeschütz'ün suçlamalara tepkisi birbirinden farklı olur. Eybeschütz başlangıçta Sevi'nin mesihliğini savunduğu yönündeki göndermeleri aslında Tanah'tan alınan bir dizi kodlanmış kelime olarak açıklar. Ardından metni gerçek anlamını bilmeden yazdığını iddia eder. Son olarak muskanın kendisine ait olduğunu tamamen reddeder. Buna Sabetaycı eğilimlerin açıkça inkarı eşlik eder. Sonuç olarak 1725 yılında gerçekleşen olayın etkileri yerel olsa da 1751'deki tartışma kamusal ve uluslararası bir tartışmaya dönüşür (Carlebach, 1990, ss. 177-182; Maciejko, 2007, s. 137).

İkili arasındaki tartışma erken modern dönemin en büyük hahamlık anlaşmazlığına dönüşür. Polonyalı hahamların, yetki alanına girmeyen bir meseleye haksız bir şekilde karışmaları Polonya devlet yetkilileri tarafından yasaklanır. Fakat Avrupa'daki büyük cemaatlerin ve önde gelen hahamların tartışmada bir taraf seçmeleriyle Yahudiler iki düşman gruba bölünür. Karşılıklı herem cezası verilir. Emden kendi özel matbaası aracılığıyla kendilerini destekleyen ve karşı tarafı yeren broşürler basarak dağıtır (Maciejko, 2007, ss. 151-154). Nitekim Emden, *Tora ha-Kenaot* isimli bir polemik eserinde Sabetaycılığı Yahudiliğe karşı dünya çapında bir komplo olarak yorumlar (Schacter, 2012, s. 363).

Her iki tarafın Yahudi olmayan mahkemelerde adalet aramaya başlamasıyla Yahudi olmayan yetkililer de tartışmaya dahil olur. Bilhassa Hristiyan bilginler tartışmaya büyük ilgi göstermeye başlar. Nihayetinde 1753'te, Yahudi özerk yönetiminin en önemli organı olan Polonya Dört Ülke Konseyi meseleye müdahalede bulunur. Konseyin bazı hahamları Emden'in suçlamalarında doğruluk payı olduğunu savunur. Ancak konsey daha sonrasında bir bütün

olarak kamuoyundaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmak ve Yahudi liderliğinin homojenliğinin parçalanmış imajını tekrar eski haline getirmek adına her iki tarafı da destekleyen yayınların basılıp dağıtılmasını yasaklar. Sabetaycılık hem hahamlık kurumunun saygısını zedeleyen bir olgu hem de Yahudileri Yahudi olmayan otoritelerin müdahalelerine ve merakına açık hale getirir. Nitekim Emden, Yahudilerin çoğunun iç mesele olarak kalmasını istediği bu anlaşmazlığı, Yahudi olmayan otoritelerin önüne serer (Maciejko, 2011, ss. 8-9).

Eybeschütz'e karşı şüpheler nedeniyle hem Polonya hem de Almanya'daki Sabetaycılar ile ilgili soruşturma başlatılır. 1735 yılında Brody cemaat üyelerinden Hahambaşısı Rabbi Elazar Rokeah, (ö.1741) Rabbi Moses Hayim Luzzatto'nun (ö. 1746) eserlerinde Sabetayist ideolojilerin yer aldığı şüphesiyle sapkın kitapların yasaklanmasında etkili olur. 1753'te ise Leibl Prosnitz'e (ö. 1730) herem cezası verilir (Elior, 1993, ss. 310-311). Rabbani otoritelerin gizli Sabetaycıların ihbar edilmesi için Yahudi halkına yönelik baskıları sonucunda dahi bilhassa Polonya'da Sabetaycılar faaliyetlerine gizli bir şekilde devam eder (Scholem, 1978, s. 280).

Emden- Eybeschütz tartışması, Sabetaycılığa karşı mücadelenin tarihinde ve tartışmasız bir şekilde Yahudilik tarihinde bir dönüm noktası oluşturur. Yürürlükte olan yasakların, Sabetaycılığın büyümesi ve yayılması üzerindeki etkisinin önemsiz olduğu fark edilir. (Carlebach, 1990, s. 192). Nitekim Moshe Rosman'ın belirttiği gibi *“birbiri ardına gelen yasaklar neredeyse tüm yasakları anlamsız hale getirmiştir”* (Rosman, 2010, s. 61). İşte, Sabetaycılığın Polonya'da maruz kaldığı söz konusu bu müdahaleler ve tepkiler, Frankist hareketin oluşumunun altyapısını oluşturacaktır.

II. BÖLÜM

JACOB JOSEPH FRANK VE FRANKİSTLER

Sabetay Sevi'nin ölümünden sonra görüşleri Selanik'te ve Doğu Avrupa'da farklı isimler aracılığıyla devam ettirilmiştir. Nitekim bir asır sonra görüşleri Selanik'te Karakaşlar grubu ile temas halinde olan Jacob Joseph Frank tarafından Polonya başta olmak üzere Doğu Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yayılmıştır. Bu bölümde Jacob Joseph Frank'ın hayatı, faaliyetleri ve Frankist hareketin tarihi işlenecektir.

2. JACOB JOSEPH FRANK'IN HAYATI

Sabetay Sevi'nin ardından onun reenkarnasyonu olduğunu ileri sürerek mesihlik iddiasında bulunan liderler ortaya çıkar. Jacob Frank da bunlardan biridir (Taşpınar, 2022, s. 185). Doğu Avrupa Yahudileri, Sevi'nin ruhunu taşıdığı iddiasıyla mesihlik iddiasında bulunan ve ölümünün ardından Tanrılık mertebesine yükseltilen Karakaş cemaatinin önderi Baruhya Roso (Osman Baba) (ö.1720) aracılığıyla Sabetayizm'den etkilenir. Nitekim Karakaşlar hareketi ile bağlantısı olan ve Polonya'da mesihlik iddiasında bulunan Jacob Frank, yeni bir dönme hareketi olan Frankizm hareketinin lideri olur (Michaelson, 2022, s. 14).

2. 1. Jacob Joseph Frank'ın Hayatının İlk Yılları

Tam adı Jacob b. Judah Leib olan Jacob Frank, 1726 yılında Sabetayist bir ailede dünyaya gelir. Frank'ın doğduğu yer ile ilgili olarak kaynaklarda Podolya'nın Korolówka, Berczaine, Ujście ve Buczacz gibi çeşitli kasaba isimleri yer alır. Ailesinin bölgedeki güçlü Sabetayistler ile bağları bulunduğu için Frank, çocukluğundan itibaren Sabetayist bir çevrede büyür. Nitekim ailesi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Podolya'ya taşınan Sabetayistlerdendir (Maciejko, 2011, s. 10).

Jacob Frank'ın annesi Rzeszów'lu Rachel Hirschl batı Galiçya'nın Rzeszow kentinde varlıklı bir aileden gelir. Frank'ın babası Moses Meir Kamenker'in kardeşi olan Yehuda Leyb Buchbinder'dir (Mandel, 1979, ss. 9-10). Babasının Podolya, Bukovina ve Eflak'taki Sabetayist topluluklarla da bağlantısı vardır. Tüccarlık yapan Yehuda Leyb Buchbinder, seyahatlerinde Frank'ı sık sık yanına alır. Bu sebeple Frank küçük yaştan itibaren Sabetayistler ile temas halinde olur (Lenowitz, 1998, ss. 170-171; Scholem, 2007c, s. 182).

Frank'ın babası aynı zamanda Berezanka ve Çernivsti'de bir beyin hizmetinde, köylülerden vergi toplama görevini yerine getirmektedir. Alınan ağır vergiler nedeniyle köylüler ve Yehuda Leyb arasında anlaşmazlıklar yaşanır. Köylülerin ona rahat vermeyeceğini anlayınca bölgeden ayrılmak zorunda kalır. Zira kaynaklarda geçen bilgilere göre Yahudiler,

Yehuda Leyb'in, Gazzeli Nathan'ın yazılarını okuyan garip, ne yapacağı belli olmayan biri olduğunu belirtir. Yahudiler, Yehuda Leyb'i Sabetayist ve sapkınlık suçlamalarıyla haham olarak hizmet ettiği topluluktan kovar. Yahudiler tarafından lanetlendikten sonra dönemin hahamları da ona sırt çevirerek istifa etmesini ve Osmanlı yönetimi altında sakin bir şekilde yaşayabileceği Eflak'a gitmesini isterler. Böylece, Frank henüz birkaç aylıkken ailesi Polonya'yı terk etmek zorunda kalır (Dubnow, 1916, ss. 211-212; Tokarczuk, 2024, ss. 890-891). Frank, Çernivsti ve Sniatyn'de eğitim gördükten sonra Bükreş'e gider. Dini eğitim almış olmasına rağmen Talmud cahili olduğunu iddia eder. İlerleyen yıllarda bu cahilliğiyle ve bir 'prostak'⁴² olarak sahip olduğu niteliklerle kendisini över (Scholem, 2007c, s. 182). Nitekim Frank, kendisini Tanrı tarafından korunan ve ilahi bir görev için seçilmiş bir meczup olarak tanıtır (Michaelson, 2022, s. 35). Frank'a göre kendisi Tanrı'nın gizemli planında özel bir rolü olan kişidir. *"Beni bir prostak olarak görüyorsunuz; o hâlde bilin ki tüm dinler ve öğretiler yıkılacaktır."* Tanrı'nın lütfu, bilgeliği ya da kutsallığı artık yüksek mevkilerde, rabbilerde, din adamlarında, bilginlerde değil; prostak gibi görünüşte "değersiz" olanlardadır. Zira tıpkı Sabetay Sevi gibi Frank için de Tanrı ile doğrudan mistik deneyim, kutsal metinlerin geleneksel yorumu ya da dini bilgi birikimiyle ulaşılandan daha yüksek ve daha saf kabul edilir (Maciejko, 2017, s. 142).

Frank, Tuna prenslikleri olan Moldavya ve Eflak'ta Sefarad Yahudilerin yoğun olduğu bir ortamda büyür. Eflak'ta önce bir dükkânda kâtip olarak çalıştıktan sonra kasaba ve köylerde kuyumculuk işine başlar. Eflak'tan sonra Çernivtsi, İzmir, İstanbul ve Bükreş de dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu ve sınırları çevresinde farklı şehirlerde yaşamını sürdürür (Doktór, 1997, s. 54).

Bükreş'te tüccar olarak çalışmaya başlayan Frank, değerli taşlar, altın, inci ve ipek dâhil her türlü malın ticaretini yapar. İşi sebebiyle 1752 ile 1755 arasında dönüşümlü olarak İzmir ve Selanik'te yaşar. 1750'lerin başında Frank, İzmir'e yerleşir. Mücevher ticareti yaparken Pidhaytsili Haham Isahor'un (ö. ?) önderliğini yaptığı Kabalist bir gruba katılır. Dolayısıyla babasının yanı sıra hocasının da Sabetayist olması sebebiyle küçük yaştan itibaren sürekli olarak Sabetayist hareketle içli dışlı bir hayat sürer. Frank, Haham Isahor sayesinde Zohar kitabının mistik anlatıları üzerinde çalışmaya başlar. Ayrıca ticari faaliyetlerinden kalan boş zamanlarını okültizm⁴³ uygulamalarıyla uğraşır (Kraushar, 1895a, ss. 48-49).

⁴² Prostak: Lehçe'de meczup, mecnun anlamına gelmektedir (Michaelson, 2022, s. 35).

⁴³ Okültizm: Latince "occulo" fiilinden türeyen ve gizlemek anlamına gelen okültizm, kavranabilmesi için gizli bilgi ve düşüncelerin gerekli olduğu bilgilerin genel bir ifadesidir (Çiftçi, 2017, s. 195).

Bu olaylar yaşanırken Karakaş koluna mensup iki elçi Mordehay Ben Elijah Margalit (ö. ?) (ünlü haham Eysbeschütz'ün öğrencisi Reb Mordke olarak da tanınır) ve Busk Hahamı Nahman (ö. 1792), Polonya'dan İzmir'e gelir. Mordehay ve Nahman, Polonya'dan gelen ve İzmir'i çok iyi bilen Nussen isimli tüccar sayesinde Haham Isahor ile tanışır (Tokarczuk, 2024, s. 886). Böylece, Frank'ın ünlü Haham Isohar'ın öğrencisi olduğunu öğrenirler. Onların bu ziyareti, Haham Isahor'ın kendisine Sabetay ile ilgili verdiği bilgiler ve halihazırda mesih hayalleriyle heyecanlanan Frank'ın harekete geçmesinde etkili olur. Çünkü Polonya'daki Yahudiler, Mordehay ve Nahman'ın Frank ile görüşmesini, içinde bulundukları kötü durumdan kendilerini kurtarmak için başvurdukları mesihî bir hareketin işareti olarak yorumlarlar. Böylece Frank, Sabetay'ın ayak izlerini takip ederek Yahudiler arasında mesih rolüne bürünmeye karar verir (Kraushar, 1895a, s. 49).

Frank, “Sabetayist” geleneğe uygun bir düğünle 1752 yılında Nikopol'de (Niğbolu-Bulgaristan) Hannah (ö. 1770) adında bir kadın ile evlenir. Düğüne iki Sabetayist elçi olarak Nahman ve Mordehay da katılır. Nitekim bu iki elçi Frank ve Hannah'ın evliliğini ayarlayarak Frank'ı Polonya'ya elçi olarak gönderme niyetindedirler. Zira onlar bekar bir Yahudinin ciddiye alınmayacağını düşünüyorlardı. Hannah ile evlendiğinde Frank saygıdeğer biri olacaktır (Tokarczuk, 2024, s. 826). Düğün gecesi, iki elçi Frank'a Sabetayistlerin inanç sırrını açıklarlar. Böylece Frank harekete dahil olur. Düğün gecelerinde harekete yeni üye kabul etme Sabetayist bir gelenektir. İnanç sırrı Sevi'nin taraftaralarına söylediği gizli bir bilgidir ve içeriği hareketin önde gelenleri arasında sözlü olarak aktarılır (Maciejko, 2011, s. 13; Tokarczuk, 2024, s. 826, 901, 905).

Evlendikten sonra Frank'ın iş hayatı, Sabetayist bir “mesih” rolüne nazaran arka planda kalır. Misyon faaliyetlerine başlayan Frank'ın Selanik'te Karakaşlar ile görüşmüş, Üsküp'te Nathan'ın mezarına, birkaç defa da Edirne, İstanbul ve İzmir'e gittiği ifade edilir. Frank, 1753 yılının Kasım ayında Mordehay ile Sabetayistlerle olan temasının daha da derinleşeceği Selanik'e gitmeye karar verir. Burada Sabetay Sevi'den sonraki liderlerden olan Baruhya Roso'nun görevini kaldığı yerden devam ettirir (Scholem, 1978, s. 288). Frank'ın Sabetayist bir lider olarak kariyerinin ilk aşaması, 1753'ün sonlarında Selanik'te bir dönme cemaatinin önünde transa geçmesiyle başlar. Baruhya Roso'nun (Signor Santo) ruhunun bedenine girdiğini iddia ederek kendisini mesih (Santo Senior) ilan eder (Mandel, 1979, s. 31). Kendisini mesih olarak ilan eden Frank,

Ruah ha-Kodeş (Kutsal Ruh) üzerime indi. Bir sesin, sanki birine şu sözleri dediğini işittim:
'Git ve bilge Yakub'u odalara götür. Sen ve o birinci odaya geldiğinizde bütün kapıları açacağım.'

Odaya girdiğimde, bir sonrakine geçebilmem için bir işaret olarak bana bir gül verildi. Böylece bir odadan diğerine böyle devam ettim. Dünyanın daha önce hiç görmediği güzelliğine sahip iki bakire eşliğinde dolaştım. Bu odalarda çoğunlukla kadın gördüm. Ancak bazılarında sadece öğrenci ve öğretmen grupları toplanmıştı. Bu odalardan sayısız vardı ve sonuncusunda, öğrencileriyle birlikte öğretmen olarak oturan Sabetay Sevi'yi gördüm. Bana şöyle dedi: 'Bilge Yakub sen misin? Güçlü ve cesur yürekli olduğumu duydum. Bu noktaya kadar geldim, ama buradan daha ileriye gidecek gücüm yok. Pek çok ata bu yükü üzerine aldı ama başarılı olamadı. Tanrı'nın yardımı ile kendini güçlendir.' Sonrasında 'Peki o zaman, ben bunu başaracağım! Öyleyse bana yardım et Tanrım!' şeklinde haykırdım, der (Mandel, 1979, ss. 31-32).

Frank kendini mesih ilan etse de Selanik'te çok kabul görmez. Burada gördüğü kötü muamele yüzünden hastalanır. Mordehay ve Nahman, Frank'a çok sayıda Sabetayist'in mesihini dönüşünü beklediği Polonya'ya gitmesini tavsiye eder. Bu sırada düzenli olarak transa geçer. Rüyasında Peygamber Eliyahu (İlyas) ve İsa Mesih'in kendisine Polonya'ya dönmesini emrettiğini gördüğünü söyler. O, bu vizyona ilk başta itaat etmez. Ancak birkaç gün sonra rüyasında yaşlı bir adamın ona *"Polonya'da iyileşeceksin; burada öleceksin"* dediğini görür. Bunu da umursamaz ama sonrasında daha da hastalanır; durumu sesini kaybedecek ve vücudunu hareket ettiremeyecek kadar kötüleşir (Mandel, 1979, s. 32; Novak, 2012, s. 45).

Frank bir konuşmasında,

Karşımda sakallı bir adam gördüm. Bana Polonya'ya gitmemi söyledi. Duvara doğru döndüm. Duvarda yüzü tekrar belirdi ve çok korktum. Elimden tutarak kalkmamı söyledi. Kendimi kurtarıp bir yere sığındım, ama o, odanın ortasında duruyordu. Bana dedi ki, "Sana Eliyahu'yu gönderdim, ama beni dinlemedin. Bu yüzden geldim. Polonya'ya gitmelisin." Ben de 'Burada bir işim ve benimle gelemeyecek genç bir eşim var.' dedim. Bana dedi ki, 'Sen önce git, o daha sonra gelecek. Sana gerçek inanca inananları tanıyacağın bir işaret vereceğim. İşler zorlaştığında, sana Eliyahu'yu göndereceğim.' Bu sözlerle ortadan kayboldu ve onu bir daha hiç görmedim. Etrafımdaki insanlar ise bu yaşananları ne görmüş ne de duymuşlardı, der (Mandel, 1979, ss. 33-34).

Kararlı ve baskın karakterli olan Frank, hocası ve arkadaşlarının yönlendirmesiyle yeni bir lider olarak Polonya'ya doğru yola çıkar (Scholem, 1978, s. 288). 1754 yılının Mayıs ayında Frank, Mordehay ve Nahman birlikte Selanik'ten ayrılırlar. Çernitsvi'de birkaç ay geçirirler. 5 Aralık 1755'te Dinyester Nehri'ni geçerek Polonya'ya gelir. Burada uzun zamandır gizli bir şekilde faaliyet gösteren Sabetaycılar tarafından coşkuyla karşılanır (Schacter, 2012, s. 359).

Frank, faaliyetinin ilk yıllarında kendisini Karakaş kolunun sahip olduğu temel ilkeleri takip eden yeni bir temsilci olarak sunar. Ancak zamanla gerek yaşadıklarına gerekse taraftarlarının beklentilerine uyarak harekete kendine has yeni bir karakter kazandırır (Scholem,

1978, s. 288). Polonya'daki Sabetayistler davranışlarında biri aşırı, diğeri ılımlı olmak üzere iki gruba ayrılır. Kudüs'ten dönen Hayim Malak'ın etkisi altındaki grup katı tutumlu Sabetayistlerdir ve geleneksel Tanah anlayışını tamamen reddederler. Asketik bir yaşam tarzı benimseyen ılımlı Sabetayist grup ise inançlarını dikkatli bir şekilde gizlemeyi tercih ederler. Ancak bu yaşam tarzı Frank tarafından açıkça reddedilir. Böylece Frank, bu iki grubu kendi liderliği altında toplar (Hundert, 2004, ss. 155-156).

Frank Polonya'da Hayim Malak'ın izini takip eder. Sabetayıcılığın başlıca merkezleri olan Korolowka, Jezierzany, Podhajce ve Nahman'ın haham olduğu Busk'a ziyaretlerde bulunur. Ardından Podolya'daki en önemli Sabetayist aile olan Şor ailesi ile temas kuracağı Rohatin'e gelir. Aile, haham bilginleri arasında büyük saygı gören *Tevuat Şor* adlı kitabını yazarı olan Rabbi Zalman Naftali Şor'un (ö. 1674) soyundan gelmektedir. Elişâ Şor (ö. 1757), bölgedeki Sabetayist hareketin başlıca lideri olarak bilinirken, kızı Haya ise bir peygamber olarak kabul edilir. Şor ailesi evlilik yolu ile eyaletin tüm büyük kasabalarındaki Sabetayıcılarla bağ kurduğundan Frank için önemlidir. Zira Frank'a göre bu aileyi kendi hareketine katabilirse, Podolya'daki başarısı garanti altına alınacaktır. Nitekim çok geçmeden Elişâ'nın üç oğlu Şlomo (ö. 1813), Nathan (ö. ?) ve Leyb (ö. ?), Frank'ı kendi liderleri olarak kabul ederler (Maciejko, 2011, ss. 17-18).

2.2. Jacob Frank'ın Podolya'ya Gelişi ve Frankizm'in Kuruluşu

Frank'ın Podolya'ya gelişinden yaklaşık iki ay sonra, 27 Ocak 1756'ta, Yahudiler Frank ve destekçilerini Kamieniec Podolski (Kamyanets-Podilski) yakınlarındaki Landskron'da orijyalist⁴⁴ bir dans yaparken yakalarlar. Frank ve taraftarlarının Sabetayist inançlarını gösterişli bir şekilde ortaya koyduğu bu ritüel Frankizm hareketinin kurucu eylemi olarak kabul edilir (Doktór, 1997, s. 57; Kahana, 2012, s. 596).

Landskron olayı olarak da bilinen bu eylemin çeşitli anlatımları bulunur. Kilise kaynaklarına göre Frank ve taraftarları ritüel sırasında mistik şarkılar söylemekte; Frankist kaynaklara göre, topluluk şarkı söyleyerek dans etmektedir. Ancak Yahudi kaynaklarına göre, Frank ve taraftarları, Sabetayist yazıların bulunduğu ve Haya Şor adlı kadının yarıçıplak bir

⁴⁴ Sabetayıcılarda olduğu gibi Frankistlerde de orji, yasaya meydan okumak ve kurtuluşu müjdelemek için yapılan mistik bir eylemdir. Gerek Sabetayıcılar gerekse Frankistler mesihi bir çağda yaşama fikrinin cinsel yasakları ihaml etmede görürler. Bu bağlamda Sabetayist gelenekte var olan Kuzu Bayramı önemlidir. Kuzu Bayramı'nda 22 Adar gecesi (Mart ayının ortalarına denk gelir) çiftler bir araya gelir ve törensel bir şekilde bir dizi ritüel gerçekleştirirler. Akşam yemeğinde en önemli yemek, özenle seçilmiş mevsimlik kuzu etidir. Bu günden önce inananların koyun eti yemekten kaçınmaları gerekir. İlahiler, şarkılar, dualar ve içkiler eşliğinde yemek yenilir. Gecenin sonunda, mumlar söndürülür ve çiftler rastgele eşlerini değiştirir. O gece hamile kalan kadınların doğuracağı bebeklerin kutsal ve geleceğin mesihleri olacağına inancı bulunur. Bu yönüyle Kuzu Bayramı, mesihi beklentilerin de somutlaştığı bir toplu ritüel niteliği taşır (Gövsä, 2009, s. 73; Şişman, 2022, ss. 235-236).

şekilde dâhil olduğu cinsel içerikli bir töreni gerçekleştirirken yakalanırlar. Ritüel gerçekleştirilirken Frank'ın tavsiyesi üzerine pencerenin kasten açık bırakılması ile Yahudi halkı cinsel içerikli dini ayini fark eder. Bunun üzerine Yahudiler ve Frankistler arasında büyük tartışmalar yaşanır (Doktór, 2018, s. 264; The Collection of the Words of the Lord § 1311).

Frank emirleri açıkça ihlal ederek bölgedeki Yahudi liderlere meydan okur. Yahudi dini otoriteleri, yeni bir mesihi hareketin doğmasından endişe duyarak Hristiyan yetkililerle temasa geçer. Kendi yetkilerine yönelik bu şekilde açıkça meydan okumayla karşı karşıya kalan hahamlar, Frank ve taraftarlarının ritüellerinde ahlaki olmayan uygulamaların bulunduğunu öne sürerek, bu grubun hem Yahudiler hem de Hristiyanlar tarafından kınanması ve gerekli görülürse idam edilmeleri gerektiğini savunurlar. Bu durum Frank taraftarları ile hahamlar arasında 1757 ve 1759'da halka açık iki tartışmanın sahnelenmesine yol açacaktır (Maciejko, 2011, ss. 29-30; Sisman, 2015, s. 152).

'Antinomianizm', *mitsva ha-ba'a be-avira*, dini yasakları tersine çevirerek çiğnemektir (Scholem, 1971, ss. 78-141). Frank'ın cinsel antinomianizmi kendisinin mi ortaya çıkardığı veya bunu Sabetayistlerden mi ödünç aldığını kesin olarak belirlemek zordur. Yahudi ile Tanah'ın mistik evliliği kavramı ve Simha Tora ritüeli, Yahudi mistik geleneğinde derin köklere sahiptir. Ayrıca cinsel antinomianizmin en başından beri Sabetayist çevrelerinin bir parçası olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, Frank'ın bu uygulamaları Sabetayistlerden alıp amacına uygun olarak radikalleştirmiş olma olasılığı yüksektir (Şişman, 2022, s. 200).

Scholem bu tür açıklamalara dayanarak Frankizm'in Sabetaycılığın sadece radikal bir kolu olup görünürde Katolik bir görünüme sahip olduğunu ileri sürer (Scholem, 1971, s. 160). Ancak tarihçi Pawel Maciejko'ya göre Scholem'in iddiası kısmen doğrudur. Zira Frank ve taraftarlarının Sabetaycılığın özellikle radikal kolunu takip etmesi Katolik görünümelerini kazanmalarından önce, yani Frank'ın Podolya'daki faaliyetinin ilk iki ayına kadar gitmektedir. Frank, Katolikliği benimsedikten sonra yavaş ve bilinçli bir şekilde Sabetaycılıktan uzaklaşır. Daha sonra, Frankizm tamamen farklı bir vecheye dönüşür (Maciejko, 2011, s. 18). Cengiz Şişman'a göre ise Frank, kısmen Sabetayist olarak kalır (Sisman, 2015, s. 154).

Landskron olayı sonrasında Frank ve taraftarlarının uygulamaları ve ilkeleri hakkında Podolya bölge hahamı tarafından bir soruşturma başlatılır. Bölge hahamı bu amaçla dini yargı yetkisine sahip olan Satanov'daki bet din'e başvurur. Frank'ın taraftarları yerel yetkililer tarafından hapse atılırken, Frank'ın kendisi Osmanlı vatandaşı kabul edildiği için tutuklanmaz. Böylece Frank bunu fırsat bilerek Osmanlı'ya kaçar. Olayla ilgili soruşturma devam ederken yetkililerin dikkati bölgedeki Sabetayistlere yönelir. Jacob Emden soruşturmanın bulgularını

Haziran 1756'da Brody'deki hahamlık mahkemesine verir. Haim Kohen Rapaport (ö.1771) başkanlığındaki Brody'nin büyük bet din'i, Temmuz 1756'da, Frankistler ile her türlü teması yasaklar ve Frank ve taraftarlarına karşı bir herem emri çıkarırlar. Frankistler görüşlerini Zohar'ın mistik, kabalistik yorumlarına dayandırdıklarından Rabbani otoriteler ceza kapsamında tüm Yahudilere Zohar ve Kabala üzerinde çalışmak için kırk yaş sınırı getirir. Alınan bu kararlar Büyük Polonya (Poznan), Küçük Polonya (Krakow-Lublin), Belarus (Lvov) ve Volhinya'yı (Ostrog-Kremenetz) içine alan Dört Ülke Konseyi tarafından da onaylanır (Schacter, 2012, ss. 359-373; Scholem, 1978, s. 289).

Frank, taraftarlarının yanına dönmek için yola çıktığında Kopyczynce'de tutuklanır ancak tekrar serbest bırakılır. Yaklaşık üç yıl daha Osmanlı topraklarında kalır. 1757'nin başlarında Frank, Ahmet ismini alarak Müslüman olduğunu belirtir. Haziran ve Ağustos 1757'de taraftarlarıyla görüşmek için gizlice Rohatin'e gelir. Aralık 1758'de ise bir grup taraftarıyla birlikte Polonya'ya geri döner (Scholem, 1978, s. 289; Sisman, 2015, s. 152). Bu sırada Frankistler, Lvov başpiskoposuna Yahudileri dini amaçlar için Hristiyan kanı kullanmakla suçladıkları bir mektup verir. Mektupta Frankistler kendilerinin Hristiyanlığı benimsemeye hazır olduklarını da belirtirler. Bu ve benzeri olaylar, genellikle Frankistlerin Yahudi topluluğu tarafından sürekli dışlanmalarına karşı koruma arayışı olarak açıklanır (Hundert, 2004, s. 157).

Yahudilerin verdiği herem cezası Frankistlerin, hahamlardan nefret etmesi için yeterli bir sebeptir. Frank ve taraftarları "Talmud Karşıtları ve Zoharistler (Kabalacılar)" ismi altında (Frankist ismi XIX. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanır) kiliseden yardım talep ederler (Schacter, 2012, s. 360; Scholem, 2007c, s. 183). Frankistler, Yahudi düşmanı olarak bilinen Kamieniec Podolski (Kamyanets-Podilski) Piskoposu Mikolaj Dembowski'ye (ö. 1777) başvururlar. Frankistler kiliseye, inançlarının Hristiyanlığa yakın olduğu için Yahudilerin kendilerine kötü davrandıklarını ifade ederler. Nitekim kendilerinin Talmud Karşıtı olduklarını, Talmud'un saçmalık ve tezatlıklarla dolu olduğunu ve Yahudilerin Hristiyan kanı dökme konusunda istekli olduklarını dile getirmeleri bu duruma bir kanıttır. Piskopos zamanı gelince onların tam anlamıyla Hristiyanlığı benimseyeceklerini umduğu için Frank ve taraftarlarına destek verir (Schacter, 2012, s.360; Scholem, 2007c, s. 183).

Frankistlerin kendilerini Talmud Karşıtları olarak isimlendirmelerinin arka planında kilisenin tutumu önemlidir. Nitekim Avrupa'da İbranice eser basan matbaalarda Talmud'un basımını yapmak kolay değildi. Çünkü kilise tarafından erken dönemlerde Talmudlara yönelik kararların yayımlanması ve Talmud'un toplanarak meydanlarda yakılması Talmud'un

Hristiyanlar arasında “sapkın bir kitap” olarak görülmesine yol açmıştır (Altuncu, 2022, s. 419).

Yahudilik ile özdeşleşen en önemli eserlerden biri olan Talmud, Hristiyanlar tarafından asırlardır İsa’ya karşı iftiraların yer aldığı Hristiyan karşıtı bir kitap olarak görülmüştür. Orta Çağ kilisesi, Yahudilerin ihaneti ve sapkın fiilleri olarak gördükleri unsurların ve Hristiyanlığı benimsememelerinin arka planında Talmud’u görmüşlerdir. Roma Kilisesi sürekli Talmud’u bir hedef haline getirmiş ve böylece Talmud; imha, yakılma ve sansür gibi faaliyetlerin merkezinde yer edinmiştir. Talmud’a yönelik bu tutumlar 1240’ta Paris’te başlamıştır. Böylece XIII. yüzyıldan itibaren Talmud, Hristiyanların saldırılarının hedefi olmuş ve Hristiyanların Yahudi karşıtlığında önemli bir rol oynamıştır. 17 Haziran 1244’te ilk olarak yaklaşık dört vagon yükünde ardından altı vagon yükünde Talmud ve muhtelif İbranice eserler toplanarak Paris’e götürülmüş ve meydanlarda halkın gözü önünde yakılmıştır. Talmud, Yahudilerin Musa Yasası’na itaat etmediklerinin delili olarak görülmüş, İsa Mesih’e, Meryem’e ve kiliseye küfür ve hakaretlerle dolu bir kitap olarak kabul edilmiştir. Talmud’un büyü ve şeytani fikirler içerdiğine vurgu yapmıştır. Talmud, XIII. yüzyıldan XVI. yüzyılın yarısına kadar din yetkililerin ve yerel yöneticilerin en fazla tepki gösterdiği, toplattığı ve halka açık bir şekilde meydanlarda yaktırdığı bir eser olmuştur. Katolikler, Talmud’un Yahudilerin Hristiyanlığı geçişinde bir engel olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle XVI ve XVII. yüzyılda birçok Avrupa ülkesinde Talmud basımı yapılmamıştır (Altuncu, 2023, ss. 39-43,48).

Talmud’a yönelik bu katı tutum, Yahudilerin Hristiyanlığı benimsemelerine yönelik hedeflerle de ilgilidir. Nitekim Talmud, XVI. yüzyılda din değiştirme baskılarına maruz kalan Yahudilerin Hristiyanlığı benimsemelerinde bir engel olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda Talmud’u yakma politikası ile Yahudilerin din değiştirmelerini sağlamak hedeflenmiştir. Bundaki amaç Talmud’da yer alan sapkın ifadelerin Hristiyanlığa yayılmasını önlemektir. Böylece Talmud’un yakılması ile beraber Kabala ve Zohar ön plana çıkmıştır (Altuncu, 2023, ss. 48-49; Şengül, 2022, s. 46).

Mikolaj Dembowski, Frank taraftarlarının kilise meclisinde sorgulanmasını ve herem cezasını imzalayan hahamların çağırılmasını emreder. Dembowski, tutukluların serbest bırakılmasını ve ardından hahamlarla aralarında dini bir tartışma düzenleme emri verir. Polonya Yahudilerine Kaliş Tüzüğü (1264) uyarınca din özgürlüğü tanındığı ve bu tüzüğün onları bu tür tartışmalardan açıkça muaf tutmasına rağmen piskopos bilerek yasal yetkisini aşar. Tartışmaya hiçbir Yahudi gelmeyince, piskopos tartışma için yeni bir tarih belirler. Piskopos Yahudilere eğer bu defa da gelmezlerse onları kırbaçlama ile tehdit eder. Bunun üzerine bir Yahudi heyeti,

iddialarını Kalış Tüzüğü ile destekleyerek kendilerine yapılanların yasalarla çeliştiğini belirterek itiraz eder. Ancak piskopos onların bu itirazını reddeder (Mandel, 1979, ss. 48-49).

Dembowski'ye göre sapkınlık davaları yasa gereği kendi yetkisindedir. Buna göre Yahudi hahamlarından Frank taraftarlarından tutuklanmış olanların serbest bırakılmasını emreder. Bir süre Frank taraftarlarına güvenli geçiş izni verir. Frank, taraftarlarına bu güvenli geçiş izni ile inançlarını yayarak kendilerini açığa çıkaracaklarını ve inançlarının meşrulaşması konusunda kendilerine fırsat sunacağını ifade eder. Geçiş izni sona erdiğinde Frank ve taraftarlarının izni uzatmaya çalışıp çalışmadıkları bilinmez. Ancak, piskoposun izni uzatmayarak kendi insafına bırakılan Frank ve taraftarlarını Hristiyan inancını benimsemeye zorlamak istemesi oldukça olasıdır (Doktór, 1997, ss. 57-58; Scholem, 1978, s. 289).

Frank ve taraftarlarının Yahudiler ile arası gittikçe bozulur. Bu sebeple Frankistler, kilise ve devletten koruma talep ederler. Piskopos Dembowski'yi Landskron davasının duruşmasını Kamieniec Podolski'de (Kamyanets-Podilski) kendisinin başkanlık edeceği halka açık bir tartışma ile birleştirmeye ikna ederler. Ancak piskopos, öncesinde Frank ve taraftarlarından tartışmanın bir temelini olması için sahip oldukları inanç ilkelerini yazılı olarak sunmalarını ister (Doktór, 1997, s. 59).

2.3. Dokuz Maddelik İnanç Bildirgesi

Frankistlerin dokuz maddelik inanç bildirgesi, Kamieniec piskoposluğunda 23 kişi tarafından imzalanır. Ancak söz konusu bu bildirgenin Frank'ın en yakın taraftarlarından Eliş Şor ve oğulları Şlomo, Nathan, Leyb ile Nahman ve Mordehay tarafından imzalanmaması dikkat çekicidir. Bildirge, tartışmada kullanılmak üzere Lehçe ve Frankistlerin kilisenin koruması altında tüm Orta Avrupa'ya dağıtacağı bir propaganda aracı olarak İbranice yazılır. Bildirgenin en önemli özelliği, ifadelerinin ve argümanlarının belirsiz olması nedeniyle açıkça yanlış yönlendirmesi ve Frankistlerin kendi teolojilerini gizlemesidir (Doktór, 1997, s. 60; Scholem, 1978, s. 290).

Söz konusu 9 maddelik inanç önermesi şunlardır:

1. Tanah'ta Tanrı tarafından öğretilen ve emredilen her şeye inanırız.
2. Tora ve Neviim Kitapları Tanrı'nın gizli bilgeliğiyle doludur. Bu nedenle, İlahi Lütuf'un yardımı olmadan insan aklı tarafından kavranamazlar.
3. Talmud içerisinde birçok masal, yalan ve hem Tanrı hem de Tanah'a karşı çok fazla saçmalık, tezatlık ve düşmanlık vardır.

4. Başlangıcı ve sonu olmayan, göklerin ve yerin, bilinen ve bilinmeyen her şeyin yaratıcısı olan tek bir Tanrı'nın varlığına inanırız.
5. Hiçbir bölünme olmadan tek tanrıda, üç eşit unsurun varlığına inanırız.⁴⁵
6. Tanrı insan kılığına girebilir, doğabilir, büyüyebilir, yiyebilir, içebilir, hissedebilir, uyuyabilir ve günah dışında tüm insan tutkularına sahip olabilir.
7. Kudüs yeniden inşa edilmeyecektir.
8. Yahudilerin mesihin gelmesini beklemeleri ve mesihin onlara mutluluk getireceği ve diğer insanlar üzerinde üstünlük sağlayacağı inancı boşunadır.
9. Tanrı, kendisini enkarne eden mesihidir. Tanrı dünyanın lanetlendiği tüm günahların kefareti üstlenecek ve gelişi ile dünya tüm kötülüklerden temizlenecektir (Scholem, 1978, s. 291).

Kamieniec Podolski ve Lwow'da yapılacak olan tartışmanın konularını söz konusu bu dokuz inanç bildirgesi belirler. Bölgenin hahamları ile Dembowski'nin himayesi altındaki Frankist grup arasındaki çatışma yaklaşık üç yıl sürer (Kahana, 2012, ss. 596-597).

2.4. Kamieniec Tartışması ve Sonuçları

Frank, Osmanlı topraklarında olduğu için hareketi zor zamanlarında Yehuda Leib Krysa yönetir. Bu sebeple Frank'ın uzaktan harekete ne kadar liderlik yaptığı belirsizdir. Frankistler kendilerini "Sabetayist" yerine "Talmud Karşıtları" olarak tanıttığından Yahudilerin planları istedikleri gibi sonuçlanmaz. Zira Frank taraftarları, Frank'ın tavsiyesi üzerine kilisenin gözüne girmek için Hristiyanlığın temel ilkeleriyle ortak inançlara sahip olduklarını vurgularlar. Frankistler, Haziran 1757'de Kamieniec'te düzenlenen halka açık tartışmada Yahudilere ve Talmud'a karşı iddialarda bulunurlar. Bunun üzerine Piskopos Dembowski, Ekim ayında Talmud Karşıtları'nı tartışmayı kazanan taraf olarak ilan eden bir ferman yayımlar (Michaelson, 2022, s. 20).

Frankistlere Yahudilik içinde özerklik tanıyan bu ferman başta yalnızca Kamieniec piskoposluğun sınırları içinde geçerli olacak şekilde planlanır. Ancak piskopos sonrasında fermanı tüm Polonya'yı içine alacak şekilde geçerli kılmak için Polonya kralından özel bir izin ister. Sonuç olarak Kral 'Talmud Karşıtları'nı krallık içinde tanınan Yahudiliğin meşru bir biçimi olarak tanımlar. Böylece Talmud Karşıtları diğer Yahudiler ile aynı hak ve ayrıcalıkları elde eder (Maciejko, 2011, s.131).

⁴⁵ Frankistlere göre üç unsur İyi Tanrı, Büyük Birade ve Şekina'dır (Scholem, 1978, s. 293).

Kilise sürekli olarak Frank taraftarlarını Yahudi karşıtı propagandalar hazırlamaya ve Polonya'daki Yahudilerin ortadan kalkmasına yardımcı olacak bildiriler hazırlamaya zorlar. Bu da Frankistler ve Yahudiler arasında karşılıklı düşmanlığını artırır. Bu süreçte Frank, takipçilerine Hristiyanlığa yakın davranmanın yolunu gösteren manevi bir rehber olmanın dışında dikkat çekmemeye özen gösterir (Scholem, 1978, ss. 289-290)

Talmud'un yalan ve hurafelerle dolu olduğunu söyleyerek Talmud'u küçümseyen Frankistler, kendilerine zulmeden hahamlardan intikam almak isterler. Onlar bu amaçla Yahudilerin Hristiyan kanı akıttığı iftirasını doğrularlar. Talmudların yakılmasında Hristiyanlığa geçen Yahudilerin büyük bir rolü vardır. Nitekim Kilisenin Frankistlere verdiği destek, Talmud'un Kamieniec, Lvov, Brody, Zolkiew ve doğu Galiçya ve Podolya'daki Yahudi toplulukları önünde yakılmasına yol açar. Piskoposun kararı ilk önce Talmud'u hedef alsa da kaynaklar *Şulhan Aruh* ve *Zohar*'ın da yakıldığını doğrular. Zohar'ın bu şekilde yakılma işlemine dahil edilmesi özellikle ilginçtir. Zira buradan Piskoposun, tartışma sırasında çok önemli bir rol oynayan Kabala ile Sabetayizm arasındaki bağı koparmak istediği anlaşılır. Nitekim Dembowski Kabala'nın batıl bir inanç olduğunu ifade eder. Zira ona göre Kabala insana Tanrı'ya ibadet edilmemesi gereken bir şekilde ibadet etmeyi ve geleceği tahmin etme yeteneği olduğunu öğretir. Piskoposa göre Kabala bir bakıma büyüyle uğraşmayı içerir ve Tanrı'dan değil Şeytan'dan gelmektedir (Altuncu, 2023, s. 50; Elior, 2008, s. 178; Kraushar, 1895b, s. 111; Maciejko, 2011, s. 86).

Tartışmalar Frankistler ile geleneksel Yahudi cemaatinin ilişkilerini koparır. Bilhassa Frankistlerin asırlardır süregelen kan iftirasını kabul ederek Yahudilerin kendilerine yaptıklarının intikamını aldıklarını düşünmeleri bu bağlamda önemlidir. Ancak bunun yanı sıra Hristiyan yetkililerin Frankistlerin içinde bulundukları durumdan faydalanarak Frankistleri bu iftiraya zorladıklarını dile getiren kaynaklar da mevcuttur (Maciejko, 2011, ss. 96-100).

Piskopos Dembowski'nin 9 Kasım 1757'de ani ölümü, geleneksel Yahudilerin lehine ve Frankistler aleyhine bir değişiklik yaratır. Bu durum geleneksel Yahudiler tarafından ilahi bir müdahale olarak da görülür. Zira işler Frankistler için tersine döner. Talmud'un yakılması durur ve Frankistlere uygulanan zulümler daha da büyük bir şiddetle tekrar başlar. Birçok Frankist, Frank'a katılmak için Osmanlı'ya gider. Birçoğu burada İslam'a geçer ve hatta bir grup Selanik'teki Dönmeler'e katılır. Bu arada "Talmud Karşıtları"nın sözcüleri Polonya'nın siyasi ve dini otoritelerinden Dembowski'nin kendilerine verdiği sözü, yani kendi inançlarını sürdürmelerine olanak tanıyan ayrıcalığın uygulanmasını isterler. Ayrıca yağmalanan mallarının iadesini ve Osmanlı'ya sığınan Frank taraftarlarının Polonya'ya geri dönmelerine

izin verilmesini de talep ederler. Polonyalı yetkililer arasında bazı iç anlaşmazlıklar yaşansa da Kral III. Augustus (ö. 1763), 16 Haziran 1758’de Frank ve taraftarlarına “*Tanrı’nın dinini (Hristiyan) kabul etmeye yakın kişiler*” olarak kraliyet koruması sağlayan bir imtiyaz verir. Böylece, Frank taraftarları Eylül ayı sonunda Podolya’ya geri döner. Hotin yakınlarındaki İvanya kasabasında toplanırlar. 1759 yılının başında Frank da İvanye’ye gelerek taraftarlarının çoğunu buraya yerleştirir. Frankistlerin İvanya’da yaşadıkları dönemde hareketin teolojik görüşleri oluşmaya başlar (Doktór, 1997, s. 61; Hundert, 2004, s. 157; Scholem, 1978, ss. 291-292).

2.5. Frank’ın Polonya’ya Dönüşü ve Lvov’daki Tartışma

Frank, 1758 yılında Katolik din adamlarının, özellikle de Lvov Başpiskoposu Konstanty Władysław Łubieński’nin (ö. 1767) güvenini kazanmayı başarır. Polonya hükümeti tarafından Polonya’ya davet edilen Frank, bir süre Kamieniec piskoposunun yanında kalır. Söz konusu bu davet, kilise ve devletin Frankistlere yönelik tutumlarında köklü bir değişimin olduğunu göstermektedir. Zira kilisenin tekrar Katolikliğe kazandırmaları yönünde Frank ile ilgili planları vardır. Frank, kendisi gibi Müslüman olan taraftarlarıyla birlikte Polonya’ya geri döner ve 1759’da Polonya’ya bu ikinci gelişini mesihi faaliyetlerinin başlangıcı olarak sunar (Doktór, 2018, ss. 265-266).

Yahudiler tarafından dışlanan Frank ve taraftarları yaşamlarının tehlikede olduğunu anladıklarında Katolik Kilisesi’nden kendilerini korumalarını isterler. Bu sebeple teslis doktrinini kabul etme ve Katolikliği benimseme vaadiyle Katolik Kilisesi ile pazarlık yaparlar. Frankistlerin bu vaadi, Polonya Kilisesi’nin üst düzey yöneticileri arasında tartışma konusu olur. Başpiskopos Łubieński ve Papa Nuncius Serra (ö. 1767), Frankistlerin bu teklifine şüphe ile yaklaşır. Ancak Lvov piskoposluğunun geçici yöneticiliğini yapan Mikulski (ö. ?), Frankistlerin teklifinin kabul edilmesinde ısrarcı bir tutum sergiler. Böylece Mikulski’nin önderliğinde 1759’da Lvov’da Yahudiler ve Frankistler arasında on bir oturumdan oluşan ikinci bir tartışma gerçekleşir. Yahudiler, Rabbi Haim Kohen Rapoport (ö.1771) başkanlığındaki bir grup Talmudist tarafından temsil edilirken, Frankistler Şlomo Şor ve Leib Krysa ile birkaç Katolik din adamı tarafından temsil edilir. Frank ise tartışmanın sadece son oturumuna katılır (Dubnow, 1916, ss. 216-217).

Söz konusu bu buluşmada yedi maddede özetlenen ve Yahudi inançlarını eleştiren şu konular tartışılır:

1. Mesihin gelişi ile ilgili Tanah’ta bulunan kehanetler zaten yerine gelmiştir.

2. Mesih, kurtuluşumuz uğruna acı çekmek için insan formunda enkarne olan gerçek Tanrı'dır.
3. Mesihin gelmesiyle Tanah'taki yasaların hükmü ortadan kalkmıştır.
4. Kurtuluş için herkes mesihin dinini ve öğretilerini takip etmelidir.
5. Mesihin mührü olan haç, teslisin işaretidir.
6. Kişi yalnızca vaftiz yoluyla mesihe gerçek bir şekilde iman etmiş olur.
7. Talmud, Yahudilerin Hristiyan kanına ihtiyaç duyduğunu ve Talmud'a inanan herkesin Hristiyan kanı dökmekte istekli olduğunu öğretir (Doktór, 1997, s. 62).

İlk altı madde hakkındaki tartışmalar oldukça sakın geçer. Bunun en büyük nedeni, Hristiyanların dini hassasiyetlerini eleştirmek istemeyen hahamların kendi görüşlerini açıklamaktan kaçınmalarıdır. Ancak son maddede yer alan kan iftirası suçlamasına gelindiğinde, hahamlar bu iftirayı çürütmek için ısrarcı olurlar (Dubnow, 1916, s.217).

Frank, teslis doktrinini kabul etme ve Katolikliği benimseme vaadinin yanı sıra Yahudi kimliğine sahip Katolikler olarak ayrı bir yaşam sürdürmek için de izin talep eder. Bu sebeple Frankistler, Polonya Kralı ve Katolik Kilisesi yetkililerine aralarından 5.000 kişinin vaftizi kabul etmeye hazır olduklarını dile getirmenin yanında taleplerini içeren bir de metin hazırlar (Scholem, 1978, s. 298; Taşpınar, 2022, s. 190).

Talepler, yalnızca kendi aralarında evlenme hakkı; kiliseye pazar günlerinde gitmenin yanı sıra Şabat'a riayeti sürdürmek; domuz eti yemekten kaçınmak; peyotlarını (Yahudi erkeklerin kulakların kenarından yüze doğru uzayan saçları) ve sakallarını kesmeye zorlanmamak; Hristiyan olduktan sonra Yahudi isimlerini kullanabilmek ve Kabala çalışmalarına izin vermektir. Ayrıca, Doğu Galiçya'da kimliklerini koruyabilecekleri kendilerine has bir yerleşim yeri de talep ederler. Frankistlerin Hristiyan olduktan sonra dahi geleneksel Yahudi yaşam tarzını koruma talepleri, kendi iç dünyaları ile dış dünyaları arasındaki çatışmayı açıkça göstermektedir. Nitekim onlar, kendilerini hala birer Yahudi gibi görerek ve Sabetayist öğretilere bağlı kalarak yüzeysel bir şekilde Hristiyanlığı benimserler. Ancak Katolik Kilisesi'nin Frankistleri koruma şartı, ön koşulsuz vaftiz olmayı kabul etmeleri olduğu için Frankistlerin bu talepleri reddedilir (Elior, 2008, s. 178). Böylece onlar artık Yahudilik ile Hristiyanlık arasında var olan konumlarını sürdüremeyeceklerini ve eski konumlarını yeniden elde etmek için tek yolun vaftiz olduğunu anlarlar. Bu sebeple Frankistler kilisenin kendilerini korumaları karşılığında vaftiz olmayı kabul ederler (Scholem, 1978, s. 295).

2.6. Frankistlerin Vaftizi

Gerçekleşen tartışmalardan istediklerini elde edemeyen Frankistler, Hristiyanlığa yakınlıklarını vaftiz olarak kanıtlarlar. Bu sırada Frank, misyonu ile ilgili Sabetay Sevi'nin ayak izlerini takip etmesini emreden ilahi vahiyler aldığını öne sürer. Tıpkı Sevi'nin geçici ve zorunlu olarak görünürde Müslüman olması gibi Frank da taraftarlarına görünürde Katolikliğe geçişin gerçek mesih inancına giden bir basamak olduğunu açıklar (Dubnow, 1916, s. 216).

Vaftiz töreni Lvov kiliselerinde gerçekleşir. Polonyalı soylular Frankistlerin vaftiz babası olur. Böylece Frankistler vaftiz babalarının soyadlarını alarak Polonyalı soylular safına kabul edilirler. Vaftiz olanların sayısını tam olarak belirlemek zor olsa da Alexander Kraushar (ö.1931), vaftizin gerçekleştiği yerel kiliselerin kayıtlarına dayanarak 1759 Eylül ile 1760 Kasım arasında Lvov'da 514 (Kraushar, 1895a, ss. 328-377), 1759 Ekim ile 1761 Temmuz arasında Kamieniec'te 20 (Kraushar, 1895a, ss. 216-219) ve 1760 yılının Ocak ve Nisan ayları arasında ise Varşova'da 14 kişinin vaftiz olduğunu belirtir (Kraushar, 1895a, ss. 207-220). Kraushar'ın listesinde eksik kişiler de vardır. Zira Kraushar vaftizden sonra Michał ve Franciszek Wołowscy olarak isim değiştiren Nathan ve Şlomo Şor gibi önde gelen Frankistlerden bazılarının ismini listede zikretmez (Maciejko, 2011, s. 127). Bir yıl sonra yaklaşık 1.000 kişi daha vaftiz olur. 1790 yılında ise, bu sayı yaklaşık 24.000'e yükselir (Taşpınar, 2022, s. 191)

Frank, Lvov'daki vaftiz töreninin ardından Varşova'da da bir vaftiz töreni gerçekleştirir. Tören 1759 yılında, kraliyet ailesi ve sarayın ileri gelenlerinin huzurunda gerçekleşir. Polonya kralı Kral III. Augustus, Frank'ın vaftiz babası olur ve Frank, vaftiz sonrası Joseph adını alır. Vaftiz olanların çoğunluğu Varşova, Krasnystaw ve Zamość bölgelerine yerleştirilir. Ancak Varşova dışındaki toplulukların hiçbiri Frankist hareketin gelişiminde etkin bir rol oynamaz (Dubnow, 1916, ss. 217-218; Duker, 1963, s. 297; Maciejko, 2011, s. 166).

Ayrıca, Frank'ın tüm taraftarları arasında Katolikliğe geçmeyerek Frank hareketiyle bağlarını devam ettiren Yahudiler de vardır. Kilise, Katolikliği benimseyen Frankistleri özerklik vaatleriyle kendilerine çekmeye çalışır. Zira Katolik Kilisesi yetkilileri söz konusu vaatlerin işe yaramayacağını ve Frankistlerin Hristiyan nüfus tarafından hızlı bir şekilde asimile edilebileceğini düşünür. Bu sebeple kilise, Katolikliği benimseme eğilimi bulunan birçok Frankisti kendilerine çekmek için Frank'ı destekler. Öyle ki, Frank'ın aşırılıklarına ve güç kullanmasına, hatta Yahudiler arasında mesih propagandaları düzenlemesine dahi izin verirler. Bu nokta, Frankizm'in mesihi bir hareket olarak nitelendirilmesi bağlamında

mühimdir. Zira 1759'un son dört ayı Frankist hareketin gerçekten de kitlesel bir mesihi hareket olarak görüldüğünün bir göstergesidir (Maciejko, 2011, s. 166).

Katolikliği benimseme fikri, Frank'ın kendi planının bir parçası olmasının yanında aynı zamanda Katolik din adamları ve hahamlarının baskıları sonucu ortaya çıkan bir fikirdir. Her iki taraftan da baskıya maruz kalmaları Frank ve taraftarlarını köşeye sıkıştırır ve onlara Hristiyanlığa geçmekten başka seçenek bırakmaz. Frank aynı zamanda, Katolikliği benimsemeyi hem Yahudilerin uyguladıkları dini zorbalıktan hem de topraksızlığın zorbalığından kurtulmak olmak üzere çift taraflı bir kurtuluş olarak görür. Ona göre Frankistler asker, Frankist liderler ise birer askeri komutandır. Frank'ın da belirttiği üzere askeri komutanların dini olmayacağından Yahudiliği terk etmeleri doğaldır. Frank'ın bu 'militarist' görüşü, yapısı itibarıyla yerleşim için toprak kazanma ile ilişkili olduğu için Frank'a göre dönemin şartları göz önüne alındığında Katolikliği benimseme, toprak elde etmenin en kısa yoludur. Frank, Yaratılış Kitabı'nda (17/8) geçen ifadeden yola çıkarak Tanrı'nın İsrailoğulları ile ilgili niyetinin en başından beri onların Tanah'ı incelemek değil de toprak kazanmaları olduğunu ileri sürer. Nitekim Tanrı İbrahim'e, Vaadedilmiş Toprakları kendisine ve onun nesline verdiğini vaat eder. Yahudilik, doğal düzeni tersine çevirirken Frankistler doğal düzeni rayına oturtmayı amaçlar. Bu nedenle Frank, Tanrı'nın Yahudi yasalarını öğreten din adamlarını lanetler. Zira tanrısı olmayanlar yasayı öğrenmelidir (Kraushar, 1895b, s. 333; Maciejko, 2011, s. 160; The Collection of the Words of the Lord § 1292).

Sabetayistlerin İslam'ı ve Frankistlerin Katolikliği benimsemeleri gibi kitlesel din değiştirmede, kurtarıcının ayak izlerini takip etme olarak adlandırılan 'imitatio messiae' kavramından ilham alır. Nitekim yaşanan bu kitlesel din değiştirme hareketleri, kötü egemenliklere nüfuz ederek onları içeriden yıkmamanın bir yolu olarak görülür (Carlebach, 1989, s. 1).

Frank'ın görüşlerini Siyonist ideoloji perspektifinden değerlendiren Yahudi tarihçi Gershom Scholem'e göre militarizm ve uygun bir ülkeye yerleşerek vatan kurma ideali Frankizm'in iki önemli özelliğidir. Frankistlerin militarizm anlayışı Diaspora Yahudiliğinin kısmen veya tamamen ortadan kaldırır. Zira Frankistler Kudüs'ün kutsallığını reddeder. Uygun bir ülkeye yerleşerek vatan kurma ideali ise Frank taraftarlarının Yahudilerin ulusal ve ekonomik varlığının yeniden inşa etme ümidini ifade eder. Scholem'e göre, Frank'ın kurtuluş ile İsrail topraklarına dönüş arasındaki ilişkiyi reddetmesi onun Sabetayist görüşe olan bir katkısıdır (Scholem, 1971, s. 91,127).

Din değiştirenlerin çoğunluğu halkın yoksul kesimden olmuştur. Zira yoksul kesim hahamların baskın otoritesi sebebiyle kendilerini aşağılanmış görürler. Bu sebeple daha iyi standartlarda bir hayat sürme dşncesi ve kendilerine sunulacak olan kalıcı bir yerleşim yeri onları Katolikliği benimsemeye eker (Theiner, 1864, s. 164). Zira olayı ekonomik açıdan değerlendiren Suraiya Faroğhi'nin de belirttiği gibi insanların Katolikliği kabul etme eğilimi yalnızca kendi kimliklerinden daha güçlü yabancılardan kimliğini alma uğruna vazgeçmeye hazır olma olarak görülmemelidir. Çünkü böyle bir ortamda Frankistlerin Katolikliği benimsemeleri aynı zamanda eğitim ve sosyal imkanlara erişimde izin kolaylık sağladığı için genellikle rakiplerine karşı da avantaj sağlar (Faroğhi, 2010, s. 218).

2.7. 1759-1772 Yılları Arasında Frank'ın Czstochowa Kalesine Hapsedilişi

Kilise, daha önce verdikleri sözlerin aksine, Frankistlerin tam anlamıyla Katolikliği benimsemediğini düşünerek onların samimiyetinden şüphe duymaya başlar. Frankistlerin Yahudi ritüellerini gizlice yerine getirdiklerine, mesihi umutlar beslediklerine, Hristiyanlar ile evlenmeyi reddettiklerine ve koşer kurallarına riayete devam ettiklerine inanırlar (Endelman, 1997, s. 49). Nitekim 1759 yılının Kasım ayında, Frank'ın bazı taraftarları kilise ynetcisi olan Gaudenty Pikulski'ye (. 1763) Frank'ın sapkın biri olduğunu ve onun Katolikliğe geçişinin samimi olmadığını bildirirler. Kendisinin bir mesih hatta Tanrı olarak görüldüğünü söyleyerek Frank'ı ele verirler. Frank'ın hareket adına bağışlanan fonları kendisi için kullandığını, onun kendilerine dünyanın sonunun yaklaşmakta olduğunu haber verdiğini ve kendisinin Selanik'te Hristiyanlara zulüm edecek olan Deccal'i (Antichrist) gördüğünü iddia ettiğini söylerler. Deccal'in gelişi dinlerin nihai birleşmesinin başlangıcının ve 'tek bir sürü ve tek bir oban olacağının' bir işaretidir. Frank'ın taraftarlarından on iki kişiye havari olarak seçtiğini de dile getirirler. Tüm bunların yanında Katolik Kilisesi'nin yetkilileri ise yaptıkları bir aramada, Frankistlere ait Yeni Ahit nüshalarında İsa isminin silinerek yerine Yakub isminin yazılı olduğunu görürler. Sonuç olarak Frank, Katolikliğe geçişinin sahte oluşu ve sapkın faaliyetlerini sürdürmesi nedeniyle 7 Ocak 1760'da Varşova'da tutuklanarak Katolik Kilisesi mahkemesine teslim edilir (Doktr, 2018, s. 267; Lenowitz, 1998, s. 172).

Frank sorgu esnasında, Tanrı'nın birliğine, Teslis'e ve İsa'nın insani ve ilahi tabiata sahip olduğuna dair inancını açıklar. Ahir zamanın yaklaştığına inandığını belirtir ancak Deccal'i gördüğünü yalanlar. Ayrıca, tüm mesihlik iddialarını reddederek, kendisini asla mesih olarak ilan etmediğini dile getirir. Frank soruşturmanın ardından 26 şubat'ta Czstochowa'ya gönderilir. 1 Mart 1760'ta, Kilise Frank ile ilgili bir bildiri açıklar. Söz konusu bildiride kilise, soruşturmanın Katolikliğe geçen Frankistlerin inançlarında samimi olduklarını, Teslis inancına

ve İsa Mesih'in ilahlığına gerçek anlamda inandıklarını belirtir. Ancak Frank'ın oluşturduğu olumsuz etki, taraftarlarını mesihin gelişi ve ahir zaman konusunda yanlış inançlara yönelttiği için kilise yetkilileri Frank'ın taraftarlarından ayrılması gerektiği fikrine varırlar (Maciejko, 2011, ss. 165-167). Frankistler, liderleri tarafından yanlış yönlendirildiğinden onlara yönelik tüm suçlamalar reddedilir ve Katolik Kilisesi onları daimi olarak kendi saflarında tutmak için Hristiyanlara çağrıda bulunur (Kraushar, 1895a, ss. 204-206).

Frank'ın taraftarlarıyla iletişim kurmasını engellemek için onu 13 yıl boyunca esaret altında kalacağı Czestochowa kalesine hapsedilir (Dubnow, 1903, s. 477; Scholem, 1978, s. 301). Fakat Jan Doktór, Frank'ın burada hapis hayatı yaşamadığını, bilakis Katolik Kilisesi'nin onu koruduğunu, ailesi ve en yakın taraftarlarının dahi sürekli olarak Frank ile beraber olduklarını dile getirir. Zira Czestochowa'dayken taraftarlarından çoğu onu terk etse de kendisine inanmaya devam edenlerle olan bağını kale içinde icra ettiği ritüeller aracılığıyla sürdürmesi bu durumun bir göstergesidir (Doktór, 2018, ss. 267-271).

Taraftarlarına göre Frank'ın kaderi tıpkı Abydos kalesine hapsedilen Sevi'nin kaderine benzer. Sevi gibi Frank da hapis cezasını ilahi takdir olarak görür (Dubnow, 1916, s. 218). Frank'ın dini fikirleri, içinde bulunduğu şartların kendi çıkarlarıyla örtüşmesi sonucu değişiklik gösterir. Zira tutuklu kaldığı yer, Katolik inancı ile ilgili olan bilgilerinin artarak değişiklik göstereceği yer olan Polonya'nın ulusal tapınağı Jasna Gora Manastırı'dır. Jasna Gora Manastırı dünyanın en büyük Meryem Ana mabedlerinden biridir. Frankistler, yüz binlerce Katoliği Jasna Gora Manastırı'na çeken etkileyici ayinlere katılırlar. Bu süre zarfında Frank'ın mesih doktrini ile ilgili düşünceleri değişir. Bu sebeple hareketin teolojik boyutunun da değişime uğrayacağı yer burası olur (Doktór, 2018, s. 64; Maciejko, 2011, ss. 167-179).

Jasna Gora Manastırı'ndaki Black Madonna⁴⁶ ikonasına verilen önemden ilham alan Frank için bu ikona, tam anlamıyla ilahi varlığın mekanıdır. Zira Frank, Şekina'nın, Black

⁴⁶ Black Madonna: XIV. yüzyıldan beri Polonya ulusal kimliğinin ve Katolik inancının önemli bir simgesidir. Meryem Ana'nın elinde bebek İsa'yı tuttuğu bu ikona, Polonya'nın Czestochowa kentindeki Jasna Góra Manastırında bulunur (Horne, 2024). Black Madonna olarak bilinen ikonun sanatçısı ve yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Geleneksel rivayet, eserin 6. yüzyılda Aziz Luka tarafından resmedildiğini ileri sürer. Bununla birlikte, sanat tarihçileri ikonun stilistik özelliklerine dayanarak Bizans etkileri taşıdığını ve 12. ile 14. yüzyıllar arasında üretildiğini öne sürmektedir (Kłoczowski, 2000, s. 45). İkona ilişkin en erken tarihî belgeler, 15. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir. Bu kaynaklar, eserin Konstantinopolis'ten günümüz Ukrayna sınırları içinde yer alan Belz kentine nakledildiğini göstermektedir. Daha sonra ikon, Opole Dükü tarafından edinilmiş ve 1382 yılında kurulan Jasna Góra Manastırı'na getirilmiştir. Bu tarihten itibaren ikon, hem Polonya ulusal kimliği hem de Katolik halk inançları açısından önemli bir kutsal emanet hâline gelmiştir (Niedzwiedz, 2012, ss. 23-28). Frankistler, Black Madonna'yı Kabala'daki Tanrı'nın sürgündeki dış yönü olan Şekina olarak yeniden yorumlarlar. Geleneksel Kabalistik anlayışta Şekina saf bir figürken, Frank onu karanlık, cinsel ve kurtarıcı bir güç figürüne dönüştürür. Black Madonna, karanlığa hapsedilmiş, düşmüş Şekina'yı temsil eder. Bu bağlamda Black Madonna'ya tapınma, Sitre Ahra (Karanlık Dünya) aracılığıyla ilahi olanla birleşmenin bir simgesi hâline gelir. Frankistler ikonaya radikal ve mistik bir anlam yüklemişlerdir. Bu figür, Kabalistik, Hristiyan ve antinomian yorumların birleşimiyle yeniden şekillendirilmiştir (Doktór, 2018, s. 64; Maciejko, 2011, ss. 167-179).

Madonna'da saklandığını iddia eder (Doktór, 2018, s. 64; Maciejko, 2011, ss. 167-179). Ancak Frank için Tanrı'nın ilahi dışıl formu, bir ikonla tasvir edilen imgeyi de aşarak ete kemiğe bürünür. Bu bağlamda Yahudi tarihinde ilk defa bir kadına mesihi rol verilir (Fagenblat, 2014, ss. 32-33). Dolayısıyla Frank, Şekina, Black Madonna ve kızı Eva ile ilgili senkretik ve karmaşık bir teoloji geliştirir. Zira Frank, burada kaldığı süre boyunca, geleneksel Yahudilik, Kabala ve Sabetaycı teosofinin unsurlarını, Katolik Meryem inancı ve kendi dini görüşleri ile birleştirerek son derece özgün öğretiler ortaya koyar (Elior, 2008, s. 183; Michaelson, 2022, s. 23).

Frank, 1772 yılı ve öncesinde, Podolya ve Galiçya'daki Yahudileri din değiştirmeye davet eden mektuplar gönderir. Polonya'daki siyasi manzara değiştiğinde Frank, Rus Ortodoks Kilisesi ile yakın ilişkiler kurmaya başlar. 1772'de Polonya'daki isyanlar sonucunda Rus ordusu Polonya'yı işgal edince kendisi serbest bırakılır. Birkaç gün Varşova'da kaldıktan sonra öğretilerini yaymak amacıyla Moravya'daki Brno (Brünn) kentine gider. 1786 yılına kadar burada kalır. Bu süre boyunca öğretilerinin ve anılarının çoğu taraftarlarınca kaleme alınır (Kraushar, 1895b, s. 28). Frank, Brno'da Sabetayist topluluğun koruculuğunu yapan Dobruşka ailesi başta olmak üzere yeni, daha zengin ve daha eğitilmiş taraftarlar kazanır. Kendisini Moses Dobruşka'nın (vaftiz ismi Franz Thomas von Schönfeld) (ö. 1794) kuzeni olarak tanıtır. Bu bağ sayesinde Frank, Brno'da rahat bir şekilde yaşamını sürdürür. Nitekim Frank ve taraftarları Brno'da Frankist hareket için gerekli fonları toplama fırsatı bulmuşlardır (Mandel, 1979, ss. 93,121).

Frank ile dönemin ezoterik hareketleri arasında önemli tarihi bağlar vardır. Bu bağlamda Frankist hareketin arkaplanında 1780 yılında Almanya'da kurulan 'Asiatic Brothers'⁴⁷ önemli bir gruptur. Ezoterik bir grup olan Asiatic Brothers, dönemin dini ve felsefi alt-akımlarından beslenen özgün bir mistik yapılanmayı temsil eder. Bu yapı, özellikle Frank'ın önderliğinde şekillenen Frankist hareketin mirasını taşıyan, aynı zamanda Sabetaycı geleneklerle derin bağlar sürdüren kişiler tarafından oluşturulmuştur. Katılımcıları arasında gizli Sabetaycılar ve Frankist geçmişe sahip bireyler önemli bir yer tutar. Nitekim Frank'ın güçlü bir müttefiki olan Moses Dobruşka, Asyalı Kardeşlerin kurucu üyelerinden biridir. Bu grubun öğretileri, antinomian eğilimler, mistik mesiyanizm, ve bireysel kurtuluşun merkeziliğini öne çıkaran bir teoloji etrafında şekillenir. Özellikle Lurianik Kabala'nın tikkun (onarım) ve şevirat ha-kelim (sefirotların kırılması) kavramları bu topluluğun teolojik çerçevesinde belirleyici bir yer tutar.

⁴⁷ İngilizce'de "Asiatic Brothers" olarak geçen bu topluluğun ismi çalışmamızın bu kısmından sonra "Asyalı Kardeşler" olarak geçecektir.

Bu bağlamda günahın, aslında tikkun sürecinde kaçınılmaz ve hatta gerekli bir araç olduğuna inanırlar. Bu yaklaşım, doğrudan Frank'ın "günah yoluyla kurtuluş" öğretisinin gelmektedir (Michaelson, 2022, s. 173).

Asyalı Kardeşler, Kabala öğretilerinden ve Hristiyan ezoterizminden oluşan senkretik bir anlayışı takip ederler. Hem Frankizm'in hem de Kabala'nın ezoterik uyarlamalarının izlerini taşımaktadır. Frank, Brno'da bulunduğu süre grubun kurucularıyla bağlantı kurar ve onlara kendi görüşlerini açıklar. Masonluğun bazı uygulamalarını, kıyafetlerini ve tarzlarını dahi benimser. Frank, Masonların bağlantıları aracılığıyla tanıştığı Prens II. Wolfgang Ernst'ten (ö. 1803) Gotteshaus adını vereceği bir saray ödünç alır. Söz konusu bu saraya, Asyalı Kardeşler grubuna inisiyasyon için yeni üyeler de gelmiştir. Ancak grubun varlığı uzun sürmemiş, 1817'de dağılmıştır (Lenowitz, 1998, s. 173; Maciejko, 2011, ss. 233-236; Michaelson, 2022, s. 173).

Frank, 1775'te Viyana'da Avusturya Kraliçesi Maria Theresa (ö. 1780) ile görüşür. Şüphesiz, Frank Katoliklerin gözünde çok sayıda Yahudiye Katolik inancını benimsetmesiyle ünlü bir Yahudi reformist olarak görüldüğünden oldukça değerli bir kişidir. Avusturya arşidükü II. Joseph (ö. 1790) bir dizi dini reformla Yahudileri özgürleştirmeyi, onları Ortaçağ kısıtlamalarının boyunduruğundan kurtarmayı, onlara eğitim fırsatı sağlamayı ve sanayi ve ticaret alanındaki faaliyetlerinin kapsamını genişletmeyi amaçlar. Ancak II. Joseph döneminin dini akımı bu reformlara bir istisna olarak izin verse de Maria Theresa'nın sarayındaki din adamlarının ezici çoğunluğu Yahudileri Hristiyanlaştırma fikrine teşvik etmek gibi daha radikal reformlar istemektedir. Zira Frank'ın Maria Theresa ile görüşme talebinin hiç beklemediği bir şekilde kabul görmesini sağlayan da bu düşüncedir. Bu bağlamda Frank, Maria Theresa için önemli bir figürdür ve istediği reformu gerçekleştirmek için Frank'tan yardım alması onun yararına olacaktır (Kraushar, 1895b, s. 18).

İmparator II. Joseph (ö. 1790) ile yaşanan bir tartışmadan sonra Frankistler 1786 yılında Brno'dan ayrılarak Offenbach'a yerleşir (Sutcliffe, 2013, s. 300). Frank burada "Offenbach Baronu" unvanını kazanır. Kızı Eva'nın yardımıyla Polonyalı ve Moravyalı taraftarlarından topladığı destekle burada da lüks içinde yaşar (Dubnow, 1916, s. 220).

Frank, son yıllarında, Eva'nın aslında Romanov hanedanından İmparatoriçe Katerina'nın (ö.1796) gayri meşru kızı olduğunu ve kendisinin onun yalnızca koruyucusu olduğunu dile getirir (Scholem, 1978, s. 303). Frank 1791'de öldüğünde hareketin başına kızı Eva geçer. Frank ölmeden önce Eva'yı bu role hazırlar. Frank'ın ölümünden sonra hareket

dağılır. Bu sebeple toplanan bağışlar da kısa süre sonra durur. 1791’de Varşova’da 6.000 olmak üzere Polonya’daki tüm Frankistler’in sayısının 24.000 olduğu tahmin edilse de Eva Frank’ın 1816’daki ölümüne kadarki süreçte bu sayı giderek azalır (Lenowitz, 1998, ss. 172-173; Mandel, 1979, s. 94; Sisman, 2015, s. 152).

2.8. Jacob Joseph Frank Sonrası Frankistler

Frank’ın ölümünden sonra mesih’in halefi için bir mücadele başlar. Frank’ın üç çocuğu Josef (ö. 1807), Rochus (ö. 1813) ve Eva’nın haricinde Moses Dobruşka (Franz Thomas von Schönfeld) da bu mücadelede yer alır. Moses Dobruşka’nın taraftarları onun son kurtarıcı, mesih’in ruhunun enkarnasyonu olduğuna dair bir kehanet ortaya atarlar. Bu bağlamda o, Frankist tarihinde öne çıkan önemli bir figür haline gelir. Tüm bunların yanında o, Frank’a açıkça karşı çıkan nadir insanlardan biridir. Nitekim Dobruşka, 1783 yılında, Frank’ı suçlayıcı ifadeler kullanır ve herkesi Frank’a karşı kışkırtır. Bu sebeple ona bir yıl ev hapsi cezası verilir. Ancak 1784’te Frank’ın huzurunda Kabala temelinde Yahudi-Hristiyan sentezi oluşturmaya çalışan “Asyalı Kardeşler” grubuna katılır. Hem Yahudileri hem de Hristiyanları saflarına kabul etme amacıyla 1780-1781 yılları arasında Viyana’da kurulan “Asyalı Kardeşler” hem Frankizm’in hem de Kabala’nın ezoterik uygulamalarının izlerini taşır. Ancak Dobruşka, Frank’ın çocukları tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Fransa’ya gider. Burada Junius Frey adıyla Fransız Devrimi’nde etkili siyasi bir topluluk olan Jakobenler’e katılır. 1794’te ise giyotinle idam edilir (Doktór, 1997, ss. 67-68; Katz, 1970, s. 26; Mandel, 1979, s. 101; Michaelson, 2022, ss. 26, 173).

Frank’ın sekreteri Antoni Cerniewski (ö. ?) de bu mücadelede aktif rol oynar. Antoni Cerniewski, Frank’ın ölümünden sonra dahi Frankistlere mesaj iletmesi için kendisiyle sürekli temas halinde olduğunu ileri sürer. Ancak Polonyalı Frankistler onun iddialarını kabul etmeyince Cerniewski yaklaşık 50 Frankist ile beraber Offenbach’tan ayrılarak Bukovina’ya yerleşir (Doktór, 1997, ss. 68-69).

1791 ve 1792 yıllarında Frank’ın halefi olarak Moses Dobruşka’nın rolüne karşı çıkan ve Frank’ın çocuklarının liderliğini tam olarak kabul etmeyen hemen hemen tüm Polonyalı Frankistler, Offenbach sarayından ayrılır ki bu durum Offenbach cemaat kayıtlarında da geçmektedir. Polonyalı Frankistlerin kayıtlardaki vaftiz, ölüm ve evlilik oranları 1791’de büyük ölçüde azalmaya başlar ve daha sonra Frankistlerin azalmasıyla neredeyse tamamen ortadan kalkar. Nitekim ünlü Frankist Löw Hönigsberg (ö. 1811), 1791’de tüm Polonyalı Frankistlerin yola çıkmak üzere toplandıkları Offenbach sarayından ayrılarak Varşova’ya gittiklerini ve

onların yerlerini Yahudiliği terk etmeyen ve Frankizm hareketinden uzak duran Çek ve Moravyalı Sabetayistlerin aldığını ifade eder (Doktór, 1997, s. 69).

Frank'ın ölümünden sonra Offenbach sarayından ayrılan Frankistler Polonya, Prag, Moravya, Bohemya ve Offenbach'ta dağınık halde yaşamaya başlarlar. Birkaç kuşak varlıklarını devam ettirseler de zamanla Hristiyan toplulukları içinde erirler (Endelman, 1997, s. 34-35). Prag'daki Frankistler zengin ve eğitilmiş ailelerden oluşmaktaydı. Bu bağlamda Wehle ailesi önemlidir. Frankistlerin Kabala üzerinde çalışmalar yürütmek için evlerinde toplandıkları önemli tüccarlar olan Jonas Baer Wehle (ö. 1823) ve Aaron Baer Wehle (ö. 1825) Prag'daki önemli Frankist liderlerdendi. Bohemya ve Moravya'daki Frankistlerle güçlü bağlantıları olan Jonas Wehle, damadı Löw Hoenigsberg'in desteğini alır. Bu grup, özellikle R. Ezekiel Landau'nun (ö. 1793) yaşamı boyunca uzun süre büyük bir ihtiyatla hareket eder ve onun huzurunda Frankist olduklarını inkar ederler. Ancak, onun ölümünden sonra daha belirgin bir hale gelirler. 1799'da Landau'nun halefi R. Eleazar Fleckeles (ö. 1826), Frankistlere karşı sert bir tutum sergiler. Nitekim Prag'daki arşivlerde Frankistler ile ilgili önemli belgeler, devlet tarafından imha edilmiştir. Ancak Frankistler tarafından Yahudi cemaatine gönderilen Kırmızı Mektuplar'ın toplumda yarattığı iç karışıklıklar, Prag ve Prossnitz'de yıllarca küçük ve belirgin bir Frankist grubunun varlığını sürdürmesine yardımcı olur (Feiner, 2010, s. 228; Scholem, 1978, s. 304).

Yahudi cemaati içinde kalan ve sosyal statü bakımından iyi durumda olan Prag, Moravya ve Bohemya'daki Frankistler, Haskala hareketi ile yakın bağlar kurar. Moravya ve Bohemya'da Frank'ın etkisi altında din değiştirenlerin bir kısmı yüksek yönetimde ve Avusturya aristokrasisinde yer edinir. Ancak Frankist gelenek ve görenekleri korurlar. Bu sebeple üyelerin Katolikliği benimseyip benimsemediklerine veya Yahudilikle bağlantılarını koruyup korumadıklarına bakılmaksızın Yahudilik ve Hristiyanlık arasındaki sınırların belirsizleştiği bir tabaka oluşur. Avusturya'daki Hoenig ve Dobruşka aileleri bu duruma bir örnektir (Scholem, 1978, s. 304).

Moravya ve Bohemya'daki önemli Frankist aileler; Hoenigsberg, Dobruşka, Porges, Bondi, Brandeis, Mauthner, Goldmark, Dembitz, Schwabacher ve Lichtenberg ailelerinden oluşmaktaydı. Bu ailelerin çoğu 1848'de kendi aralarında evlenme geleneğini de sürdürerek ABD'ye göç ederler. İçlerinden en önemlileri Hoenigsberg ve Dobruşka aileleridir. Hoenigsberg ailesine mensup olan Von Hoenigsberg, Von Hoenigstein, Von Bienefeld aileleri soyluluğa yükseldikten sonra dahi Frankist Yahudiler olarak kalırlar ve bazıları üst burjuvazi ve yüksek Avusturya yönetimiyle bağlantı kurarlar. Dobruşka ailesinin üyeleri ise bütünüyle

Hristiyanlığa geçerler ve orduda subay olarak görev yaparlar (Mandel, 1979, ss. 100-101; Michaelson, 2022, s. 26; Scholem, 1978, s. 304). Bir diğer önemli Frankist ise Brandeis ailesine mensup olan ve 1916-1939 yılları arasında ABD Yüksek Mahkemesi'nde yargıcılık yapan ve masasında Eva Frank'ın (ö. 1816) bir portresi bulunan Siyonist Louis Dembitz Brandeis'tir (ö. 1941). Eşi de tıpkı onun gibi Frankist olan Alice Goldmark'tır (ö. 1945) (Doktor, 1997, s. 68; Mandel, 1979, s. 101; Michaelson, 2022, ss. 26, 173).

1803'te Offenbach'taki Frankistlerin çoğu Frank'ın çocukları Josef (ö. 1807), Rochus (ö. 1813) ve Eva'yı yalnız bırakarak Polonya'ya geri döner. Josef ve Rochus mirasçı bırakmadan ölürlür. Eva Frank ise 1816'da ardında borç bırakarak ölür (Scholem, 1978, s. 305). Eva Frank'ın ölümü üzerine hareket giderek zayıflar. 1823'te Frank'ın eşinin ailesinden Elias Kaplinski (ö. 1823) Frankistleri Carlsbad'da gerçekleşen bir konferansta toplamaya çalışsa da konferansa yeterli sayıda katılım sağlanmaz ve hareket kısa sürede dağılır (Duker, 1963, s. 289). Dağınık halde bulunan ailelerin çeşitli yazılarını bir araya getirmek için elçiler gönderilir. Frankist dini literatürün bu şekilde kasıtlı olarak gizlenmesi, hareketin kendi tarihiyle ilgili yeteri kadar bilgi edinemememizin başlıca nedenlerinden biridir. Ayrıca Frankistlerin çoğunun kendi meseleleriyle ilgili herhangi bir araştırmayı destekleme konusundaki var olan isteksizliği de bunun nedenleri arasındadır. Bu bağlamda Frankistler arasında erken dönemlerine dair anı bırakan tek kişi vaftiz adı Von Portheim olan Moses Porges'tir. (ö. 1870). (Scholem, 1978, s. 307).

1793, 1830 ve 1863 yıllarında Polonya'da gerçekleşen isyanlara da katılan vatansever Frankistler, iş adamı, avukatlık, yazarlık ve müzisyenlik gibi önemli meslek gruplarında çalışırlar. Polonya'nın büyük şairlerinden Adam Mickiewicz'in (ö.1855) annesi, babası ve eşi Frankist'tir. Mickiewicz, Frankist temalarla iç içe geçmiş mistik bir drama olan Dziady'sinde, Polonya Yahudi halkının başında insanlığı özgürlüğe götürecek mesih olduğuna dair örtülü imalarda bulunur ki bu imalar Frank'ı çağrıştırır. Mickiewicz ayrıca Yahudilerin Polonya'da bulunmalatını ilahi takdir olarak görmekte ve onları da kapsayan bir Polonya'yı savunmaktadır (Cała, 2018, s. 119; Duker, 1963, s. 287,293,305-306; Mandel, 1979, s. 108; Michaelson, 2022, s. 26).

Polonya'daki Frankistler, görünürde Katolik olsalar da öldüğü güne kadar Frank'a sadık kalırlar. Uzun bir süre kendi aralarında evlenirler ve XIX. yüzyıl boyunca genel olarak Hristiyanlığa dönenleri ifade eder, ancak Polonya'da özellikle Frankistleri ifade etmek için

kullanılan “Neofitler”⁴⁸ adı altında tanınırlar. Frankistlerin vaftiz yoluyla Hristiyanlığa geçmesi, onları Katolik Kilisesi gözünde yeni inananlar (neophytes) haline getirmiştir. Bu, Hristiyan toplumda resmi olarak kabul edilmeleri için zorunlu bir statüydü (Dubnow, 1916, s. 220). Zira yüksek doğum oranı ve Frank’ın otokratik liderliği ile birlikte elde ettikleri yüksek statü sayesinde ekonomik anlamda hızlı yükseliş, Frankistlerin grup dışında evlenmeden bir süre bütünlüklerini korumalarını sağlar (Duker, 1963, s. 298). Ancak XIX. yüzyılın ortalarında durum değişir. Kendi aralarında evlenmeye devam eden birkaç aile kalır ve bu aileler uzun süre Sabetaysitler ile gizli temaslarını sürdürürler. Polonya’daki Frankistler ile Hristiyanlar arasındaki evlilikler gitgide artmaya başlayınca Frankistler zamanla Katolik nüfusla bütünleşirler. Bu sebeple Frankistler bir hareket olma özelliklerini kaybederler ve nihayet tamamen Polonya çevreleri tarafından asimile olurlar (Dubnow, 1916, s. 220; Scholem, 1978, s. 307).

Öte yandan, Frank’ın Polonya’nın seçilmiş topraklar olduğu yönündeki öğretileri, Polonya kültürüne, Polonya devrimci faaliyetlerine katılıma, Yahudi aidiyetinin Polonya vatanseverliğiyle değiştirilmesine ve sonunda asimile olmaya karşı olumlu tutumlara yol açar. Ekonomik ilerleme ve daha yüksek sosyal statü arayışı da Frankistlerin Polonya toplumu tarafından asimile olmasında etkili olan faktörlerdir (Duker, 1963, s. 301).

2.9. Frankist Dini Literatürü

Polonya’daki Frankist kaynaklar ya bizzat Frankistlerin eylemleriyle ortadan kaybolur ya da Naziler tarafından yok edilir. Nitekim bu durum Frankizm’in sürekliliğine ilişkin gerçekleri ortaya koymanın zorlukları, belgelerin kasıtlı olarak imha edilmesi göz önüne alındığında açıkça ortaya çıkmaktadır (Duker, 1963, s. 330).

2. 9.1. Divrey ha-Adon (Zbiór Słów Pańskich)

Bilinen ilk Frankist eser XVIII. yüzyılın sonunda Frank’ın öğretileri ve anılarından oluşan ve yaklaşık 2300 söz içeren Divrei ha-Adon’dur (Üstad’ın Sözleri). Orijinal olarak İbranice olan eser, İbranice’ye yeteri kadar hakim olmayan Frankistler için Zbiór Słów Pańskich (Üstad’ın Sözleri) adıyla Lehçe’ye çevrilir. Harris Lenowitz ise eseri 2004 yılında İngilizce’ye çevirir. Lehçe nüshalar başta bazı Frankist aileler tarafından saklanır veya halk kütüphanelerine dağıtılır (Michaelson, 2022, s. 210; Novak, 2012, s. 21).

Eser, Şor ailesinden iki kardeş Franciszek ve Michael Wolowski ve Andreas Dembowski (Yeruham Lippmann) tarafından yazılır. II. Dünya Savaşı’ndan önce, bu el

⁴⁸ Neofitler: Dini bir gruba yeni giren kişiler için kullanılan bir kavramdır (Doktór, 2018, s. 271).

yazmasının en az dokuz farklı versiyonu bulunmaktaydı. Ancak bunlar, Nazi işgali zamanında yok edilmiş veya kaybolmuştur. Günümüzde bilinen tek Frankist el yazmaları Kraków'daki Jagiellonian Kütüphanesi'nde ve Lublin'deki H. Łopaciński Halk Kütüphanesi'ndedir (Lenowitz, 1998, s. 175; Scholem, 1978, ss. 305-306).

Eser, Frank'ın kariyerinin son dönemindeki sözlü öğretilerinin kronolojik olarak düzenlenmiş bir koleksiyonudur. Eserde Frank'ın hayatı, dine yönelik eleştirisi ve misyonu işlenir. Frank'ın manevi dünyası, Yahudilik, Hristiyanlık ve hareketin üyeleriyle olan ilişkisi de anlatılır. Sina'daki indirilen vahiy, kötü bir gücün İsrail halkına anlamsız ve zararlı yasalar bahşedildiği korkunç bir aldatmaca olarak sunulur (Stünkel, 2023). Eserde Frank'ın, dinlerde reformun gerekliliği ve tüm dinlerin yok olması ile ilgili göndermeler, Masa Duma öğretisi (Sessizliğin Yüğü), mesihin kişiliği ve Katolik Kilisesini, “Edom'un Kutsal Da'at'ını (Bilgi)”, kabul etme gibi anlatımlar yer alırken; Katolik Kilisesi'nden ayrılma ve Yahudilerin siyasi anlamda kurtuluşu ihtimali ile ilgili söylemler bulunmaz (Doktór, 2023, s. 196; Liebes, 1993, s. 101; Michaelson, 2022, s. 215).

2.9.2. Kırmızı Mektuplar

Frank'ın kızı ve iki oğlu hiçbir zaman onun sahip olduğu etkiye ve güce sahip olamazlar. Zira kendisinden sonra halefi olan kızı Eva Frank'ın döneminde yapılan tek faaliyet, bölgedeki Yahudi halklarına “Kırmızı Mektuplar” gönderilmesidir. Söz konusu bu mektuplar, Frankist hareketi ayakta tutmak için hummalı bir girişimin ürünüdür (Scholem, 1978, s. 305; Wacholder, 1982, s. 266). Frankistler, Yahudilikten vazgeçmeyi inançlılarının bir görevi olarak görürler. Bu nedenle Frank'ın çağrısına rağmen Katolikliği benimsemeyenleri kabul etmezler. Mektuplar, 1800 yılında Polonyalı Frankistlerin üç lideri tarafından, Franciszek Wołowski, Michał Wołowski ve Jędrzej Dębowski tarafından özellikle Doğu Avrupa Yahudilerine hitaben yazılır (Doktór, 1997, s. 69; Michaelson, 2022, s. 25; Novak, 2012, s. 99).

Mektupların özü, Yahudilerin tek kurtuluşlarının “Edom'un kutsal dini”nde yattığıdır. Frank, Yahudilerin “Edom'un kutsal dinini” yani Hristiyanlığı benimsemediği sürece Avrupa Yahudiliğinin sonunun geleceğini öngörür. Taraftarları Frank'ın bu tarz mistik söylemlerinden ve mektuplarından ilham alırlar (Dubnow, 1916, s. 218). Frank'ın taraftarları Yahudileri yaklaşan kötü son hususunda uyaran ve onları Edom'un dinine çağırarak apokaliptik tarzda mektuplar gönderirler. Söz konusu bu mektuplar kırmızı renk ile yazıldığından “Kırmızı Mektuplar” olarak bilinir. Mektupların kırmızı mürekkeple yazılmaları, Edom'un, Yahudi geleneğinde Roma yani Hristiyanlık ile özdeşleştirilen bir kavram olması ve İbranice “adom” (kırmızı) kelimesi arasında sembolik bir anlatım bulunur. (Scholem, 1978, s. 305).

2.9.3. İşıya'nın Kehanetleri

Frankist kaynaklarda, dinsel boyuttan politik boyuta doğru geçiş, İşıya'nın Kehanetleri adlı kitapta kendini gösterir. İşıya'nın Kehanetleri, Wehle ailesinin üyeleri tarafından bir araya getirilir. Fransız Devrimi'nden sonra Lehçe yazılmış anonim bir eser olan İşıya'nın Kehanetleri adlı kitap, varlığını Nazi işgaline kadar Varşova Yahudi cemaatinin kütüphanesinde korusa da kütüphanenin Naziler tarafından yıkılmasıyla eser ortadan kaybolur. Ancak söz konusu bu eserin büyük bir kısmı Kraushar'ın iki ciltten meydana gelen *Frank i Frankiści Polscy* adlı kitabında yayınlanır. İşıya kitabının metaforlarını Frankist kullanımına sunan bu kitapta hareket mensuplarının devrimci ve ütöpik beklentileri hakkında güvenilir bilgiler yer alır (Scholem, 1978, s. 306). Eserde Frank'ın başka din ve milletlerden de kabul göreceğı zamanların geleceğı ifade edilir. Genel olarak İşıya'nın Ağıtları, İşıya Kitabı ve Yuhanna Kitabı'ndan yararlanılan eserde, yaklaşan savaşların ve felaketlerin kıyametvari bir anlatımı sunulur (Kraushar, 1895b, ss. 187-188, 211; Maciejko, 2011, s. 245).

2.9.4. Ksiega Snow Panskich

Ksiega Snow Panskich (Rabbin Sözlerinin Kitabı), Eva Frank'ın Offenbach'ta kaldığı süre boyunca (1786- 1816) gördüğü rüyaları ve vahiyleri anlatan bir eserdir. Moses Porges von Portheim bu eseri Almanya'nın Fürth kentinde bulunan hahamlık mahkemesine teslim eder ve mahkeme de kitabı imha eder (Novak, 2012, s. 21).

2.9.5. Kronika Panska

Kronika Panska adlı eser, Offenbach'ta Frank'ın yaşamındaki olayların ayrıntılı bir kroniğini içermektedir. Eserde Frank'ın uyguladığı cinsel içerikli ritüeller açık ve ayrıntılı bir şekilde açıklanır. Kronika Panska, araştırmacı Kraushar'ın Katolikliği benimsemesiyle ortadan kaybolur (Novak, 2012, s. 21).

2.9.6. Ein Yakov'a Dair Yorumlar

Prag'da da Frankist harekete dair birçok literatür vardır. Söz konusu bu literatürde Ein Yakov adlı eserde toplanan Aggada üzerine bir yorum ve inançlarına ilişkin büyük bir mektup koleksiyonu yer almaktadır. Ayrıca bu esere, XIX. yüzyılın başlarında Loew Hoenigsberg tarafından Almanca, Yidiş ve İbranice yazılmış Tanah'tan çeşitli pasajlar üzerine yorumlar eklenmiştir. Eser, Aaron Jellinek (ö. 1893) elinde olsa da söz konusu kitap daha sonra ortadan kaybolur (Novak, 2012, s. 22; Scholem, 1978, s. 307).

III. BÖLÜM

FRANKİSTLERİN MİSTİK TEOLOJİK GÖRÜŞLERİ

Geleneksel Yahudilikle bağdaşmayan Frankistlerin farklı mistik teolojik görüşleri, doğal olarak geleneksel Yahudiliğe mensup olanların Frankistleri tamamıyla sapkın bir hareket olarak görmelerine sebep olur. Dolayısıyla söz konusu görüşleri nedeniyle geleneksel Yahudilik tarafından dışlanırlar. Nitekim geleneksel görüşe göre Frankistler, Kabala, Tsadik ve Zohar konularındaki görüşleriyle Yahudi tarihinde görülen sapkın hareketlerin en radikal hali, yıkıcı ve antinomianizmin en uç örneğidir (Dan, 2006, s. 92).

3.1. FRANKİSTLERİN MİSTİK GÖRÜŞLERİ VE HİRİSTİYANLIK

3.1.1. Kabala'ya Dair Görüşleri

Frank'ın Kabala ile ilişkisi, hem ona bağlılık hem de radikal sapma içerir. Onun öğretileri, geleneksel Kabalistik doktrinleri temel alır, ancak bunları kendi amacı doğrultusunda kullanır. Nitekim Frankistler arasında cinsel ahlaksızlık, günahın kutsallığı, normların bozulması gibi uygulamalar tikkun'un parçası olarak görülür. Bu bağlamda günah olan eylemlerin kurtarıcı bir eylem olarak, gizli (İyi Tanrı) ve yaratıcı Tanrı anlayışı, din emirlerin ilahi bir zorunluluk olarak yıkılması Frank'ın radikal Kabala anlayışını vurgular. Frankizm ile geleneksel Kabalacılar arasındaki en önemli fark ise dini emirlerin uygulanması hususundadır. Kabalacılar, dini emirlere riayet etseler de Frankistler, antinomianizmle özdeşleştirildiği noktada dini emirlerin uygulanması hususunda onlardan ciddi bir şekilde ayrılır. Bu bağlamda Luria'nın geleneksel Yahudilik anlayışı Frank ile beraber Yahudi yasalarının ve normlarının tamamen reddedilmesine dönüşür (Dan, 2006, s. 92; Fine, 2003, s. 188).

Frankistler teolojlerinde Kabala'dan yararlansa da Geleneksek Yahudi anlayışına göre sapkın bir hareket, toplumun temellerine, Talmud'a, dini emirlere ve Rabbani otoriteye karşı büyük bir saldırı olarak görülür (Feiner, 2010, s. 22). Nitekim Frank, Kabala'nın özünü değiştirerek kendi teolojisini ortaya koyar. Frank'ın Lurianik Kabala'nın kaynaklarına erişimi sınırlı olsa da onun teolojisi dikkat çekicidir. Özellikle teolojisinde kendi sağlam karakterini yüceltmesinde Frank, Lurianik Kabala'dan etkilenen Sevi'nin önüne geçer. Nitekim Frank, Sabetayistlerin antinomian inanç ve uygulamalarına bağlı olsa da zamanla kendi teolojisini ve mitolojisini oluşturur. Geleneksel Rabbini kaynakları iyi bilen Frank, mistik çevrelerden etkilenir. Frank teolojisinde Tanah'a Zohar'a, Lurianik Kabala'ya ve Sabetaycılık'a zaman

zaman atıfta bulunur. Ancak Kabala’da yer alan sefirot, partzufim⁴⁹ ve dört alem düşüncesine⁵⁰ teolojisinde yer vermezken şevirat ha-kelim (sefirotların kırılması) ve tikkun fikirlerine yer verir. Ancak durum bu olsa da Frank, zaman zaman kendi amaçları doğrultusunda sefirot düşüncesi kullanır (Buber, 1948, s. 15-19; Lenowitz, 1998, s. 173).

3.1.1.1. Tsadik Doktrini

Kabala’da mesih inancı ile tsadik inancı arasında bir bağ vardır. Yahudilerin, kendi sorumluluklarını üstlenecek ve kendilerini her konuda yönetecek bir yönetici düşüncesi, Frank taraftarlarının, Frank ile ilgili düşüncelerinde kendini gösterir (Araz, 2021, s. 136). Kabala’yı dayanak göstererek kitlesel dönüşümün mümkün olduğu, Sabetay Sevi’nin Müslümanlığı benimsemesinde olduğu gibi Frank ve taraftarlarının Katolikliği benimsemesinde kanıtların. Nitekim Kabala’da yer alan, kötülük alemine (kelipot) dağılan nur parçalarını yeniden bir araya getirme (zimzum) düşüncesini Frankistler de benimser. Frank’ın Esav’ın yoluna yani Hıristiyanlığa geçişi ve ma’asim zarim adı verilen diğer tüm sapkın fiilleri, bir bakıma mesihinin kötülükler alemine inerek burada bulunanları da kurtarması bağlamında düşünüldüğünde makul görülür (Buber, 1948, s. 42; Dan, 2005, s. 3790). Nitekim İşaya Kitabı 53/ 4-6’daki ifadeler, Frank’ın dine aykırı eylemlerine dayanak oluşturur Söz konusu ifadeler şu şekildedir:

Aslında hastalıklarımızı o üstlendi, Acılarımızı o yükledi. Bizse Tanrı tarafından cezalandırıldığını, vurulup ezildiğini sandık. Oysa bizim isyanlarımız yüzünden onun bedeni değişti, Bizim suçlarımız yüzünden o eziyet çekti. Esenliğimiz için gerekli olan ceza ona verildi. Bizler onun yaralarıyla şifa bulduk. Hepimiz koyun gibi yoldan sapmıştık, her birimiz kendi yoluna döndü. Yine de RAB hepimizin cezasını ona yükledi.

Frankistlerin isyanları ve suçları önceden işlenen günahların ve daha sonra işlenecek olan günahların karşılığı olarak yorumlanmıştır. Böylece bu durum tsadik doktrinine zemin hazırlamıştır. İsrailoğulları’nın büyük kurtuluşuna vesile olan Ester de bu duruma örnektir. Ester her ne kadar putperest biri ile evlenerek günahkarmış gibi gözükse de Yahudileri yok olmaktan kurtardığı için bir günahkar sayılmaz (Blau, 1944, s. 77; Scholem, 1971, ss. 97-98).

3.1.1.2. Yükselmek için Alçalmak Doktrini

Frank’ın teolojisinde yükselmek için alçalmak (yerida letzoreh aliya) doktrini vardır. Bu inanca göre kötülüğü yenmek için ona yaklaşmak gereklidir. Bu anlamda Sevi’den sonra Frank

⁴⁹ Partzufim: Yüz ya da görünüş anlamlarına gelen “partzuf” kelimesi, Tanrı’nın kudretinin farklı yüzlerini simgeleyen arketipler olarak kabul edilir. Yaratılış sırasında ortaya çıkan Tanrı’nın başka bir suretle ortaya çıktığı Sefirot’a ait veya onun sıfatından biri olan varlıkları ifade etmek için kullanılır. Her Sefirot’un Adam Kadmon gibi bir partzufim veya somutlaşmış/kişileşmiş özellikleri vardır (Scholem, 1995a, s. 269).

⁵⁰ Dört alem düşüncesi: Safedli Kabbalistler’in öne sürdüğü gibi yaratılış veya sudur aşamasında Atzilut, Beriah, Yetzirah ve Assiah olmak üzere dört farklı alem zuhur eder (Demirci, 2015, s. 37).

da Sevi'nin peygamberi Nathan'ın mesihin kötülükle başa çıkması için kötülüğe yakın olması fikrini, din değiştirmesinin arkasında yatan nedeni açıklamak için kullanır. Zira tıpkı Sevi'nin Müslümanlığı geçici bir basamak olarak görmesi gibi Frank ve taraftarları da Katolikliği sadece bir kılık değiştirme ve gerçek mesih inancına giden bir basamak olarak görürler. Böylece, Frank'ın Katolikliği benimsemesiyle Yahudilerin umutları canlı tutulmaya çalışılarak kurtuluşun hala mümkün olduğu fikri Polonya başta olmak üzere Doğu Avrupa'daki Yahudi halklarına izah edilir (Buber, 1993, s. 42; Dan, 2005, s. 3790; Levine, 1997, s. 182; Scholem, 1971, ss. 94-97).

3.1.1.3. Zohar Doktrini

Frank, Kabala'nın temel kitabı olan Zohar'ın radikal ve yıkıcı bir yorumuna sahiptir. Zohar, geleneksel olarak ana akım Kabalistik ve Hasidik düşüncede saygı görürken, Frank onu geleneksel Yahudiliğe karşı bir araç olarak kullanır. Ayrıca Frank, antinomian ve mesihçi ideolojisini desteklemek için Zohar'ın sembolik dilini kendi amaçlarına uygun bir şekilde kullanır. Frank'ın taraftarları Frank'ı ezoterik bilginin bir ustası olarak görürler. *Zbiór Słów Pańskich* adlı eserde Zohar kitabına ve Lurianik Kabala'ya doğrudan atıflar bulunur. Sayı olarak bu atıflar, Tanah, Midraş, Polonya ve Ukrayna halk masalları ve Aggada'ya yapılan atıflardan çoktur (Maciejko, 2011, s. 81). Ancak durum bu olsa da Frank aslında Kabala'yı alaya alır. Söz konusu bu eserde geçen “*Zohar benim için yeterli değil ve Kabala'ya ihtiyacımız yoktur*” cümlesi Frank'ın Zohar'ı açıkça reddettiğini gösterir (The Collection of the Words of the Lord § 1088).

Frank, yine *Zbiór Słów Pańskich* adlı eserde Sabetayistlerin tersine Kabala'yı tümüyle reddettiğini ifade eder. Frank hareketin ilk zamanlarında teorilerini oluştururken teorilerini Kabala ve Zohar'a dayandırsa da Hristiyanlar tarafından kabul edilebilmek için dış söylemlerinde Kabala ve Zohar'ı kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. Zohar'ı kabul etmediklerini söylemeleri de mistik anlamda ‘gizlenme doktrini’ sebebi ile ifade etmişlerdir. Ancak bu sözde kalmıştır. Zira Hristiyanlarla ilişkilerini geliştirmek için gerektiğinde Zohar'ı açıkça reddedebilmişlerdir. Yine aynı eserde, Yahudilere ithafen “*Zohar ve diğer bütün Kabala kitaplarınız anlamsızdır, zira mühim olan Tanrı'ya ve tabii ki Frank'ın kendisine olan imandır*” sözleri bu durumu kanıtlar niteliktedir. Kendisi mesihtir ve Tanrı da bizzat mesih olduğuna göre yasa anlamsızlaşmaktadır. Bu bağlamda Frank, kendisinin Yahudi dini literatüründen bağımsız olduğunu da vurgular. Zira ona göre Yahudi dini literatürü ve yasalar anlamsızdır (The Collection of the Words of the Lord § 320, § 2188; Michaelson, 2022, s. 164).

Genel anlamda hareketin ilk yıllarında Frankistlerin kendilerini tanımlamak için kullandıkları tek bir isim yoktur. Nitekim Frankistler zaman zaman Sabetayistlere verilen terim olan ma'aminim (Lehçe: prawowierni) (gerçek inananlar) olarak adlandırılırlar. Franksit dini literatüründe geçen Kompaniya (topluluk) ifadesi de Frankistleri belirtmek için kullanılan bir adlandırmadır. Frank karşıtı Emden, Franksitlerin kendilerine Zoharistler şeklinde hitap ettiklerini dile getirirken Emden'in Polonya'daki destekçisi Baruch Yavan (ö. ?) ise Franksitlerin her şeyi Zohar kitabına dayandırarak yaptıkları için kendilerine Kabalacılar şeklinde hitap ettiklerini dile getirir. Her iki tanımlamada da Kabalacılar için kullanılan İbranice ifade olan mekubalim kelimesi kullanılmaz ki bu durum Frankistlerin gerçek anlamda Kabalistler olmadığını, aksine onların Kabala geleneğiyle geçerli bir bağı olmayan heretikler olduğunu gösterir (Scholem, 1971, s. 79; Maciejko, 2011, ss. 80-81).

Emden ve Yavan'ın söylediklerinin aksine Frankistlerin kendilerine bu isimleri verdiklerine dair herhangi bir kanıt yoktur. Zira Zoharistler veya Kabalacılar terimleri, daha önce kullanılmayan yeni terimlerdir ve Frankistlere ait olan literatürde de geçmez. Daha da önemlisi, Frank'ın kendisi Kabalacılar olarak nitelendirilmeyi reddeder. Nitekim Talmud Karşıtları (Lehçe: Kontratalmudystowie) terimi sadece bir defa zorunlu olarak Lvov tartışmasında geçer. Söz konusu bu terimi Frankistler, kendi benlik algılarını yansıtmaktan çok, tartışmaya katılan Katolikleri kendilerine çekmek için kullanır. Ayrıca Frankistler Talmud Karşıtları isimlendirmesi ile Yahudilerin nefretlerini de üzerlerine çekerler. Bu bağlamda Yahudi kelimesi (Lehçe: Żydzi) ise hiçbir zaman Frankistleri tanımlamak için kullanılmaz (Maciejko, 2011, ss. 80-82).

Frankistler “Talmud Karşıtları” ve “Zoharistler” olarak tanımlandıkça, geleneksel Yahudilik anlayışını benimseyen Yahudiler de kaçınılmaz olarak “Talmudistler” ve “Zohar Karşıtları” olarak tanınır. Bu durum Frank karşıtlarının kendilerini sürekli Kabala'yı sapkınların eline teslim etme tehlikesine atar (Maciejko, 2011, s. 80). Frank'ın Kabala mistisizmini mesihlik iddialarına kaynak oluşturmak amacıyla kullanarak din değiştirmesi ve Lvov'daki Frankistleri koruyan Katoliklerin de Kabala'ya ilgi duymaya başlaması bu durumu kanıtlar. Nitekim XV. yüzyılın sonlarından itibaren Kabala'nın Hristiyanlar tarafından misyonerlik faaliyetlerinde araç olarak kullanıldığı bilinen bir durumdur. Aynı zamanda Katoliklerin bu ilgilerini zamanla Yahudiler arasında misyonerlik çalışmalarında kullanmaları, Rabbani Yahudiliğe mensup din adamlarının Kabala'ya karşı olumsuz yaklaşımlarını daha da artırır (Araz, 2022, s. 179; Blau, 1944, ss. 15, 100-101; Galas, 2002, s. 155; Liebes, 1993, s. 131).

Yahudilerin mistik metinleri, Yahudilikten Hristiyanlığa geçenler başta olmak üzere birçok Hristiyan tarafından bilinir. Nitekim Kabala, Kilise'nin Yahudilere Hristiyanlığın gerçek din olduğunu ispatlama konusundaki çabalarında, Kilise'nin argümanlarını destekleme konusunda da yardımcı olur (Baron, 1969, s. 160). Her ne kadar Yahudi Kabala'sından esinlenilse de Hristiyan Kabalacılar Kabala'yı kendi inançlarına göre yeniden uyarlarlar. Batı ezoterizminin önemli bir ilkesi olan Hristiyan Kabala anlayışındaki amaç Hristiyanlığın temel ilkelerini Yahudi ezoterik kaynakları ile doğrulamak ve Hristiyanların kendi dini metinlerini yorumlamada gemetria gibi Yahudilerin Kabala'yı yorumlama tekniklerine başvurmasıdır (Wirszubski, 1989, ss. 162, 169). Sonuç olarak Frankistler ile Yahudiler arasında yaşanan tartışmalarda Frankistlerin Kabalacılar olarak adlandırılmaları onların, halihazırda var olan Hristiyan Kabala ve Yahudiliğin ezoterik bilgisinden yararlanmalarını da sağlar (Maciejko, 2011, ss. 84-85).

Frankistlerin Kabala'yı ahlaksız davranışlarını meşrulaştırmak için de kullanmaları Yahudi halkında Kabala'ya karşı farklı tutumların oluşmasına neden olur. Ortodoks Kabalacılar olanlardan etkilenmeyip yollarına devam ederken, Geleneksel Yahudiler Kabala'yı toplum hayatından uzak tutarak Kabala'yı kırk yaş ve üzeri, belirli bir eğitime sahip insanların meşgul olabilecekleri bir olgu haline getirme çabasına girerler (Caravella, 2011, s. 400; Dan, 2005, s. 3786; Elior, 2008, ss. 86-90; Feiner, 2010, s. 80; Scholem, 1995a, ss. 18-19).

3.1.1.4. İkili Tora Doktrini

Zbiór Słów Pańskich adlı eserde Frank gizli güçlere sahip, korkusuz bir birey olarak sunulur. Kabala'da gizli olan bilgileri açıkça anlayan tek kişinin kendisi olduğunu iddia ederek taraftarlarını sadece kendisinin görüp kontrol edebildiği mistik ve mitolojik varlıkların varlığına inandırır. Taraftarlarına bu gizli güçlerden korunmak için kendisine tam teslimiyet şartını ortaya koyar. Ayrıca Frank teolojisinde Lurianik Kabala'nın geliştirdiği iki Tora doktrinine yer verir. Bu doktrine göre *Tora da Beriah* ve *Tora da Atzilut* olmak üzere iki Tora anlayışı vardır. Frank, Musa'nın getirdiği Tora olan *Tora da Beriah*'da (Bilgi Ağacı- Yaratılış Tora'sı) yer alan yasalara dayalı dünya düzenini ortadan kaldırmayı da amaçlar. Bu sebeple Frank, *Tora da Atzilut* (Hayat Ağacı- İlahi Sudur Tora'sı) ile yönetilen ve iyi ile kötü gibi sınırlamaların olmadığı, yalnızca kendisine inananların erişebildiği bir dünya düzeni önerir. Mesihin gelişi ile şu anda var olan Tora'nın geçerliliği yok olur ve bugüne kadar manası gizli olan Hayat Ağacı Tora'sı geçerli hale gelir. Hayat Ağacı Tora'nın gizli sırları, Zohar ve mesih aracılığıyla açıklanacaktır. Bu bağlamda Frank, Bilgi Ağacı perspektifinden bakıldığı zaman önemsiz olan

bir eylemin Yaşam Ağacı bağlamında yorumlandığında nasıl büyük önem taşıdığını göstermeye çalışır (Demirci, 2012, s. 631; Elior, 2008, ss. 184-185, 190).

3.1.2. Frankistler ve Hristiyanlık

Frank, Hristiyanlık ve Yahudiliğin ötesine geçerek asırlardır var olan bölünmeleri aşan yeni evrensel bir din tasavvur eder. Bunu yaparken, tartışmalara sebep olsa da Frank yeni bir manevi yola, “Esav yoluna” doğru ilerlemenin özgürleştirici duygusunu ortaya çıkarır (Schuchard, 2011, s. 272) Geleneksel Yahudilikte Esav’ın ülkesi anlamına gelen Edom, Hristiyanlığı ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Cohen, 1967, ss. 19-48). Edom⁵¹, Frank’ın teolojisinde jeopolitik olarak artık Kutsal Roma İmparatorluğu’ndan ziyade Polonya’yı ifade eder (Hacohen, 2019, s. 180).

Frank, Yakub’un Esav’a verdiği vaadin geçtiği Yaratılış 33/12-17’ye atıfta bulunur. Buna göre, Yakub Lavan’dan ayrıldıktan sonra Esav ile buluşur. Esav kardeşinin kendisiyle birlikte gelmesini ister. Yakub, Esav’a önden gitmesini ve kendisinin de onu takip edeceğini söyler. Ancak, Esav Seir’e giderken, Yakub Sukkot’a gider. Frank kendini yeni Yakub olarak görür ve Yakub ve Esav arasında yaşananları teolojik yeniliğini destekleyebilecek şekilde son derece özgün bir şekilde tekrar düzenler. Frank bir bilgin olmasa da Midraş ve Kabala’yı ustaca dönüştürerek geleceğe işaret eden ve kendisi için yolu açan Sevi tarafından kaçırılmış fırsatları değerlendirir. Bu bağlamda Frank, misyonunu Yakub’un Esav’a verdiği yerine getirilmemiş vaadin yerine getirilmesi olarak açıklar. Dolayısıyla Frank, Katolikliğe geçişini “Esav’a giden yol” olarak adlandırır (The Collection of the Words of the Lord § 939; Hacohen, 2019, ss. 179,182).

Frank için Edom dini sadece Hristiyanlık değildir; vaftiz de Hristiyanlığın içeriden yıkmak için gerekli bir geçit ve bir kılık değiştirmeden başka bir şey değildir (Lenowitz, 1998, s. 186). Frankizm’de mistik anlamda kabul edilen Hristiyanlık, Roma Katolik Kilisesi’nin veya herhangi bir Hristiyan mezhebinin benimsediği Hristiyanlık değildir. Nitekim Geleneksel Yahudi mistiklerine göre, “Edom’un egemenliği” Hristiyanlığı temsil ederken; Frankistler için tüm kuralların tersine çevrileceği “kutsal günah” alanı olarak görülür. Frankistlere göre Esav, kudreti hiçbir yasaya tabi olmadığı için insanı özgürleştiren bir yaşamı sembolize eder. Dolayısıyla söz konusu bu yaşama varmak için insanın gücünü kısıtlayan yasalar, öğretiler ve uygulamalar ortadan kaldırılmalıdır ve bu da ancak görünürde Katolikliği benimsemekle mümkündür (Doktór, 1997, s. 73; Scholem, 1978, ss. 295-296; Schuchard, 2011, s. 271).

⁵¹ Yaratılış 32/3 “Yakub, Edom topraklarında, Seir ülkesinde yaşayan ağabeyi Esav’a önceden haberciler gönderdi.”

Frank taraftarlarına “Esav’ın Yolu” ile genelde Hristiyanlığı özelde ise Polonya’daki Katolik Kilisesi’ni benimseme daveti yapar. Nitekim Frankistlerin teolojisinde Edom, Polonya ve onun resmi dini olan Katoliklikle eş tutulur. Böylece Frank, geleneksel Yahudiliğin tarih boyunca oluşturduğu söyleme muhalefet eder. Frank, 1755 yılında Dinyester üzerinden Polonya’ya girişini bir başarı olarak yorumlar ve bu durumu, Musa’nın İsrail topraklarına girememesiyle karşılaştırır. Frank, Musa’nın başarısız olmasının sebebini, Musa’nın Tanah’a bağlı olmasına ve yeterince cesur olmamasına bağlar. Kendisini ise dini kısıtlamalardan uzak tutan gerçek bir Edom kralı olarak niteler (Freedman & Simon, 1939, ss. 559, 581, 610; Lenowitz, 1998, s. 188).

Şulhan Aruh kitabının Or Ahayim 472/1 bölümünde de geçtiği gibi Yahudilere yönelik “kan iftirası” iddiasına göre, Yahudiler Fısıh Bayramı’nda Hristiyanların çocuklarını öldürerek kanlarını mayasız ekmek yaparken kullanırlar. Söz konusu bu iddianın Hristiyanlar arasında çok fazla rağbet görmesi, Hristiyanların yoğun olduğu bölgelerde yaşayan Yahudilerin hayatını tehlikeye atar. Bu bağlamda Frankistler söz konusu kan iftirasını yaşanan tartışmalarda Hristiyanların korumalarını kazanmak amacıyla kullanırlar (Brustein, 2003, ss. 53-54; Johnson, 2012, ss. 1-5; Leiman, 2002, ss. 148-149).

Frank’ın kurtuluş için Katolikliği benimsemesini haklı göstermek amacıyla öne sürdüğü temel sebeplerden biri de Hristiyanlıkta kadına verilen önemde saklıdır. Frankistlere göre İslam’ın aksine Hristiyanlık, kadınlara nezaketle davranan ve hatta Bakire kültü ile kadınları yücelten bir din olarak görülür ki bu durum Frankistlerin teolojisi için oldukça önemlidir (Rapoport-Albert, 2011, ss. 200-201,209). Yahudilerin kurtuluşu ancak kadının kurtuluşu ile mümkündür. Sevi bir mesih olarak gerçekleştirmesi gereken kurtuluş görevini İslam topraklarında yerine getirememiştir. Bu nedenle Frankistlere göre kurtuluş yalnızca Katolik bir ülkede, Bakire kültü aracılığıyla kazanılacaktır (Ciucu, 2016, s. 81).

Frankistler, Hristiyanlıkta bir gizem olduğuna ve Hristiyanlıktaki sakramentlerde Hristiyanlara açıklanamayan bir büyü olduğuna inanırlar. Dolayısıyla sakramentler Frankistler tarafından sadece basit birer tören olarak görülmez. Frankistler vaftiz ve son yağlama sakramentlerinin hastaları iyileştirici gücüne sahip olduğuna inandıkları için bu iki sakramenti son derece ciddiye alırlar. Fakat öte yandan Frankistler, Kilise’nin kutsal ayinleri yönetmede tek söz sahibi olduğuna inanmazlar. Öyle ki Lvov ve Varşova’daki resmi vaftizlerden uzun süre sonra dahi bazen bir kişi için birden fazla olmak üzere, kendi aralarında gizli vaftizlerini yönetmeye devam ederler (Kraushar, 1895a, s. 156; Maciejko, 2006, s. 40; Pikulski, 1760, s. 319).

Hristiyanlık, Edom'un gerçek inancının saklı olduğu bir perdedir. Frank, Hristiyanlığa uyum sağlamaktan veya onu meşrulaştırmaktan çok o perdenin ötesine geçerek teolojisinin temellerini atmakla ilgilenir (Levine, 1997, s. 185). Frank'ı Kabala'dan etkilenen Yahudi dininden dönen Hristiyan bir Kabalist olarak görmek mümkündür. Ancak Frank'ın oluşturduğu senkretizm nihilisttir. Zira Frank ne Kabalistik imgeler veya epistemoloji kullanarak Hristiyanlığı doğrulamakla ilgilenmekte ne de Hristiyanlığın bağımsız bir disiplin olarak mistik bir yorumunu sunmakla ilgilenir. Her ne kadar Kabala ve Hristiyanlık Frank için hem sembolik hem de araç olarak önemli olsa da Frank'ın kendisi gerçek anlamda ne bir Hristiyan ne de bir Kabalist olma peşindedir. Nitekim Frank, taraftarlarını yeni inançları olan Hristiyanlığa sadık kalmaya teşvik etmek yerine, Hristiyanlığı sosyal, politik ve ekonomik statülerini değiştirme hayalleri için kullanarak onları senkretik bir inanca teşvik eder. Kabala ise ona bir köprü, bir sebep veya mantıklı bir açıklamadan çok, taraftar kazanmak için gerekli olan dili sağlar (Dubnow, 1916, s. 216; Levine, 1997, ss. 182, 185).

3.2. TANRI VE İSA MESİH ANLAYIŞI

3.2.1. Tanrı Anlayışı

Frank'ın Tanrı ve yarattığı dünya ile bağlantısı, kendi varlığına verdiği ontolojik ve teolojik değer, bireyin kurtuluşu ve Tanrı'ya yakınlaşması için yapılması gerekenler hususundaki fikirleri birbiriyle ilişkilidir. Dolayısıyla Frank'ın teolojisinde yer alan Tanrı anlayışında Kabala'ya ek olarak Hristiyanlığın teslis doktrininin ve Gnostisizmin de tesiri vardır. Bu yüzden, Frankistlerin Tanrı anlayışlarının anlatımında farklı boyutlar görmek mümkündür.

3.2.1.1. Kabalacı Tanrı Anlayışı

Frankistler, gerçek inancı Kabalistik kavramlar olan Atika Kadişa (Kutsal Kadim)⁵², Malka Kadişa (Kutsal Kraliçe) ve Şekina'ya dair yaptıkları yorumlarla açıklamaya çalışırlar. Frank, Gerçek ve İyi Tanrı'nın yaratılan dünya ile bir ilişkisi olmadığını ve Tanrı'nın "Krallar Kralı" ve yahut kendi deyimiyle metafizik anlamda kendisinin ikizi olarak kabul edilen "Büyük Birader"i'nin arkasında saklandığını ifade eder. Frank'a göre Tanrı, insana yakın olan ve şu anda dünyayı yöneterek amaçsız bir hukuk sistemi dayatan üç dinin egemenliğini kırmak için çabalaması gereken gerçek inancın Tanrısıdır (Maciejko, 2006, ss. 21-25; Scholem, 1978, s. 293).

⁵² Atika Kadişa: Kutsal Kadim anlamına gelen Aramice bir kavram olup Kabala'da yer ve zamanın dışında var olan Tanrı'nın aşkın ve ebedi doğasını ifade etmek için kullanılır (Scholem, 1978, s. 293).

Büyük Birader'in konumu, Frankistlerin terminolojisinde "Bakire" (alma' veya betula) anlamına gelen Şekina ile bağlantılıdır ve zamanla Şekina kavramı Bakire inancı haline dönüşür. Nitekim Katolik Meryem Ana öğretisinden etkilenen Frank'a göre Bakire Meryem, Tanrı'dan bir parça taşır. Onun bakış açısına göre Hristiyanlık, Tanrı'nın dışıl yönünü keşfetmesine yardımcı olur. Söz konusu Tanrı'nın dışıl yönü, Częstochowa'daki Black Madonna ikonasında saklıdır. Açıkça görülüyor ki Frankistler bilinçli bir şekilde, Şekina kavramını mümkün olduğunca Hristiyanlıktaki Bakire kavramına benzetmeye çalışır (Maciejko, 2011, s. 176; Scholem, 1978, s. 293).

Sabetaycılığın Karakaşlar kolu, Sevi ve Baruhya Roso'da "İsrail'in Tanrısı" Malka Kadişa'nın bir reenkarnasyonunu gördükleri gibi Frank da kendisini Yakub'un reenkarnasyonu, gerçek Yakub olarak görür. Frank nihayet kendini, Sabetay Sevi ve Baruhya Roso'nun yarım bıraktığı görevi tamamlayan, Tanrı'nın gücünün yaşayan temsilcisi ve kendisini selefleri İbrahim ve İshak'ın işini tamamlayan Yakub'la kıyaslayarak kendini "gerçek Yakub" olarak tanıtır. Nitekim Frank'a göre İbrani atalardan başlayarak Sevi ve Baruhya Roso gibi önderler Tanrı'ya giden yolu bulmaya çalışsalar da başarılı olamazlar. Frank'a göre Tanrı'nın ortaya çıkması için, İsrail halkının henüz ayak basmadığı, tamamen yeni bir yol olan Esav'ın yoluna girilmesi gerekir (Maciejko, 2011, s. 176; Scholem, 1978, s. 293, 2007c, s. 184).

3.2.1.2. Teslisci Tanrı Anlayışı

Frank'ın Tanrı anlayışında hem Sabetayist geleneklerin, hem de Kabala'nın ezoterik yorumlarının izleri vardır. Ayrıca, bu anlayışta Hristiyanlıktaki teslis öğretisinin etkileri de gözlemlenir. Bu bağlamda Frank, "gerçek inanç"ı izah ederken Kabala'da geçen "Kutsal Kadîm Olan ve Tanrılığın sonsuz, ulaşılmaz yönünü simgeleyen Atika Kadişa, "Kutsal Kral ve Tanrı'nın daha kişisel ve yönetici yönü, erkek ilahi figürü simgeleyen Malka Kadişa, ve Tanrı'nın dünyadaki dışıl ilahi yönünü simgeleyen Şekina kavramlarına farklı yorumlar yapar (Maciejko, 2017, ss. 142-143; Scholem, 1978, s. 293, 2007c, s. 184).

Frank'a göre, bu dünya, Gerçek ve iyi Tanrı'nın doğrudan yarattığı ya da yönettiği bir dünya değildir. İyi Tanrı kendini "Krallar Kralı" ya da Frank'ın ifadesi ile "Büyük Birader" in arkasına gizlemiştir. Günahları ve yasakları çiğnemek, Büyük Birader ile temas kurmanın yoludur. Bu yolda rehber, Tanrı değil, Tanrı'nın seçtiği "Kral" ya da "Mesih" figürü olan Frank'tır. Büyük Birader, Şekina ile de ilişkilidir. Zamanla Frank Şekina'yı Hristiyanlıktaki Bakire Meryem Kültü'ne uyarlayacaktır. Karakaşlar grubunun Barukya Roso'yu "İsrail'in Tanrısı" ve "Malka

Kadiša'nın reenkarnasyonu" kabul etmeleri gibi, Frank da kendini "Büyük Birader"ın elçisi olduğunu ilan eder (Maciejko, 2017, ss. 142-143; Scholem, 1978, s. 293, 2007c, s. 184).

Frankistler teolojilerinde Tanrı'yı somutlaştırmaya çalışırlar. Dolayısıyla insanın Tanrı ile bağlarının güçlenerek birleştiği ve ete kemiğe bürünmüş olan bir Tanrı'ya inanan Hristiyanlık, Frankistleri oldukça cezbeder. Nitekim Scholem, Frankistler için "kurtuluşun, tanrısallığın reenkarnasyonlarıyla dolu bir süreç" olduğunu belirtir. Bu bağlamda Frank'a göre kurtuluş için ruhun ve benzer şekilde tanrısallığın somutlaştırılması gerekir. Frankist hareket, yalnızca Lurianik Kabala'nın antinomian yorumuyla değil, aynı zamanda Tanrı anlayışındaki radikal dönüşümle de dikkat çeker. Frank'ın öğretilerinde Tanrı, soyut ve ulaşılmaz bir varlık olmaktan çıkar; tarihe, bedene ve hatta günaha bürünerek somutlaşan bir güç haline gelir. Zbiór Słów Pańskich adlı metninde yer alan öğretilerde Tanrı'nın bir kişi, hatta Frank'ın kendisi olarak bedenlenmesi gerektiği fikri, yalnızca teolojik değil, aynı zamanda kurtarıcı bir zorunluluktur. Frank'a göre, Tanrı ancak günahın içine girerek kurtarıcı olabilir. Frankist düşünce bu noktada Hristiyanlıkla benzer; zira Frank da Tanrı'nın beden alması gerektiğini savunur. Ancak ayrışma şu noktadadır: Frankist Tanrı, yalnızca beden almaz, aynı zamanda yasayı çiğneyerek tezahür eder. Bu yönüyle Frankistlerin teolojisinde kurtarıcı, günahın dışına değil, tam merkezine yerleşir. Dini emirlere riayet etmeyen, ahlaki sınırları aşan Frank'ın kişiliği bu figürlerle doğrudan örtüşmektedir (Doktór, 1997, s. 73; Rapoport-Albert, 2011, ss. 227-228; Scholem, 1971, s. 125).

Frankizm'in erken dönemlerine ait belgelerde Frankistlerin teslis inancı ile ilgili görüşleri yer alır. Kamieniec tartışmasında yayımlanan bildiride Frankistler, teslis doktrininden övgü ile bahseder. Ayrıca bildiride Frankistler, Zohar Kitabı'ndan yola çıkarak teslis doktrininin gizemi hakkında bir anlayışa vardıklarını da dile getirirler. Ancak bundan uzun süre şüphe ettiklerini ve Talmudistlerin teslise inananlara zulüm ettikleri için kendilerinin bu inançlarını Talmudistlerden hatta kendilerinden dahi gizlediklerini dile getirirler. Söz konusu yine aynı bildiride Frank'ın hareketin ilk yıllarındaki faaliyetlerinde 'kasaba kasaba dolaşarak teslis inancını savunan Kabala'yı öğretmek' olduğundan bahseder (Kraushar, 1895a, ss. 177, 189; Pikulski, 1760, ss. 172, 327, 329).

Tanrısallığın üçlü bir şekilde bölünmesine ilişkin yapılan atıflar, Tanah ve Zohar'da oldukça yaygındır. Frankistler de tartışmalarda argüman olarak bu atıfları kullanarak tartışmayı yürütürler. Frankistlerin teslis inancına dair tezleri şu şekildedir: "Üç tane yüze (partzufim) sahip, birbirine eşit ve birbirinden ayrılamaz tek bir Tanrı olduğuna inanan Frankistler'e göre

Tanah'ta bu inancın izleri vardır. Yaratılış Kitabı'nın 1/26 bölümünde Tanrı "Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım" der (Maciejko, 2006, s. 20).

Maciejko'ya göre Frankistler, Zohar III, 162a'daki ifadeyi şöyle yorumlar: *"İki kişidirler ve bir kişi onlarla birleşir. Böylece üç kişi olduklarında birleşerek bir olurlar."* Ayrıca Yaratılış 11/5'te *"RAB insanların yaptığı kentle kuleyi görmek için aşağıya indi. Tek bir halk olup aynı dili konuşarak bunu yapmaya başladıklarına göre, düşündüklerini gerçekleştirecek, hiçbir engel tanımayacaklar"* dediğinde Rab burada kime seslenir? Tanrı burada emir verebileceği ve sormasına gerek olmayan hizmetkarları olan meleklerle değil de kendisiyle aynı konumda olan yakınlarına söyler. Bu da Tanrı'nın çok yönlü olduğunun başka bir kanıtıdır (Maciejko, 2006, s. 20).

3.2.1.3. Gnostik Tanrı Anlayışı

Sabetayist Baruhya Roso, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ı bir araya getirerek tek bir din yaratmak isterken; Frankistlerin bu konudaki görüşleri daha ileri bir söyleme sahiptir (Doktór, 2002, s. 130; Schuchard, 2011, s. 258). Bu bağlamda das (da'at), Frankist arayışın hem Yahudiliği hem de Hristiyanlığı aşan gnosis (bilgi) anlamına gelir. Frankizm'in merkezi doktrini olan Das, aynı zamanda Batı ezoterizminin merkezinde yer almaktadır ve hem dünyevi güç ve ölümsüzlük sağlayan hem de geleneksel dinleri aşan ezoterik bir gnositir (Michaelson, 2022, ss. 152, 175; Versluis, 2007, s. 85).

Gnostisizm kelimesinin kökeni bilgi anlamına gelen Yunanca Gnostikos kelimesine dayanır (Jonas, 1958, s. 33; King, 2003, ss. 5-6). Gnostisizm terim olarak Tanrı, alem, insan ve herbirinin birbirleriyle olan ilişkilerini izah etmeyi amaçlayan mistik, ezoterik, dini ve felsefi hareketleri kapsar (Gündüz, 2000, ss. 51-53). Tanrı anlayışı tüm inançlarda olduğu gibi Gnostisizmin de merkezi kavramlarından. Hemen hemen tüm Gnostik gruplarda Tanrı ile ilgili ortak bir görüş vardır. Gnostikler *"Kurtuluşumuzu isteyen Yüce Tanrı niçin bu kötülükler dünyasını yarattı?"* sorusunu merkeze alarak Tanrı ile ilgili anlayışlarını ortaya koymuşlardır ve bu soruyu Yüce Tanrı ve Demiurge şeklinde düalist bir anlayış ile izah etmişlerdir (Störig, 2013, s. 208). Yüce Tanrı üstündür. Dünya Yüce Tanrı tarafından değil, Demiurge adı verilen daha aşağı, Tanrı tarafından yaratılmıştır. Bu bağlamda Demiurge, Yaratıcı Tanrı'dır. Erken dönem Basilidenyanizm, Marcionizm ve Valentinyanizm gibi Gnostik Hristiyan anlayışlarda Demiurge dünyanın yaratılışı ve var olması ile açıklanmıştır (Martin, 2010, ss. 25-28).

Frank'ın da teolojisinde Gnostik Tanrı anlayışından etkileri bulunmaktadır. Tannaimlerin⁵³ çağdaşları olan Gnostikler, iyi ama kendisini gizleyen bir Tanrı ile Tanah'ın adil Tanrısı ile özdeşleştirdikleri dünyanın yaratıcısı olan Tanrı arasında ayrım yapmanın gerekli olduğuna inanırlar. Gnostikler hem Yahudilerin inandıkları Tanrı'nın üstünlüğünü inkar ederler hem de bu Tanrı için en aşağılayıcı terimleri kullanırlar. Dünyayı yaratan Tanrı'nın yasalarından ve adaletsizliğinden kurtarmak için iyi Tanrı tarafından gönderilen elçiler insanların kurtuluşunu sağlayacaktır (Scholem, 1995b, s. 140). Teolojisinde "İyi Tanrı" kavramını ön plana çıkaran Frank'a göre kurtuluşu sağlamak için seçilen elçi kendisidir.

Frank, taraftarları hariç herkese gizli olan ve ilahi güçlere sahip İyi Tanrı'ya ait olan bir dünyanın da var olduğunu ileri sürer. O, iyi Tanrı'nın 'Krallar Kralı' ya da kendi deyiimiyle 'Büyük Birader'in arkasında saklandığını ifade eder (Scholem, 1995b, s. 168). Frank aynı zamanda İyi Tanrı'ya inananları bu dünyanın kötü yasasını çiğnemeye çağırarak dine aykırı eylemlerini dünyanın yaratılışından veya yasanın verilmesinden sorumlu olmayan iyi bir Tanrı teorisiyle haklı çıkarır (Biale, 1979, s. 138). Frank, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Gerçek Tanrı'nın, insanın ölmesi ve ayrılması gereken ve bu kadar çok eksikliğin bulunduğu bu dünyayı yaratması nasıl mümkün olabilir? Bu, onun kendi saygınlığına aykırı olurdu. Bundan çıkan sonuç şudur ki, bu dünyayı yaratan şüphesiz gerçek Tanrı'nın kendisi değildir; O, her şeyi onararak tam bir bütünlük meydana getirmelidir. (The Collection of the Words of the Lord § 586).

Frank buradan dünyadaki kötülüklerin dünyanın gerçek Tanrı tarafından yaratılmadığının kanıtı olduğunu, Tanrı'nın tam bir bütünlük sağlamak için her şeyi onarması gerektiğini söyler. Dünya ve Adem, İyi Tanrı tarafından yaratılmamıştır. Eğer durum bu olsaydı, o zaman dünya sonsuza dek istikrarlı olurdu ve sonuç olarak Adem de ölümsüz olurdu. Ancak İyi Tanrı tarafından yaratılmadıkları için dünya ve dolayısıyla her insan ölümlüdür. Fakat Frank'ın inandığı Tanrı hayattadır, iyidir ve istikrarlı bir dünya kurmaya çalışır. Nitekim Frank'a göre Kral Süleyman, Nasıralı İsa ve son olarak Sabetay Sevi gibi büyük liderler bu dünyaya ölümsüzlüğü getiremediği için kendisi bu görevi yerine getirme amacıyla gönderilir. Zira Frank, *"Sizin bildiğiniz İsa, dünyayı Şeytan'ın elinden kurtarmak için geldi. Ben ise dünyayı şimdiye kadar var olan bütün emir ve kuralların boyunduruğundan kurtarmaya geldim. Bunu yapmalıyım ki İyi Tanrı dünyanın yaratıcısı ve yöneticisiyle aynı olmayan gizli Tanrı*

⁵³Tannaimler Dönemi: Tannaimler Dönemi'nin Rabbâni Yahudiliğin hâkim olmasını sağlayan Hillel, Şammai Hillel ve Şammai'nin öğrencileri ile yaklaşık olarak M.S. 10-20 yıllarında başlayarak Mişna'nın redaktörü Yehuda ha-Nasi'nin (ö. 220) akranları ile 210-220 yıllarında tamamlandığı ve altı kuşaktan oluşan bir dönemi kapsamaktadır (Araz, 2019, s. 130-131). Tannaimler, Kudüs'te yaşayan ilk dönem Yahudi din alimleridir. Tannaim dönemi yaklaşık 210 yıl (M.S. 10-220) varlığını sürdürmüştür. Tannaimler genel olarak sözlü yasa, özel olarak Mişna bilginleridirler (Aykıt & Kurt, 2020, s. 195; Lauterbach, 1912, s. 49).

kendini gösterecek” der (The Collection of the Words of the Lord § 586; Maciejko, 2017, s. 160; Michaelson, 2022, s. 166).

3.2.2. İsa Mesih Hakkındaki Görüşleri

Frank, İsa hakkında “*Sabetay Sevi ve Baruhya Roso İslam’ı seçmek zorundaydı; lakin ben, her şeyin nihai gerçekleştircisi olan Yakub, Katolik inancına geçmek zorundayım. Çünkü Nasıralı İsa, gerçek mesihe giden yolda bir kabuktur. Onun gelişine yalnızca gerçek mesihin gelişine yol hazırlamak için izin verildi*” der (The Collection of the Words of the Lord § 729). Bu ifade aynı zamanda Maciejko’ya göre, İsa’nın ruhunun Kabala’da kelipot terimi (kötülükten ibaret olan alemi) ile ifade edilen şeytani kabuktan meydana geldiğini ifade eden teze de açık bir göndermedir. Nitekim Frank’a göre İsa, insanın hangi bilgelige yönelmesi gerektiğini göstermek için gönderilmiştir ama bu görevini yerine getirememiştir. Eğer İsa misyonunda başarıya ulaşırdı dünyada büyük bir zafer kazanmış olacaktı. İvanya’da bulunduğu yıllarda Frank, Hristiyanlığa geçişini haklı çıkarmak için Nathan’ın fikirlerine de başvurur. Sabetay Sevi’nin peygamberi Gazzeli Nathan’ın mesihin din değiştirmesi gerektiği yönündeki görüşünü, İsa’yı kötülük âlemiyle ilişkilendirmek amacıyla kullanır. Nitekim Nathan’ın ifade ettiği fikirlerinde İsa ve kelippot hakkındaki ifadelerin mesihin dininden dönmesi konusuyla ilgili hiçbir bağlantı bulunmazken Frank kendi teolojisinde, İsa’nın kendisi için gerekli yolu açması ile kendisinin Hristiyanlığa geçişi arasında bir bağ olduğunu ortaya koyar. Nitekim İsa, Frank’ın gelişine hazırlık yapan ama artık yerini ona bırakması gereken bir figürdür (Maciejko, 2012, s. 124).

Frank, aynı zamanda gerçek mesihin İsa ile özdeşleşmesi gerektiği özel görüşü de benimser. Katolikliği benimsemesinden sonra Frank’ın bu düşüncesi, onun öğretilerinin odak noktalarından biri haline gelir. Nitekim Frank Polonya’daki faaliyetinin başlarında bir rüyada İsa’nın havarileri ile beraber berrak, canlı su kuyusunun yanında oturdukları ancak ardından kuyunun İsa ve havarilerini terk ederek kendi yanına geldiğini görür. Babil Talmudu, Brahote risalesi 56b pasajına göre, rüyada canlı bir su kuyusu görmek Tanah’ı bulmayı sembolize eder. Maciejko’ya göre bu rüyanın en belirgin yorumu, Frank’ın İsa’yı gölgede bırakacağı ve aynı zamanda ondan Tanah’ı miras alacağıdır. Bu bağlamda görünürde Katolik olan Frankistlerin dönüşümlerinden birkaç ay sonra Yeni Ahit nüshalarındaki İsa ismini silerek yerine Yakub ismini yazmalarının altında yatan sebebin, İsa’nın Frank tarafından ortadan kaldırılmasının olduğu anlaşılmaktadır (Lenowitz, 2004, s. 161; Maciejko, 2012, s. 126).

3.3. GERÇEK YAKUB VE HAVARİLER İNANCI

3.3.1. Gerçek Yakub: Jacob Frank

Frankistlerin teolojisinde İsrailoğulları'nın ataları olan İbrahim, İshak ve Yakub önemli şahsiyetlerdir. Frank; Sevi'yi İbrahim ile Baruhya Roso'yu İshak ile kendisini ise Yakub ile özdeşleştirir. Dolayısıyla Frank, Sevi'den "Birinci", Baruhya Roso'dan ise "İkinci" olarak bahsederken kendisinden "Üçüncü" olarak söz eder. Tıpkı Yakub'un İbrahim ve İshak'ı takip etmesi gibi, Frank da Sevi ve Baruhya Roso'nun izinden gider. Nitekim taraftarlarına İslam'ı açan Sevi İbrahim gibi iken, Hristiyanlığı taraftarlarına açıklayan Baruhya Roso da İshak gibidir. Ancak ikisi de başarılı olamazlar ve kurtuluşu sağlayamazlar. Bu sebeple Frank, kurtuluşu sağlamak için kendisinin gönderildiğini belirtir (Čtvrtníčková, 2006, ss. 20-21).

Yaratılış Kitabı 27/1-40'da Yakub'un kardeşi Esav'ın yerine geçerek babası İshak tarafından kutsandığı anlatılır. Kutsandıktan sonra Yakub'un geleceği güvence altına alınır. Kardeşinin planlarından dolayı ilk oğulluk hakkından mahrum bırakılan Esav ise kılıcıyla yaşar. Onun kılıcı, kaybedecek hiçbir şeyi olmayanların gücünü temsil eder. Frank da Yakub ile ilgili tüm anlatılanların doğrudan kendisi ile ilgili olduğunu belirtir. Esav ile ilgili tüm anlatılanların ise kendisinin takip edeceği mesihi faaliyetlere dair olduğunu ifade eder. Bu bağlamda Frank, sürgün hayatından kendi önderliğinde bir kurtuluş hayatına geçişi 'Esav'ın yolu' olarak adlandırır. Böylece Frank, yalnızca kendi adını taşıyan Yakub ile isim olarak bir özdeşlik kurmakla kalmaz; aynı zamanda bu figürün etrafında şekillenen mitsel ve mistik anlatıları kendi mesih kimliğini temellendirmek için de yeniden yorumlar (Elior, 2008, s. 188; Hacohe, 2019, s. 173).

Tanah'taki kıssaları mistik olarak yorumlayan Frank'a göre Havva'ya ve Adem'e benzeyen iki insan vardır. Bunlar Adem ve Havva'nın işlediği ilk günahı düzelteren Rebeka ve Yakub'tur. Zohar I/139a'da bu günahın ardındaki güç, dolambaçlı ve kurnaz bir yılan olduğundan, Rebeka ve Yakub'un da Esav' ile temsil edilen yılan ile kurnaz bir şekilde başa çıkmak zorunda olduğu anlatılır. Burada da görüleceği üzere yılan, Esav ile eş tutulur. Frank; Rebeka ve Yakub'un kurnazca hareket etmesi ile bilhassa kardeşi ve annesinin Esav'ı hakkından mahrum etmesine atıfta bulunur. Nitekim Zohar I/138b'de Yakub, Esav'ın kendisine tutunmak zorunda olduğunu bildiği için onunla olan ilişkilerinde bir yılan gibi kurnazca hareket ettiği belirtilir (Maciejko, 2012, ss. 127-128).

Frank, birçok söyleminde Yakub'u kendisi için bir arketip olarak konumlandırır. Bu strateji, kendi eylemlerinin sembolik anlamını, Yakub ile Esav arasında tezahür eden ve Yahudilik ile Hristiyanlık arasındaki çatışmayı simgeleyen daha geniş bir mitsel çerçeveden

yorumlamasına olanak sağlar. Tanah'ta Yakub'un, Adem'e benzerliği nasıl insani mükemmelliği ve varoluşsal bütünlüğü temsil ediyorsa, Frank da Yakub figürüyle özdeşleşir ve böylece Frank, Adem'in bir tezahürü olarak ortaya çıkar. Her iki durumda da Adem'e benzerlik, insanın mükemmelliğini ve mesihi çağrışımlara sahiptir. Frank, bu anlatıyı kendi teolojik iddialarına uyarlarken Zohar'daki olayları geleceğe taşır. Frank'a göre, Yakub'un geçmişte gerçekleştirdiği onarım (tikkun), kendisi aracılığıyla gelecekte tamamlanacaktır. Dolayısıyla Frank, yalnızca Yakub'un reenkarnasyonu değil, aynı zamanda onun mesihsel misyonunun nihai taşıyıcısı olan Gerçek Yakub'tur. Yakub'un Esav'ın hakkını elinden alması ise Frank'ın da İsa Mesih'in yerini alması anlamına gelir. Bu bağlamda Frankistlerin teolojisinde Esav, Hristiyanlıkla özdeşleştirilir (Maciejko, 2012, s. 128).

Frankist teolojiye göre, Tanah'ta Yakub'un dönüşünü kolektif bir kurtuluş olarak sunan pasajlar vardır. Örneğin İşaya 10/21'de geçen "*Geriye kalanlar, Yakub soyundan sağ kalanlar, Güçlü Tanrı'ya dönecekler*" ifadesi bu duruma bir örnektir. Tanrı'ya dönüş, Yahudi halkının ulusların arasına karışmakla ilişkilendirilir. Bu konuda Hezekiel 39/25 "*Bundan ötürü egemen RAB şöyle diyor: Yakub'un sürgündeki soyunu geri getirecek, İsrail halkına acıyacağım. Kutsal adımı kıskançlıkla koruyacağım*" ve Mika 5/7'deki "*Yakub'un soyundan geride kalanlar, Birçok halkın arasında RAB'bin gönderdiği çiy gibi, kimseye dayanmadan, kimsenin onayını beklemeden otları sulayan sağanak yağmurları gibi olacaklar*" pasajları delil olarak kullanılır. Yine Nahum 2/2'de geçen "*Çünkü RAB Yakub'un soyunu İsrail'in eski görkemine kavuşturacak; Düşmanları onları perişan edip asmalarını harap etmiş olsa bile*" ifadeleri de bu duruma örnek olarak zikredilir. Hristiyanlar da Yakub'un dönüşünü Yahudilerin kolektif bir biçimde Hristiyanlığa geçişi olarak algıladılar. Nitekim bu konuda Frank da şöyle bir görüşe sahiptir: Kendisi geri dönen gerçek Yakub'tur ve kendisine inananlar ile beraber Edom'un dini olan Hristiyanlığı benimsemelidir (Hacohen, 2019, s. 178; Kalik, 2004, s. 500; Scholem, 1978, ss. 292-293).

Frank'ın mesih anlayışı, Sabetay Sevi ve Baruhya Roso'nun mesih anlayışından farklıdır. Bilhassa Frank'ın kadın figürüne verdiği merkezi rol, bu farklılığın en dikkat çekici boyutudur. Frank, geleneksel Kabala ve önceki mesihi hareketlerinin, eril ve dişil tanrısal unsurların birleşmesine dair anlatılanların eksik kaldığını ifade eder. Ona göre, Zohar'da Yakub, Rebeka'nın yardımıyla Esav'ın (yılanın) kurnazlığını alt ederek, Adem'in rolünü üstlenir ve bu durum da Tanrı ile dişil yönü olan Şekina'nın birleşmesini mümkün kılar. Ancak Frank'a göre, bu anlatılar yalnızca eril figürlere odaklandıkları için yetersizdir. Ona göre, kurtarıcı birliğin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için sadece yeni bir Adem-Yakub değil, aynı zamanda yeni

bir Havva-Rahel'e de ihtiyaç vardır. Frank, Sevi'nin İslam ile olan ilişkisini de bu bağlamda eleştirir; çünkü İslam'da dişil bir tanrısal varlık bulunmadığından, Sevi mesih görevi tamamlayamamıştır. Bu nedenle Frank, kurtarıcı kadın figürünü merkeze koyar. Bakire Meryem'de örneklenen ve Black Madonna'da cisimleşen Bakire, Frank'ın mesih modeli olur. Frank, yeni Adem-Yakup, kızı Eva ise Bakire, yeni Havva-Rahel idi. Böylece Frankist teolojide ilk kez kadın, sadece pasif bir sembol değil, mesihi kurtuluşun aktif ve vazgeçilmez parçası olur (Hacohen, 2019, s. 181-182; Rapoport-Albert, 2011, ss. 175-236).

3.3.2. On İki Kardeş – On Dört Cariye İnancı

Yahudilikte var olan Yakub'un 12 soy ağacı önemlidir. Talmud'a⁵⁴ göre İsrail halkının "kardeşlik" anlayışı, Yakub'un on iki oğluna dayanmaktadır. Yakub'un on iki soy ağacı; Ruhen, Şimeon, Levi, Yahuda, Dan, Naftali, Gad, Aşer, İssakar, Zebulun, Yusuf, Ben-oni/Benyamin şeklindedir. Yakub ve oğullarının aile içi ilişkileri, hem Yahudi aile hukuku ve ahlak inancını hem de dini-siyasi yaşamını etkilemiştir. Ayrıca onlar Yakub'un seçilmişliğini İsrail halkına aktaran atalardır. Talmud⁵⁵ bununla ilgili şöyle der: *"İsmail, İbrahim'den geldi; Esav ise İshak'tan geldi fakat Yakub'dan gelen on iki atanın hepsi kusursuzdu."* Böylece Talmud, hem Yakub'un İbrahim ve İshak'a karşı üstünlüğünü hem de İsrailoğullarının diğer halklara rağmen seçilmişliğinin önemine dikkat çekmektedir (Aykıt & Kurt, 2020, s. 158; Çınar, 2018, s. 141).

Frank, Hristiyanların yoğun olarak yaşadığı İvanya'da kaldığı süre boyunca Hristiyanlıktaki havari anlayışından etkilenecek taraftarlarından 12 kişiyi kardeş (Havari) olarak seçer. Tören, Frankistlerin din değiştirmesinden yaklaşık iki ay önce gerçekleşir. Bu da Frank'ın İsa'yı taklit etme veya onunla özdeşleşme konusundaki fikirlerinin Hristiyanlığı benimsemeden önce de var olduğunu gösterir. Ayrıca bu durum, Sabetaycılık'ta da vardır. Nitekim Sevi de taraftarlarından on iki kişi seçer. Seçilen on iki kişi, her ne kadar İsrail'in On İki Kabilesini temsil etme ihtimalini düşündürse de İsa'nın seçtiği on iki havariye de bilinçli bir gönderme olarak düşünülebilir (Maciejko, 2012, s. 127; Rapoport-Albert, 2011, ss. 158-163; Scholem, 1978, s. 294).

Frank'a göre İsa'nın kendisi mesih değildir. Yahudilerin onu kabul etmemesini delil olarak ileri sürmektedir. Bu konudaki görüşünü şu şekilde ifade eder:

⁵⁴ Bava Batra, 8/110b.

⁵⁵ Şabat, 22/145b.

Size Lvov'dan Varşova'ya ilk seyahatimde aklımda neler olduğunu açıklayacağım. Herkes sizi kardeş olarak seçtiğime şahitlik etti. Etrafındakiler bana, 'Ne yapıyorsun?' diye sorarlardı. Ben ise 'Ben İsa'yım ve bunlar da benim kardeşlerim (havarilerim) derdim. Sizi kiliseye götürürdüm ve orada her şeyi kırarak, 'İsa, mesih değildir, çünkü eğer mesih ise o zaman kendisi gibi Yahudiler tarafından öldürülmezdi (The Collection of the Words of the Lord § 1293).

On iki kardeşin (havari) isimleri Simun Petrus (iki), Büyük Yakub, Küçük Yakub, Bartalmay, Luka, Taday, Matta, Yuhanna (iki), Andreas ve Pavlus'tur. Görüldüğü üzere Frank'ın kardeşlerine verdiği bazı isimler Hristiyanlıktaki Havarilerin isimleri ile benzerlik gösterir. Ancak Filipus, Tomas ve Kenanlı Simun (Yurtsever Simon) yerine, Yuhanna ve Petrus isimlerini ikişer defa ve farklı olarak Luka isimli bir havariyi zikretmektedir (Maciejko, 2006, s. 40).

İsa'nın on iki havarisi Sinoptik İncillerden Markos 3/14-19 ve Matta 10/2-4'te şöyle geçmektedir: *"Birincisi Petrus adıyla bilinen Simun, onun kardeşi Andreas, Zebedi'nin oğulları Yakup ve Yuhanna, Filipus ve Bartalmay, Tomas ve vergi görevlisi Matta, Alfay oğlu Yakup ve Taday, Yurtsever Simun ve İsa'ya ihanet eden Yahuda İskariot."*

Yeni Ahit'te havari kavramı insanların, Tanrı'nın buyruklarına inanmaları için gönderilen ve Tanrı'nın otoritesini temsil eden kişiye verilen isimdir. Havari, Yahya'nın vaftiz döneminden başlayarak İsa ile beraber olup İsa'nın dirilişine şahit olmak ve İsa'nın ismini duyurmak için vazifelendirilmiş kişidir. Luka İncili ve Resullerin İşleri'nin yazarı Luka on iki havariyi tarihi İsa'nın havarileriyle sınırlamış ve bu bağlamda Pavlus'a havari unvanının verilmesini reddetmiştir. Fakat Luka, Resullerin İşleri 14/4; 14/14'te Pavlus'tan havari olarak söz etse de bu kullanım havari kavramının ifade ettiği anlamdan farklı olarak herhangi bir elçilik vazifesi manasında kullanılmıştır (Aykıt, 2006, ss. 49-50).

Hristiyanlıkta havari kavramına çokça önem verilmesinin nedeni, Pavlus'un havariliği ile ilgili yaşanan tartışmalardır. Zira Resullerin İşleri 1/21-22'deki ifadeler havari olabilmenin ölçütleri olarak kabul edildiği takdirde Pavlus havari olarak kabul edilemez. Pavlus, Hristiyanlığı benimsedikten sonra elçilik yapmaya başlar. Pavlus'un I. Korintliler'e Mektuplar 1/1'de *"Tanrının isteğiyle Mesih İsa'nın elçisi olmaya çağrılan ben Pavlus"* yer alan havari kelimesi, kendi havari anlayışının Luka'dan farklı olduğunu gösterir. Nitekim Pavlus, Şam vizyonundan sonra havari kavramına İsa dönemindeki manasından biraz farklı bir anlam vererek kendini elçi ilan eder. Ayrıca Pavlus, kendisini gentilenin (Yahudi olmayanların) elçisi olarak sunar (Aykıt, 2006, ss. 49-53; Taşpınar, 2011, s. 182).

Frankistlerin Hristiyanlığa karşı tutumu birçok bakımdan Hristiyan misyonierlerin Yahudiliğe karşı tutumunun aynadaki yansımasıdır (Maciejko, 2006, s. 41). Frank'ın havarilerden birine Pavlus ismini vermesi onu Kanonik Hristiyanlığın dışına çıkarmaktadır. Nitekim mistik tecrübe yaşayan Pavlus, Frank için önemli kabul edilmektedir. Frank'ın on iki havarinin isimlerini değiştirmesi de bu bağlamda ilgi çekicidir. Zira kendisinin kilise içerisinde ayrı bir yere sahip olduğunu vurgulayan Pavlus da görüşlerini yaymak için Korintoslular'a I. Mektup 9/19-22'de şöyle der:

Ben özgürüm; kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kişi kazanayım diye herkesin kölesi oldum. Yahudileri kazanmak için Yahudilere Yahudi gibi davrandım. Kendim şeriata bağlı olmadığım halde, şeriata bağlı olanları kazanmak için onlara şeriata bağlıymışım gibi davrandım. Güçsüzleri kurtarmak için onlarla güçsüz oldum. Ne yapıp yapıp bazılarını kurtarmak için herkesle her şey oldum.

Hristiyanlıktan farklı olarak Frank, on iki kardeşin yanı sıra cariyeleri olarak hizmet etmeleri için on dört kadın temsilci (kız kardeş) de seçer. Frank ilk olarak yedi kız kardeş seçer. Seçtiği kişilere verdiği isimler Eva, Sara, Rebeka, Batşeba, Rahel, Lea ve Şunemli Avışak'tır. Frank'ın seçtiği diğer yedi kişinin isim listesi mevcut değildir. Frank'ın kız kardeş seçmesi, Ester Kitabı 2/9'da da ifade edildiği üzere Ahaşveroş'un Ester'e verdiği yedi hizmetçiyi sembolize ettiği düşünülmektedir. Nitekim Frank kariyerine Ester'in kardeşi olduğunu iddia ederek başlar. Ester, Sevi'nin kendisini taklit ettiği bir karakter olarak kabul edildiği için Sabetaycılar, Sevi'yi Tanrı'nın dişil yönü olarak sunarlar. Bu durum mesihin kadın olabileceği düşüncesinin de önünü açar. Bu bağlamda Frank'ın sembolik olarak hem Sevi'nin hem de İsa'nın kardeşi konumunu üstlendiği ifade edilebilir. Nitekim Frank, kendisini Sabetaycılık ile Hristiyanlık arasında bir figür olarak görür (Maciejko, 2012, ss. 132-133).

Sabetayist Baruhya Roso ile başlayan cinsel ayinler kardeşler ve kızkardeşler arasında da devam eder. Bu şekilde hareket etmeye alışık olan Frankistler, Frank'ın bu uygulamasını kınamazlar (Scholem, 1978, s. 294). Frank, Polonya'da sorguya çekildiği zaman, ona 'Onlara kızkardeşlerim dediğin halde onlarla nasıl bu şekilde yakın olabiliyorsun?' diye sorulur. Bu bağlamda Frank, İbrahim ve Sara'nın Mısır topraklarını ziyaret ettiklerinde birbirlerine kardeş ve kızkardeş dediklerini belirtir (The Collection of the Words of the Lord § 375).⁵⁶ Dolayısıyla Frank, kardeşler ve kız kardeşlerin diğer insanlar gibi yargılanmaması gerektiğini belirtir. Zira onlar, cinsel yasaklardan muaf olmalıdır (Michaelson, 2022, s. 94).

⁵⁶ Yaratılış 12/10-13.

Frank’a göre on dört kız kardeş, dünyada var olan yedi gizli krallık ve bu yedinin haricinde var olan yedi krallıkla ilişkilidir. Ancak Frank’ın mistik teolojisinde her şey bir “alt ve üst sefira”ya sahip olduğu için krallıkların sayısı da iki katına çıkar. Frank bunu, Sabetaycıların üst ve alt tehiru⁵⁷ doktrinine bir gönderme olan ‘tahira’ ile ilişkilendirir (The Collection of the Words of the Lord § 468). Ancak Frank, tahira kelimesinin, krallıkların gizli kapılarını ifade eden Yidişçe ‘thieren’ kelimesi ile ilişkili olduğunu dile getirerek kelimeyi yeniden yorumlar. On dört kız kardeş, krallıklarının taçlarını teslim edecek olan on dört üstün hükümdarla birleşmek için seçilir. Bu sebeple Frank on dört kadını temsilci olarak seçer (Michaelson, 2022, ss. 166-167; The Collection of the Words of the Lord § 305).

Frank’ın taraftarlarından bir kısmını seçerek grup oluşturmada birkaç neden vardır. Bu gruplar ilk olarak kendi aralarında yardımlaşma ve birbirlerini korumakla görevlidirler. Böylece Frank’ın yakın taraftarları birbirlerini rahat bir şekilde gözetleyebilme imkanı elde eder (Lenowitz, 2011, s.284). Hristiyanlığı benimseyen kardeşler, Yahudilik ve Hristiyanlığı aşarak Frank’ın Das (Da’at) adını verdiği gizli, yeni bir din oluşturmakla da görevlidirler. Bu grup ayrıca ölümsüzlüğün sırlarına erişmek, Frank’ın kendi ikizi olarak bahsettiği Büyük Birader ve onun maiyeti ile olan birliği aramak ve dünyada gücü elde etmekle de görevlidirler (Lenowitz, 1998, s. 173; Michaelson, 2022, s. 92).

3.4.BAKİRE MERYEM VE EVA FRANK

Frankistlerin teolojisindeki mesih anlayışı, geleneksel Yahudiliğin mesih anlayışıyla uyuşmaz (Michaelson, 2017, s. 352). Frank, kurtuluş için hem Şekina’nın hem de Bakire’nin aynı anda enkarnasyonu olan ve mesihin olma kapasitesine sahip ‘gerçek’ bir kadını arar (Maciejko, 2011, ss. 171-172; Rapoport-Albert, 2011, ss. 184, 234-235; The Collection of the Words of the Lord § 552, § 609). Frank, taraftarlarının Częstochowa’daki Black Madonna ikonası ile ‘Bakire’ye (Şekina) ulaşacağını iddia eder. Częstochowa’da kaldığı süre boyunca Frank, burada Black Madonna ikonasının yüce Bakire’nin gizli özünü temsil ettiği için tapınıldığını fark eder ve bu ikona aracılığıyla Kutsal Bakire’yi yani Şekina’yı ve dolayısıyla kendi kızını özdeşleştirir (Lenowitz, 1998, s. 185; Maciejko, 2011, s. 176; Rapoport-Albert, 2011, ss. 185, 194, 224).

Frank, kurtarıcı Bakire’nin kendi kızı Eva’da reenkarne olduğu fikrini savunduğu andan itibaren, Bakire kültü taraftarlarına yaptığı hitaplarda sık sık bundan bahsetmiştir. Bakire kültü

⁵⁷ Tehiru: Yaratılışın başlangıcında Ein Sof’un kendi içine çekilmesiyle (zimzum, daralma) dışarda boşluk bir alan oluşur. Tehiru adı verilen bu boş alan yaratılışın bütün formlarının var olacağı imkanlar alemidir. Her şey tanrının ‘büzülmesi’ ile açığa çıkan bu boş alanda var edilecek. Böylece tehiru, sefiraların kırılmasının bir ürünü olarak üst ve alt dünyalara bölünür (Demirci, 2015, s. 36).

ayrıca Frank'ın faaliyetlerinin ilk zamanlarında yüce alemlerdeki bir nevi ikizi olarak yorumladığı, kendi mesihi rolünü üstlenen, insanüstü ve her şeye gücü yeten Büyük Birader ile bu inanç rekabet eder hale gelmiştir (Rapoport-Albert, 2011, ss. 204-205).

3.4.1. Şekina ve Bakire Meryem Kültü

3.4.1.1. Yahudilikte Şekina İnancı

Aramice şekinta (shekhinta) kelimesi, tam anlamıyla içeride bulunmak veya mevcut olma anlamına gelen soyut bir isimdir. Somut anlamda ise ilk olarak Tanah'ın Aramice çevirisi olan Targum'da, insanların algılayabileceği belirli bir yer veya belirli bir olay sırasında Tanrı'nın mevcudiyeti kavramını ifade etmek için kullanılır. Örneğin varlığı M.S. II. yüzyıla dayanan Targum Onkelos'un tercümesi, Çıkış 25/8'de geçen 'Aralarında yaşamam için bana kutsal bir yer yapsınlar' ifadesini 'Ve adıma bir mabet yapsınlar; ta ki varlığım şekinti (shekhinti) aralarında dursun' biçiminde aktarır (Etheridge, 1865, s. 527).

Tanrı'nın yeryüzünde ikamet etmesinin tasvirleri zamanla antropomorfik görünüm kazansa da erken dönem kaynaklarda Şekina'nın cinsiyeti belirtilmez. Ancak Şekina kelimesi dişil formda olduğundan Kabala'da Tanrı'nın dişil yönünün ete kemiğe bürünmüş hali olarak kullanılmaya başlanır. Bu bağlamda Kabala'nın etkisi ile beraber XII. yüzyılın sonu ve XIII. yüzyılın başlarında Şekina ilk defa dişil bir figür olarak betimlenir. Kabala'nın kullanımı arttıkça Şekina, yeryüzündeki kadınlarda reenkarne olarak İlahi Kadın haline gelir. Frank'a göre Şekina artık gizli olmayan, bilakis insan formunda tüm insanlara genç bir bakire olarak görünür. Nitekim İbrahim zamanında Sara, İshak zamanında Rebeka, Yakub zamanında ise Rahel Şekina olarak kabul edilir. Frank'a göre, İbrahim, İshak ve Yakub Şekina'yı kurtarmak için çabalasalar da başarısız olurlar (Čtvrtníčková, 2006, s. 20; Gikatilla, 2023, s. 415; Mandel, 1979, s. 43).

Erken dönem Rabbinik literatürde de Şekina aynı anlamda kullanılır. Babil Talmudu Megilla 29a'da ve Roş Haşanah 31a'da Şekina'dan, inşa edilen iki Kudüs Tapınağı'nda da yaşayan ve İsrailoğulları'nın Mısır ve Babil sürgünlerinde yanında olan ilahi varlık olarak bahsedilir. İkinci Tapınak yıkıldıktan sonra Şekina, mesih geldiğinde geri dönmek üzere sürgüne giderek kendini gizlemeye başlar (Maciejko, 2011, s. 171).

3.4.1.2. Şekina İnancının Hristiyanlık ile İlişkisi

Frank'ın teolojisinde Şekina zamanla "Bakire" haline dönüşecek ve böylece Frank Şekina'yı zamanla Hristiyanlıktaki Bakire Meryem Kültü'ne uyarlayacaktır. Frank'a göre kurtuluş çağı Şekina'nın kurtarılması ile başlayacaktır. Ancak Sabetay Sevi ve Baruhya Roso, Şekina'yı kurtarmak için saklandığı Katolik Kilisesi'ne katılmamışlardır. Bu bağlamda Frank,

Sevi'nin 'Birinci' ve Baruhya Roso'nun 'İkinci' kurtarıcı olarak isimlendirilmesini, ikisinin kendisi için gerekli yolu hazırlamasına bağlar. Nitekim Sevi, Şekina'nın artık Yahudilikten ziyade İslam'da aranmasını söyleyen ilk kişidir. Baruhya Roso ise Şekina'nın Hristiyanlıkta aranması gerektiğini ileri süren ilk kişidir. Frank da kurtuluşu gerçekleştirmek ve Black Madonna'da saklı olan Şekina'yı ortaya çıkarmak için, Edom'un kutsal bilgisi (*da'at ha-kadoş el Edom*) adını verdiği Katoliklikte aranması gerektiğini söyler (Mandel, 1979, s. 70).

Geleneksel Kabala'da, sürgün olgusunu Tanrı'nın erkek ve dişil yönlerinin birbirinden ayrı olmasına bağlamak ve mesih çağını bu iki yönün birleşimi olarak tasvir etmek yaygın bir söylemdir. Bu bağlamda Frank, Tanrı'nın dişil yönünün bir insanda ete kemiğe bürünerek enkarnasyonunu savunur. Frank, Tanrı'nın dişil yönünü Hristiyanlıkta keşfeder. Onun öğretilerine göre Rabbinik Yahudiliğine kıyasla Hristiyanlığın göreceli üstünlüğü tam olarak Meryem Ana kültünün yüceltilmesinde saklıdır ve bu kültün Yahudilikte herhangi bir eşdeğeri de yoktur (Maciejko, 2012, s. 129).

3.4.1.3. Frankistlerde Şekina İnancı

Kabala'da yer alan Sefirot doktrini, Frankistlerin teolojisinde de ön plandadır. Sefirotların en önemlilerinden biri de Sefira Malkut'tur.⁵⁸ Ancak Frankistlerin teolojisinde Sefira Malkut kavramı yerine Şekina ismi tercih edilir. Frankizm'de Şekina'ya Ebedi Bakire, Göklerin Kraliçesi veya Hayırsever Kadın da denilir. Nitekim Şekina, Frankistler için önemli bir figürdür. Zira insan sadece Şekina ile Sefirot alemine mistik anlamda bir giriş yapma fırsatı bulur. Tıpkı kabuğun meyveden önce gelmesi gibi yalnızca Şekina aracılığıyla Tanrı'ya açılan kapıya erişilebilir. Tanrı ile Şekina'nın birliği ile ilahi dünyada tam bir birlik sağlanmış olur (Čtvrtníková, 2006, s. 20; Tokarczuk, 2024, s. 517).

Frankizm'de Şekina, Bakire kavramı üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Nitekim Frank, Bakire'ye atıfta bulunmak için Şekina kavramını kullanır. Frankizm'de Bakire, Şekina'nın isimlerinden olan 'şoşana' (shoshanah) (zambak) olarak da tanımlanır. Tıpkı Malkut sefirasının sefirot dünyasına açılan kapı olması gibi Şekina da diğer dünyaya açılan kapıdır (The Collection of the Words of the Lord § 410). Bu bağlamda Frank'ın seçtiği Kardeşler, Şekina'nın kanatlarının altına sığınır (The Collection of the Words of the Lord § 1052; Michaelson, 2022, s. 130).

Frankistlerin teolojisinde Bakire, Frank'ın üstün ve model olarak yöneldiği Büyük Birader'in kadın karşılığıdır. Nitekim Frank'ın kendi ikizi Büyük Birader olduğu gibi Eva'nınki

⁵⁸ Sefira Malkut: Kabala'ya göre içinde yaşadığımız aleme malkut denir (Scholem, 1978, s. 170).

de Bakire'dir (Lenowitz, 2011, s. 287). Frank, kendi teolojisinde Bakire inancını oluştururken Czestochowa'daki Black Madonna ikonası ile Meryem Ana kùltünden güçlü bir şekilde etkilenir. Frank, onun Tanrısallığın bir unsuru olduğunu iddia ederek şekina'nın gerçek meskeninin Black Madonna ikonası olduğunu ifade eder (Čtvrtníčková, 2006, s. 20). Frank'ın Czestochowa'ya hapsedilmesinin kurtuluş açısından anlamı, Bakire'yi ikonadan kurtararak Tanrı'nın dişil yönünü açığa çıkarmaktır. Buna göre Bakire kurtulduğunda Frankistleri başka bir Bakire'ye götürecektir. Söz konusu bu bakire ise Frank'a göre gerçek bir insan bedeninde reenkarne olan kızı Eva Frank'tır (Maciejko, 2011, ss. 176-177).

Frankistlerin teolojisinde Bakire simbolizmi, Rahel ile de ilişkilendirilir. Örneğın Frank, "Peki, atalarımıza Yakub'un ölmediğini söylemeleri de nereden çıktı? İbrahim'in ve İşhak'ın kuyu kazdığını, Yakub'un ise kuyunun başına geldiğini görürler. Yakub burada Rahel'in sadece suretini görmesine rağmen orada ölümsüzlüğü bulur. Bu sebeple Yakub kuyuda Rahel'in suretini gördüğü için sonsuza dek yaşar" der (The Collection of the Words of the Lord § 240). Böylece Frankistlerin teolojisinde Bakire, ölümsüzlüğü simgeleyen Rahel karakteriyle de ilişkilendirilir (Michaelson, 2022, s. 130).

Frank'a göre İbrani ataların kendi görevleri hakkında bir görüşleri yoktur. Oysa ataların tüm çabaları, tüm hayatın bağlı olduğu ve her türlü kötülükten koruyan o Bakire'yi takip etmek olmalıdır. Belki de aralarından bazıları aradıklarının Bakire olduğunu biliyorlardı. Nitekim Yakub'un Rahel'i kuyunun yanında bulması gibi Musa da kuyuya vardığında Bakire ile karşılaşmıştır (Tokarczuk, 2024, s. 517).

Geleneksel Yahudilik anlayışının tersine Frank, mesihin kadın olacağını savunur. Nitekim Frank'a göre her şeyin temeli dişil ilkedir. Böylece Frank mesihçilik anlayışına radikal bir yenilik getirir. Frank bu durum ile ilgili "Siz mesihin erkek olacağını düşündünüz ancak bu mümkün değildir. Gerçek mesih, Bakire-şekina'dır. Davud ve Sevi, şekina'ya giden gerekli yolu hazırlamak için gelseler de başarılı olamadılar. Bu sebeple ben, yarım kalan işi tamamlamak için gönderildim" der (Tokarczuk, 2024, s. 517; The Collection of the Words of the Lord § 1051).

Frank'a göre Mısır esaretinden insanların bir kısmının kurtarılmasının nedeni onları kurtaranın bir erkek olmasıdır. Ancak gerçek ve tam kurtuluş bir Bakire sayesinde gerçekleşecektir. Söz konusu bu Bakire, Jasna Gora Bakiresi'nin parlayan yüzündeki şekina'dır. Frank'a göre Davud ve Sabetay kendilerinde gizli olan dişil bir yöne sahiplerdi ve kurtuluşun gerçekleşmesi için bu dişil yönün gizli olmaması gerekirdi. Bu sebeple kurtarıcı bir kadın olmalıdır. Dünyanın başlangıcından itibaren bu Bakire Frank'a adanmıştır, çünkü onu

tam anlamıyla yalnızca o koruyabilcektir (Čtvrtníčková, 2006, s. 20; Tokarczuk, 2024, ss. 330-331).

Frankistlerin teolojisinde mesihlik, başlangıçta hareketin lideri olan ve Frank'ın metafizik anlamda ikizi olarak kabul edilen Büyük Birader'in kişilik kültü olarak ortaya çıkmış olsa da zamanla Frank kendisinde toplanan tüm dikkati ve adanmayı Tanrı'nın dışı reenkarnasyonuna, yani kızı Eva Frank'a yönlendirir. Bu sebeple Frankistlerin teolojisinde merkezi figür, Panna olarak isimlendirilen ve gerçek mesih olan Bakire'dir (Rapoport-Albert 2011, s. 204).

3.4.2. Kutsal Kadın Eva Frank

Frankist hareketin gelişim aşamasında Frank'ın eşi ve iki oğlu harekette önemli bir rol oynamamıştır. Frank, halefi olarak kızı Eva Frank'ı (ö. 1816) seçer. Frankistlerin Hristiyanlığa geçişiyle tanınmış olan Eva Frank, hareketin teolojisinin oluşumunda önemli bir şahsiyet ve seçkin bir figürdür (Idel, 2007, s. 474). Eva Frank'ın aristokrat tavırları ve Fransızca'daki ustalığı, sosyal statü bakımından özellikle Polonya'yı terk edip batılı soylu aileler ile bağlarını güçlendirerek Frank'ın misyonunun gerçekleşmesinde çok yardımcı olur. Teolojik açıdan ise cinsiyeti, yani Frank'ın Eva'yı Tanrısallığın dişil yönünü yansıtan bir figür olarak görmesi, Frank'ın teolojisini oluşturmada yardımcı olur (Idel, 2019, s. 181; Lenowitz, 2011, s. 282).

Frank hem Yahudiliği hem de İslam'ı kadına verdikleri değer açısından eleştirir. Hristiyanların ise sahip oldukları Bakire kültünü kusurlu bulur. Nitekim Hristiyanlar için Meryem Ana, ilahi enkarnasyonun insan bedenine girmesine aracılık etmesi yönüyle yüce bir insandır. Ancak Frankist teolojide Eva, bizzat tanrısallığın ete kemiğe bürünmüş halidir (Maciejko, 2011, s. 176). Bu bağlamda daha da ileriye giden Frank, kızı Eva Frank'ı hem Mesih hem de Bakire olarak tanıtır. Bu durumda Frank, Eva'yı tıpkı Meryem gibi saflığın ve sevginin kapsayıcı bir kişiliği ve insanlığın güçlü bir temsilcisi olarak resmeder (Lenowitz, 1998, s. 188).

Zohar I, 145b ve 146a'da erkek ve diş olmak üzere ikili mesih çifti fikrine gönderme yapılır. Zohar'da geçen bu ifadelerin etkisi altında kalan Frank, kendi teolojisinde bir erkek ve bir kadında enkarne olan ikili mesih anlayışına yer verir (Rapoport-Albert, 2011, ss. 157-179, 233; The Collection of the Words of the Lord § 143). Bu ikili mesih anlayışında Frank, Davud oğlu Mesih rolünü üstlenmez. Aksine gerçek diş bir mesihin habercisi olarak Yusuf oğlu Mesih rolünü üstlenir. Bu bağlamda Frank kendi ilahi misyonu ile ilgili iddialarda bulunur. Büyük bir savaşın yaklaştığını ve Hristiyanlığın devrilmesinin yakın olduğunu iddia eder. Nitekim Frank'a göre kendisi Tanrı'nın seçilmiş elçisidir. Yaklaşan kıyameti önceden haber verecek ve

Sabetay Sevi'nin aksine kendisi başarılı olacaktır. Böylece tıpkı Yusuf oğlu Mesih'in yapacağı gibi Frank da gerçek mesih olarak gördüğü kızı Eva Frank'ın yani 'Bakire'nin yolunu hazırlar (Čtvrtníčková, 2006, s. 21; Goldish, 2011, ss. 25-27). Bu durum, Frank'ın geleneksel Yahudilikte var olan toplumsal cinsiyet normlarını tersine çevirme eğiliminin radikal bir ifadesi olacaktır (Rapoport-Albert, 2011, ss. 175- 179).

Tanrısallığın dışıl güçlerinin yani mesihin ruhunun yer aldığı ilahi alemin 'en alt' alemi olan Malkut Sefırası'nın, eril güçlere kıyasla doğrudan fiziksel dünyayla bir bağı vardır. Bu bağ, kurtuluşun anahtarıdır. Zira kurtuluş, alt ve üst alemlerin birleşmesi olarak görülür. Üst ve alt alemlerin birbirine değdiği yer, tam da Tanrısallığın dışıl güçlerinin sorumluluğunda olan alandır. O halde, mesihi çağda, somut bir bedende tezahür eden Tanrısallığın, dışıl güce sahip olması şaşırtıcı değildir. Böylece dışıl güçler, tıpkı Hristiyanlıkta Bakire'nin gerçek bir kadın figüründe yani Meryem'de tezahür etmesi gibi Frankizm hareketinde de Bakire, Eva'da tezahür eder. Frank'a göre Tanrısallığın dışıl güçleri ile uyuşmayan Sabetay Sevi, mesihi faaliyetlerinde başarıya ulaşamaz. Nitekim Sabetay Sevi'nin sadece erkekler için bir din olan İslam'ı benimsemesi, kendisinin mesih vaadini yerine getirememesine neden olur (Rapoport-Albert, 2011, ss. 208-209).

Eva Frank'ın Yahudi ismi, Rahel'dir. Rahel ismi, Şekina'nın en yaygın isimlerinden biridir. Nitekim Şekina; İbrahim zamanında Sara, İshak zamanında Rebeka, Yakub zamanında ise Rahel'dir. Frankistlerin teolojisinde kurtuluş, sıklıkla Rahel ve eşi Yakub'un birleşmesi olarak tasvir edilir (Scholem, 1991, s. 145,183). Frankistlere göre beşeri ve ilahi tabiata sahip olan Yakub ve Rahel, Adem ve Havva'nın göksel birleşmesini örnekleyerek kendilerini eril ve dışıl tanrı olarak kabul ederler. Ayrıca Frankist teolojiye göre Yakub ve Rahel'in gelişi, Adem ve Havva'nın düşüşünün üstesinden gelecektir ve hem ruhsal hem de fiziksel olarak sonsuz yaşamı getirecektir (Hacohen, 2019, ss. 181-182).

Rahel, Bakire'nin hipostazını belirtmek için kullanılan isimlerden biridir. İbrani atalardan Yakub, bir kuyu aradığında kuyunun İbrahim ve İshak tarafından zaten kazılmış olduğunu görür. Yakub kuyunun başında Rahel'i bulur. Ancak Frankistlere göre bu Rahel mükemmel olan Rahel değildir. Nitekim Frank, Częstochowa'daki Black Madonna'nın arkasında gizlenmiş olan Bakire'nin yanısıra, kurtarıcı, güzel ama korunaklı ve bulunması kolay olmayan bir 'Gerçek Rahel'i bulur ki o da kızı Eva Frank'tır (Lenowitz, 2011, s. 295).

Hokhmah veya diğer adıyla Sophia'nın Kabala'daki Şekina fenomeni ile bağlantısı vardır. Bu bağlantı Frankistlerin teolojisinde önemlidir. Nitekim Eva'ya vaftiz sırasında Sophia ismi verilir. Sophia ismi, Tanah'taki İlahi Bilgelik figürüyle yani Tanrı'nın ilk yarattıkları ile

ilişkilidir. Nitekim Frank’a göre Süleyman’ın Özdeyişleri’nde yer alan (8/25) “*Dağlar daha oluşmadan, Tepeler belirmeden, RAB dünyayı, kırları ve dünyadaki toprağın zerresini yaratmadan doğdum*” ifadeleri bilgeliğin ezelden beri yaratıldığını ve tüm yaratılışı yönlendirdiğini belirtir (Kraushar, 1895a, s. 209).

Zbiór Słów Pańskich adlı eserde ise Eva Frank için bu iki isimden başka *Imość* veya *Jejmość* (Majesteleri) ve *Hawacza* veya *Hawaczunia* isimleri de kullanılır. Sonuç olarak Eva-Rahel-Sophia isimleri, sırasıyla İnsanlığın Annesi, İlahi Varlığı ve Tanrı’nın Bilgeliğini temsil etme gibi teolojik çağrışımlara sahiptir (Maciejko, 2011, s. 177; The Collection of the Words of the Lord § 2197).

3.5. ŞERİAT VE MASA DUMA ÖĞRETİSİ

Frank’a göre dini yasa sadece ölüme götürür ve bu sebeple ölümsüzlüğü bulmak gerekir (The Collection of the Words of the Lord § 805). Bu bağlamda Frank için tek kurtuluş, Sabetayist fikirleri içeren ve herhangi bir dini ve ahlaki unsurdan yoksun olan Edom’un kutsal dinindedir. Bu ahlaki yoksunluk durumu, taraftarlarına alaycı bir şekilde kendini ifade eden Frank için de geçerlidir. Nitekim Frank, taraftarlarını dünyaya geliş amacının ‘dünyayı bugüne kadar var olan tüm yasalardan kurtarmak’ olduğuna inandırır (Dubnow, 1916, s. 219). Mistik bilginin (gnosis) ışığı ve sessizliğin yükü altında uçurumun derinliklerinden geçilmesi gereken bu yola “Esav’ın yolu” da denir. Bu yol, son Yakub yani Jacob Frank’ın eylemlerini haber veren İbrani atalardan Yakub’un izlediği yoldur. Bu hedefe ulaşan kişi, özgür bir hayat yaşar. Zira artık bu kişi hiçbir dini yasaya uymak zorunda değildir (Scholem, 1971, s. 171). Scholem’e göre Frank, bu görüşleri sebebiyle Yahudi tarihinde görülen en dehşet verici figürlerden biridir. Nitekim Frank, gerek tamamen kendi çıkarına olsun gerekse başka sebeplerden ötürü olsun, tüm fiillerinde gerçek anlamda sapkın ve aşırıya giden dini bir liderdir (Scholem, 1971, ss. 128-129).

3.5.1. Frank’ın Nihilist Teolojisi

Frank’ın benimsediği antinomianizm, Tanah’ın bir yasa olarak konumunu sorgular. Tanah’ı, Tanrı’nın anlamsız dini emirlerini kapsayan ve insanlara bu emirleri yerine getirmekten başka bir çare bırakmayan amaçsız bir yasa olarak tanımlar (Buber, 1948, s. 16). Bu nedenle Frank’a göre din, insanları dolu dolu bir hayat yaşamaktan alıkoyduğu için kötüdür. Bu bağlamda Frank, nihilizmden etkilenir. Nihilizm, yaşamın bir anlamı, amacı veya içsel değeri olmadığını ve sonuç itibarıyla dini yasanın anlamsız olduğunu savunan felsefi bir görüştür. Yaşam ile bir fikrin bütün ya da bazı yönlerinin reddedilmesi veya olumsuzlanması olarak karşımıza çıkan nihilizm kavramının anlamı; ruh, irade, tanrı, akıl gibi olguların

geçerliliklerinin yitirilmesidir. Bununla beraber nihilizm; nesnelliğin, tarihin ve bilginin herhangi bir sonunun olmaması nedeniyle var olan umutsuzluğu ve hayal kırıklığını da içermektedir (Cevizci, 2005, s. 1234). Yasanın anlamsız olduğunu savunan Frank da aynı sebepten dolayı zevke düşkün olan saf hedonist ve hiçbir dini olguya değer vermeyen bir nihilisttir (Michaelson, 2017, ss. 339, 342).

Scholem'e göre Frankizm, dini nihilizmden ibarettir (Scholem, 1971, s. 132). Aynı şekilde, Rachel Elior'e göre Frank, geleneksel Yahudiliğin temelini baltalar. Nitekim Frank'ın nihilist yaklaşımı anomiye ve anarşiye yol açar. Yine Elior'a göre Frank, nihilist mesihçi ve ahlak karşıtı bir vizyona sahip yeni radikal bir Sabetayist harekete öncülük eder. Elior, Frank'ın taraftarlarının tamamen kendisine tabi kılındığını da ifade eder. Bu bağlamda Elior, Frankistlerin gizlilik, günah, boşa çıkan beklentiler, ceza ve suçluluk ortamında aşağılanmaya ve yabancılaşmaya maruz kalan, sosyal olarak izole edilmiş bir grup olduğunu belirterek bu görüşe açıklık getirir (Elior, 2008, s. 187).

3.5.2. Şeriat ve Günahın Kutsanması

Frank, dünyadaki kötülüklerin günahın varlığına kanıt olduğu şeklindeki geleneksel Yahudi inancına karşı çıkar. O daha ziyade günahsız insanların acı çektiklerini ve öldüklerini söyleyerek bu dünyanın mükemmel bir dünya olmadığını savunur. Gizli günah ve bu günahın cezası fikrini tamamen reddeden Frank'a göre işlenen günahlardan suçluluk duyulmamalıdır. Bu bağlamda Frank'ın yeni dini, das/dat ortaya çıkar. Frank, taraftarlarına geleneksel Yahudiliğe, Yahudi dini metinlerine ve Yahudiliğe teslimiyet psikolojisine bağlı kalmadıkları sürece söz konusu bu yeni dine ulaşabileceklerini ifade eder (Lenowitz, 1998, s. 190).

Frankizm, dini emirlerin yerine getirilmesinin İsrailoğulları'nın kurtuluşunu sağlayacağı görüşünde olan geleneksel Yahudi anlayışından kopuşu temsil eder. Hareketin lideri Frank, geleneksel Yahudiliğin sembollerini nihilist bir şekilde yeniden yorumlayarak Sabetaycılığın radikal ideolojisini daha da ileriye götürür. Bu bağlamda Frankizm, dini yasalara meydan okuma, hahamlık otoritesini yıkmaya ve dini yaşama ilkelerini reddetme yoluyla kurtuluşun gerçekleşeceğini savunur (Engel, 2017, s. 146; Green & Silverstein, 2003, s. 260).

Frank, İsa'nın dünyayı Şeytan'ın elinden kurtarmak için gönderildiğini söyler. Kendisinin ise dünyayı şimdiye kadar var olan tüm dini emirlerden ve kurallardan yani şeriattan kurtarmak için gönderildiğini ifade eder. Nitekim Frank'a göre İyi Tanrı yani dünyanın yaratıcısı ve yöneticisiyle aynı olmayan gizli Tanrı'nın ortaya çıkması için şeriat ortadan kaldırılmalıdır (Buber, 1948, s. 15).

Frank, insanlığa zarar veren, ölüm getiren ve uçuruma sürükleyen tüm dini yasaların egemenliğini ortadan kaldırmayı amaçlar. Frankistlerin Hristiyanlığı benimsemesi, Yahudilerin dışlamalarına karşı koruma arayışı olarak açıklanır (Hundert, 2004, s. 157). Frank'ın kişinin her dini benimsemesi ve reddetmesi gerektiğine olan inancı da onun Hristiyan olmasının bir gerekçesidir. Amaçları uğruna Hristiyanlığı kullanan Frank, neticede Hristiyanlık da dahil olmak üzere tüm dinlerin tamamen ortadan kaldırılmasını savunur. İşte bu nedenle Frankistlerin teolojisinde 'Edom'un kutsal inancı', zamanla Frank'ın oluşturmak istediği inancı yani das/dat'ı ifade etmeye başlar (Scholem, 1971, ss. 131, 138-141; Scholem, 1978, ss. 284, 293-294). Bu bağlamda Frank'a inananların izlemesi gereken 'gerçek yol' tüm dinlerin yok edilmesinden geçer. Nitekim Frank'a göre Polonya'ya gelmesinin tek sebebi bütün dini yasaları ortadan kaldırarak dünyaya hayat getirmektir" ('The Collection of the Words of the Lord' § 130). Ancak din ortadan kaldırılırsa insanlar gerçekten yaşayabilirler. Frank'ın hedefi, yasalara bağlı kalarak uçuruma sürüklenmek değil, zenginlik ve şehvetle dolu bir yaşamı elde etmektir (Michaelson, 2022, s. 52).

Frank, taraftarlarına kutsal olan her şeyi kirletmelerini ve her yasağı tersine çevirerek çiğnemelerini emreder. Dolayısıyla Frankizm'de işlenmesi günah olan eylemler apaçık bir şekilde işlenir hale gelir. Söz konusu işlenen günah eylemler; Şabat'ın kutsallığını bozma, koşer kuralına uymama, var olan oruçları kaldırma ve çeşitli cinsel günahlar gibi önemli dini yasaklarla ilgilidir (Feiner, 2010, s. 77, 82). Sonuç olarak Frank'ın Tanah'ta yer alan dini emirlerin artık geçerli olmadığı görüşü ile Frankistler arasında 'günah yoluyla kurtuluş' olarak tanımlanan bir anlayış ortaya çıkar. Ayrıca Frank, herhangi bir kuralın yokluğunun yarattığı boşluğu kendi kişiliğiyle doldurur. Böylece Frankistler arasında Frank, itaat ve teslimiyet gerektiren ilahi gücün kaynağı olarak görülür (Dubnow, 1903, s. 477; Scholem, 1971, ss. 120-121).

Sabetaycılık merkezinde dini doktrinler, törenler ve Kabalistik fikirleri barındırsa da toplum hayatına yansıtıldığında Sabetaycılık esas olarak liberal ve ahlaksız davranışlar yoluyla dine karşı bir başkaldırıdır. Frankizm de bu anlamda Sabetayizm'den etkilenir. Nitekim daha geniş bir bakış açısıyla bakıldığında Frankizm, dönemin Avrupa toplumunda var olan sefahat dünyasına da uygundur. Zira Frankizm, toplumsal denetimden kaçan ve dini yasalara ve ahlaki normlara aykırı davranan bireyler için özgürlük ve özerklik alanı sunar (Feiner, 2010, ss. 77-82).

Frank, dini kuralları göz ardı ederek hareketi örgütleme ve taraftarlarının üzerindeki kontrolünü sağlama açısından önemli sonuçlar elde eder. Frank'ın taraftarlarına dini yasaları

ihlal etme emrindeki amacı, taraftarlarının Yahudiler tarafından kınanarak onları Yahudi cemaatinden olabildiğince koparmaktır. Zamanla geleneksel Yahudi toplumundan tecrit edilen Frankistler, Frank'ın liderliğine bağımlı hale gelir. Böylece Frank'ın istediği sonuç gerçekleşir. Zira sonuç itibarıyla hareket içindeki dayanışma, sadakat ve taraftarlarının Frank'a olan bağlılığı güçlü hale gelir. Frank'ın bu tutumu, taraftarlarının dini sınırları aşmalarına ve asla dini bir topluluğun parçası olmamalarına neden olur (Elior, 2008, s. 187; Levine, 1993, s. 292).

Frank'ın taraftarlarını ölümsüz bir hayata götürmek için çizdiği yol “V” harfiyle sembolize edilir. V doktrinine göre yükselmek için önce alçalmak gerekir. Frank, yükselişten önce günaha düşüşün gelmesi gerektiğini vurgular (Lenowitz, 2011, s. 284). Buna göre kişi, önce uçurumdan aşağılanmanın en alt seviyesine inmeli, ardından tekrar hayata tırmanmalıdır. Frank'a göre, İbrahim, İshak, Yakub, Musa ve Sabetay Sevi bu yolu takip etmeye çalışsalar da başarılı olamazlar (Čtvrtníková, 2006, s. 21).

Frank'a göre tüm dinlerin ve yerleşik inanç sistemlerinin ortadan kaldırılması, “gerçek yol” olarak kabul edilir ve kendisine inananlardan bu yolu takip etmelerini bekler. Frank, yıkımın ve kaosun kurtarıcı gücü hakkında şu ifadeleri dile getirir: *“Adem'in bastığı yerlerde şehirler kuruldu, ama ben nereye ayak basarsam orası yıkıma uğrayacak. Çünkü ben bu dünyaya yalnızca yıkmak ve yok etmek için geldim. Ancak benim kurduğum şey sonsuza dek kalacaktır.”*der (Scholem, 1971, ss. 169-170).

Frank'a göre insanlık, mevcut düzeni temsil eden ‘kötü’ yasalarla amansız bir savaş içindedir. Frank şöyle seslenir: *“Size söylüyorum, gerçek birer savaşçı olmak isteyenler dinlerini terk etmelidir. Bu da kişinin kendi gücüyle özgürlüğe ulaşması ve Hayat Ağacı'na ulaşarak ona sahip çıkması gerektiği anlamına gelir.”* Frank başka bir ifadesinde ise *“Yükselmek için önce alçalmak gerekir. ‘Hiçbir insan dağın eteklerine inmeden bir dağa tırmanamaz.’ Bu nedenle, alçalmamız ve en alt basamağa düşmemiz gerekir; çünkü ancak o zaman sonsuza tırmanabiliriz.”* Bu, Yakub'un gördüğü V şeklindeki merdivenin Frank'a göre mistik bir yorumudur. Ona göre, insan “uçuruma” düşmeli, tüm dünyevi ve dini bağlılıklarını terk etmeli ve ancak oradan “Tanrı'nın yardımıyla” yeniden yükselebilir (Scholem, 1971, ss. 169-170).

Frank burada mistik bir dil kullanır. Yakub'un merdiveni ve Hayat Ağacı gibi Kabalistik sembollerle insanın iniş-çıkışını ifade eder. Yalnızca alemdeki kötülüklerin hepsi işleyip bitirildiğinde mesihi krallık dönemi yaşanabilir hale gelir. Nitekim dini düzeni yıkmak ve

kurtuluşa hazırlanmak için günahın ve karanlığın derinliklerine inilmelidir. Frank kendini mesihin yerine kızını ise Bakire Meryem'in yerine geçirmektedir. Ancak Frank, İlahi varlık olan Meryem'in yerine geçen Eva Frank için Bakire kavramını sembolik olarak kullanmaktadır. Bakire sıfatı yalnızca Meryem'e özgüdür. Ayrıca Bakire kültü kadar cinsel ahlaksızlığın da Frank'ın teolojisinde önemli olmasının sebebi Frank'ın kötülükleri işleyerek mesihi krallık ile vaad edilen iyilikleri bulacaklarını ifade ettiği içindir.

Frank başka bir ifadesinde: *“Bu dünyaya sizi yüceltmek için gelmedim; aksine, sizi uçurumun en dibine atmak için geldim. Bundan daha aşağısı mümkün değildir ve insan kendi gücüyle tekrar yükselemez; yalnızca Tanrı, kudretli eliyle onu derinliklerden çıkarabilir.”* der. Uçuruma iniş, sadece tüm dinlerin ve geleneklerin reddini değil, aynı zamanda “tuhaf eylemlerde” bulunmayı da gerektirir. Bu da, kişinin kendi benlik duygusunu gönüllü olarak aşağılamasını ve tam bir yüzüstlük haline ulaşmayı zorunlu kılar. Bu hâl ise, ruhun tikkun'u (onarım/düzelme) ile bir ve aynıdır (Scholem, 1971, ss. 169-170).

Bu konuda Frank,

Size söylüyorum, Yahudiler diğer insanlar tarafından hor görülür. Bana inanan taraftarlarım ise Yahudilerden bile daha fazla küçümsenmektedir. Adem'in günahından dolayı dünya sürekli olarak daha da aşağı düşer. Kişi ancak en aşağı indiğinde sonsuza dek yukarı çıkmaya başlayabilir. Yakub, bu merdiveni görmesine rağmen korkudan aşağıya inmeye cesaret edememiştir, der (The Collection of the Words of the Lord § 164, § 542).

“V” doktrini, Edom, Şekina ve Das'ın birliğini kapsar. Bu durum ise Frankistlerin Edom'a yani onları sürgünden kurtaracak ve Das'a götürecek olan “Bakire”ye (Şekina) ulaşmak için vaftiz olmaları gerektiği anlamına gelir. Nitekim Das'a giriş, Frankistlerin Hristiyan topluluğuna karışıp onlar tarafından kabul edildiklerinde başlayacaktır. Bu nedenle Tanah'ın geleneksel değerlerinin geçerliliği ortadan kalkar (Čtvrtníková, 2006, s. 21).

3.5.2. Masa Duma Öğretisi

Frank, taraftarlarından Hristiyanlığa geçmelerini ve bununla birlikte kendilerini gizlemelerini de emreder. Bu bağlamda Masa Duma (sessizliğin yükü) öğretisi, Frankistlerin Hristiyanlığa geçişini tüm sonuçları ile beraber çevreleyecek olan sessizliği ifade eder (Scholem, 1971, s. 132). Masa Duma, İşaya 21/11'deki *“Duma ile ilgili bildiri: Biri Seir'den bana sesleniyor: “Ey gözcü, geceden geriye ne kaldı?”* ifadesinden bir alıntıdır. Duma, Edom'un eşanlamlısı olarak kabul edilir, çünkü İşaya 21/11'de Seir'le paralellik gösterir. Ayrıca Zohar

III, 22a'da pasajda geçen Duma ve Edom kelimelerinin sessizlik anlamında gelen “dom” kelimesinden türetildiği ifade edilir (Liebes, 1993, s. 27; Wacholder, 1982, ss. 283-284).

Duma'nın iki anlamı daha vardır. Buna göre Frankistler insanlardan gelen hakaretleri duymalı, onlara katlanmalı ve sessiz kalmalıdır. Bu nedenle Frankistler için Masa Duma, hareketin sırlarını kendilerine saklamaları konusunda bir uyarıdır. Duma'nın bir anlamı daha vardır: Duma bazen Ruma olarak da okunur. Örneğin Frankistler, Yeşu 15/52'de geçen Duma kelimesini Roma olarak ele alırlar. Bu nedenle Masa Duma, Frankistlerin Roma'yı yenilgiye uğratma yönündeki kehanetin nihai olarak yerine getirilmesi için bir şifre olarak kullanıldığı da söylenir (Wacholder, 1982, ss. 283-284).

Frank, misyonunun bir parçası olan Masa Duma öğretisi ile taraftarlarını kendi öğretilerini sorgusuz sualsiz takip ettikleri bir sürece ve ölümsüzlüğün güvence altına alınacağı mitolojik bir dünyaya götürür. Bu süreçte Frank, taraftarlarından kendilerini toplumdan tecrit etmeleri, geleneksel Yahudi yaşam biçimini reddetmeleri, Tanah'ı terk etmeleri ve kendi emirlerine uymaları konusunda ısrarcı olur (Elior, 2008, s. 186).

Frank'a göre Frankistler, tüm yasaların ve dinlerin yok edildiği uçuruma girmekle yükümlüdürler. Fakat bu yolda 'Tanrı' ve 'güç' bulunduğu için tehlikelidir. Onlardan kaçınmak ve ilerlemek gerekir. Bunu ne Süleyman, ne İsa, ne de Sabetay Sevi başarabildi. Bunu başarmak için kişinin tamamen sessiz, hatta gerekiyorsa aldatıcı olması zorunludur (Scholem, 1971, ss. 170-171).

Frank, Masa Duma öğretisi ile ilgili,

Lvov'da vaftiz edildiğimde sana şunu söyledim: Şimdiye kadar her şey yolunda! Ama bundan sonrası ancak bir sessizlik yükü! Ağzınızı kapatın!” “Atalarımız her zaman sadece konuştular. Konuşmaları onlara herhangi bir fayda sağlamadığı için sonunda başarısız oldular. Ama biz sessizliğin yükü altındayız: burada sessiz olmalı ve gerekeni yapmalıyız, der (The Collection of the Words of the Lord § 358).

3.6. KUDÜS VE SÜLEYMAN MABEDİ ANLAYIŞI

Frank, hiçbir zaman Kudüs'te Yahudi özerkliğini yeniden kurmakla uğraşmaz. Bu sebeple Frank, mesihin İsrailoğulları'nı Kudüs'e yerleştirerek burada Süleyman Mabedi'ni yeniden inşa edeceği düşüncesini de benimsemez (Goldish, 2011, s. 26). Böylece Frank, Kudüs ve Süleyman Mabedi hakkındaki tutumlarıyla geleneksel Yahudilikten ayrılır. (Maciejko, 2011, ss. 160-162). Nitekim Frank, dokuz inanç bildirgesinde Kudüs veya Süleyman Mabedi hakkında bir beklentisi olmadığını açıkça ifade eder. Zira Frank, Kudüs yerine Polonya topraklarının kutsal topraklar olduğunu savunur. Frank'ın en önemli hedefi, Polonya'da

kendisine inananlar ile beraber yaşayacakları küçük bir toprağa sahip olmaktır (Taşpınar, 2022, s. 188).

Frankizm’de tapınaklar tarihsel veya teolojik açıdan ziyade gücü simgeleyen yerler olarak görüldüğü için önemlidir (Faivre, 1994, ss. 149-157, 163-176). Yani kutsal tapınaklar, dini bağlamı nedeniyle değil de belirli bir gücün var olduğu bir yerde inşa edildiği için kutsal kabul edilir. Frank’ın, altınla dolu bir mağaranın tepesine inşa edilen Czestochowa’ya bakışı bu şekildedir (Michaelson, 2022, ss. 175-176). Bu konuda Frank, her krallığın güçlü bir figür tarafından korunduğunu ifade eder. Bu bağlamda Polonya’yı Czestochowa’daki Jasna Gora Manastırı korur (The Collection of the Words of the Lord § 85).

Adem’in işlediği günah ile beraber Şekina göğe yükselmiştir. İbrahim, İshak, Yakub ve Musa’nın yükselişi ise Şekina’yı tekrar yeryüzüne yakınlaştırır. Frank’a göre gerçek Siyon Dağı, Şekina’nın meskeni olan Czestochowa’dadır. Bu bağlamda Şekina’nın yeryüzünde ortaya çıkışı ise İsrail topraklarına dönüş ile değil Polonya’nın Czestochowa şehrinde yer alan Black Madonna ikonuna yapılacak hac yolculuklarına bağlıdır (Kraushar, 1895b, ss.189,191; Idel, 2005, s. 108; The Collection of the Words of the Lord § 135 ve § 831).

Kudüs yerine çoğu Yahudinin yaşadığı Polonya’nın önemine vurgu yapma Sabetayizm’de de vardır. Örneğin Frank’a göre Sevi’nin Polonyalı Hristiyan bir kızla evlenmesi ve Baruhya Roso’nun Polonya’ya gidememesinden yakınması bu durumu kanıtlar niteliktedir (The Collection of the Words of the Lord § 376). Nitekim Gazzeli Nathan’ın “şimdilik Kudüs’e gitmemek daha iyi” sözü de buna örnektir (Liebes, 1993, s. 98; Taşpınar, 2022, s. 188). Frank, Polonya’yı ‘vaat edilen ülke’ olarak niteler ve diğer tüm ülkeler değerli taşlarla dolu olsalar dahi Polonya’dan ayrılmayacağını ifade eder (Kraushar, 1895a, s. 308).

Gematriya’ya göre Zufen (kuzey) ve Polonya kelimeleri aynı değere sahiptir. Bu bağlamda Frank, Yeremya 1/14’te geçen “*RAB şöyle dedi: “Ülkede yaşayanların tümü üzerine kuzeyden felaket salıverilecek”* ifadesinden yola çıkarak kurtuluşun kuzeyde bulunan Polonya’da başlayacağını ifade eder (Tokarczuk, 2024, s. 503).

SONUÇ

Tanrı Yahve'nin Yahudilere zamanı geldiğinde göndereceği belirtilen mesih fenomeni, Yahudilerin yaşadığı zor ve sıkıntılı zamanlarda kurtuluş umudu beklentisi sonucunda ortaya çıkmıştır. Yahudi tarihinde mesihlik iddiasında bulunan sahte mesihler, Yahudilere sıkıntılardan kurtulma ve kutsal topraklara yerleşme sözü verseler de bu sözün hiçbir zaman gerçekleşmemesi Yahudi halkını her defasında hayal kırıklığına uğratmıştır. Hemen hemen her yüzyılda yaşanan bu hayal kırıklıkları, Yahudilerde etkisini uzun süre devam ettiren derin izler bırakmıştır.

Doğu Avrupa'da Yahudilerin karşılaştıkları zor ve sıkıntılı durumlar geleneksel Ortodoks Yahudiliğin otoritesinin sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Bilhassa XVII. yüzyıldan itibaren çeşitli Kabalacı gruplar arasında dinin yeniden yorumlanma girişimleri başlamıştır. Bu bağlamda Safed Kabalacılığının etkisiyle Sabetay Sevi Osmanlı'da kendini mesih ilan etmiştir. Sevi'nin faaliyetleri Doğu Avrupa'da yaşayan Yahudiler arasında da yayılmaya başlamıştır. Sabetaycılığın Doğu Avrupa'da yayılmasını durdurmak isteyen hahamlar, dağılma tehlikesi altında olan geleneksel Ortodoks Yahudiliği bir araya getirerek toplamayı görev olarak görmüşlerdir. Ancak kısa süre sonra hahamlar bu göreve meydan okuyan Sabetaycılığın devamı olarak kabul edilen Frankizm hareketi ile karşılaşmışlardır. Zira Frank açık ve kesin bir ifade ile deneyimlediği vizyonların otoritesine dayanan ve özünde antinomian (şeriat karşıtı) olan bir Yahudilik anlayışı sunmuştur. Bu yönüyle çalışma boyunca belirtildiği gibi XVIII. yüzyılda Polonya'da kurtuluş vaadi ile taraftar toplayan ve kendini Sabetay Sevi'nin reenkarnasyonu ilan eden Jacob Frank önderliğinde ortaya çıkan Frankizm hareketi, önemli sahte mesih hareketlerinden biri olmuştur.

İşledikleri sapkın faaliyetler sonucu geleneksel Ortodoks Yahudiler tarafından kendilerine herem cezası verilen Frankistler, Polonya Katolik Kilisesi'ne kendilerini "Zoharist" ve "Talmud Karşıtları" olarak tanıtır ve kilise onları potansiyel Hristiyan olarak görür. Böylece Frank, Polonya'daki Katolik Kilisesi'nin desteğini kazanır. Bu süreçte kilisenin emri üzerine Frank taraftarlarının meydanlarda Rabbani Yahudiliğin önemli kaynaklarından Talmudları yakmaları ve uzun süredir Hristiyanların Yahudilere yönelttiği kan iftirasını doğrulamaları hassaten Doğu Avrupa'daki Yahudi halkında oldukça derin izler bırakmıştır. Zira Talmud'un hurafelerle ve Hristiyanlara karşı düşmanca ifadelerle dolu olduğunu öne sürerek toplatılması ve meydanlarda yakılması hem Yahudi dini literatürünün en

önemli eserinin yok olmasına neden olmuş, hem de inançlı Yahudilerin büyük bir hayal kırıklığı ve öfke duymalarına neden olmuştur. Frankistlerin kan iftirasını doğrulamaları da Yahudilerin içinde bulundukları toplumdan kendilerini soyutlamaya sebep olmuştur. Zira Hristiyanların Yahudi halkına karşı besledikleri nefret duygusunun giderek yoğunlaştığı bu dönemde kan iftirasının da doğrulanması, Yahudilerin daha çok zulme uğramalarına ve toplumsal huzursuzlukların artmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak Yahudiler ve Frankistler ile gerçekleşen tartışmalar gerçekleşir ve böylece her iki grup arasındaki ilişkiler zayıflar. Nitekim tartışmalardan istediklerini elde edemeyen Frankistler, Hristiyanlığa olan yakınlıklarını kanıtlamak vaftiz olmuşlardır. Hahamlar bu durumu, Yahudi toplumu içinde bölünmelere yol açan bir tehlike olarak görmüşlerdir. Zira bu durum zaten sayı olarak fazla olmayan Yahudi nüfusun daha da azalmasına neden olmuştur. Yaşanan tüm bu durumlar Frankistlerin faaliyetlerinin geleneksel Ortodoks Yahudiliğe etkisinin ne ölçüde etkili olduğu sorusuna bir cevap niteliğindedir.

Frankizm, Yahudi geleneği içerisinde hâkim olan Avrupa kültürünü kapsayan dini bir hareket olmuştur. Nitekim Frank, faaliyetleriyle hareketi Avrupa kültürüne ve dinine entegre etmiştir. Böylece Frank, hareketin ilk zamanlarında Hristiyan cemaati içinde bir yer edinmeyi başarmıştır. Zira hahamların uyguladığı baskı sonucunda Frankistler, kendilerine olumlu yaklaşan Katolik Kilisesi'nin desteklerini kazanarak Avrupa kültürüyle entegre olmuş ve bu durum hareketin oluşumunda ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Frank başlarda Sevi'nin görüşlerinden etkilense de zamanla bu görüşleri içinde bulunduğu Hristiyan kültürün etkisiyle radikalleştirerek kendi mistik teolojisini ortaya koymuştur. Frank teolojisi ile kendisinin var olan dinlerin, geleneklerin ve adetlerin yıkıcısı olduğunu öne sürmüştür. Böylece Frank, kendisine inananları cinsiyet, sınıf ve dinin baskısından kurtarmış olur. Nitekim Frankizm, liberal, sapkın ve ahlaksız davranışları ile dine karşı bir başkaldırı hareketidir. Bu yönüyle Frank, dönemin Avrupa toplumunun kültüründe var olan sefahat dünyasına ve Hristiyanlığa uygun mistik bir teoloji ortaya koymuştur. Bu yönüyle geleneksel Ortodoks Yahudiliğin denetimlerden kaçan ve dini ve ahlaki normlara aykırı davranan Frankistler için özgür bir alan sunulmuştur. Buradan hareketle Frank ve taraftarlarının, Yahudi kimliklerinden vazgeçerek Hristiyan toplumuna entegre olma sürecinde gerek geleneksel Ortodoks Yahudiliğe mensup hahamların gerekse Hristiyanların kendilerine karşı tutumları etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Frankistler Katolikliği benimsedikten sonra çoğunlukla Varşova, Prag ve Offenbach'ta Katolik cemaati içinde Kripto Yahudi Katolikler olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Katolikliği benimseyen Frankistlerin sayısının Varşova’da toplam 6.000 ve tüm Polonya’da ise 24.000 olduğu ifade edilmektedir. Bu durum Frank’ın faaliyetlerinde başarılı olduğunu ve azımsanmayacak çoğunlukta bir taraftar kitlesi kazandığı sonucuna götürmektedir. Ancak hareket, Frank’ın ölümü ile canlılığını yitirmeye başlar. Zira görünürde Hristiyanlığı benimseyen Frankistler, bir süre daha varlıklarını devam ettirdikten sonra zamanla kendi kimliklerini koruyamaz hale gelmişlerdir. Fransız Devrimi ve Haskala Hareketi gibi çeşitli hareketlere de dahil olan Frankistlerin XIX. yüzyılın sonunda Hristiyanların içinde kaybolmaya başlamaları, Frankistlerin günümüzdeki durumunun ne olduğu sorusuna cevap vermektedir.

Frank’ın mesihlik iddiasının asılsız çıkması, Yahudi toplumunun Mesih’in gelişine dair olan inançlarını ve beklentilerini sarsmıştır. Nitekim kendisinin gerçek mesihten önce gelecek olan Yusuf oğlu Mesih olarak tanıtmıştır. Gerçek mesihin bir kadın olduğunu vurgulayarak kızı Eva Frank’ı mesih ilan etmiştir. Bu söylemleri ile Frank, geleneksel Yahudiliğin Mesih anlayışıyla uyuşmadığı da belirtmiştir. Ayrıca Frank’ın Yahudi halkını kutsal topraklara yerleştirme hususunda herhangi bir vaat veya umut sunmaması, mesihlik iddialarının geleneksel Ortodoks Yahudiler tarafından sapkın sayılmasına sebep olmuştur. Ancak, Frank’ın vaat edilmiş topraklar yerine Polonya’nın kutsiyetine vurgu yapması, Yahudiler için bir başka büyük eksikliklerdir. Sonuç olarak Frankizm, bilhassa başta Polonya olmak üzere Doğu Avrupa’da yaşayan ve kurtuluş ümidi arayan Yahudi cemaatini hayal kırıklığına uğratmıştır. Zira Frankizm’in yaşanan sıkıntılara bir çözüm yolu sunmayışı, Yahudileri başta mesih inancı olmak üzere geleneksel Yahudiliğin inanç esaslarından uzaklaştırmıştır. Böylece bu durum, çalışmanın başında sorduğumuz ‘Reformist Yahudiliğin ortaya çıkışında Frankist hareketin etkisinin olup olmadığı’ sorusuna Frankist hareketin Yahudiliğin var olan katı dini kurallarından kurtulma yolu olarak ortaya çıktığı ve böylece Reformist Yahudiliğin ortaya çıkışına zemin hazırladığı şeklinde cevap bulunmuştur.

Araştırmada Jacob Frank’ın hayatı, mesihi faaliyetleri ve geleneksel Ortodoks Yahudiliğe aykırı olan mistik teolojik görüşleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. “Jacob Frank ve Frankistler” başlıklı bu araştırma, Türkçe literatürde Frank ve Frankizm hareketi ile ilgili yazılan ilk yüksek lisans tezi olma özelliğine sahiptir. Araştırmada genellikle İngilizce tercümelerden yararlanılmıştır ancak Leh dilinde yapılmış olan kaynaklar da bulunmaktadır. Yeni yapılacak çalışmalar, doğrudan Leh dilindeki kaynakların kullanılarak yapılmalıdır. Ayrıca Doğu Avrupa Yahudilerinin mesih inancı ile ilgili geliştirdikleri birtakım inançların detaylı olarak ele alınması ile o bölgedeki dini hayatın daha çok ortaya çıkarılacağı çalışmalar

yapılabilir. Akademimizdeki bu boşluğun doldurulması ile Doğu Avrupa Yahudilerini daha yakından tanıma fırsatı elde edebiliriz.

KAYNAKLAR

- Adam, B. (2004). Kutsal Toprak, Mesih Ve Terör. *Dini Araştırmalar*, 7(20), 61-72.
- Adam, B. (2012). Sept Yahudileri. *Bütün Yönleriyle Yahudilik*, 121-128.
- Akbıyık, S. (2010). *Babil Esaretinin Yahudiler Üzerindeki Sosyal, Kültürel ve Dini Etkileri* [Yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alıcı, M. (2011). *Mecusi Geleneğinde Tektanrıcılık ve Düalizm İlişkisi* [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altuncu, A. (2022). İtalya’da Kilise Sansürü Öncesinde Soncino Matbaalarında Basılan Talmudlar. İçinde A. Altuncu (Ed.), *Tarihten Günümüze Yahudilik* (1. baskı, ss. 399-443). İlahiyat Kitap.
- Altuncu, A. (2023). *Kilise ve Sansür: Papalığın İbrani Matbuatına Yönelik Sansürü* (Birinci Baskı). Ankara Okulu Yayınları.
- Altuncu, A., & Kılıç, S. (2016). *Yahudi Geleneği Bağlamında Sürgün*. 516-524.
- Araz, Ö. F. (2019). *Yahudilikte Tefsir Geleneği: Midraşik Literatürün Tarihsel Gelişimi*. İz Yayıncılık.
- Araz, Ö. F. (2021). Tarihten Günümüze Hasidik Yahudiler ve Kendilerine Özgü Dindarlık Anlayışları. *Dergiabant*, 9(1), 124-150. <https://doi.org/10.33931/abuifd.867612>
- Araz, Ö. F. (2022). Yahudilikte Sahte Mesih Travmasının Önemli Bir Halkası: Jacob Joseph Frank. İçinde A. Altuncu (Ed.), *Tarihten Günümüze Yahudilik* (1. baskı, ss. 153-183). İlahiyat Kitap.
- Aydın, M. (2010). *Anahatlarıyla Dinler Tarihi*. Hayrat Neşriyat.
- Ayğan, F. (2011). *Hız. Peygamber’in nübüvvetini kanıtlama açısından beşâirü’n-nübüvve* [Doktora tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aykıt, D. A. (2006). *Misyon ve İnciller: Misyonerliğin Tarihsel Kökenleri* (1. baskı). Kesit Yayınları.

- Aykıt, D. A., & Kurt, A. O. (2020). *Dinler Tarihi*. BİLAY (Bilimsel Araştırma Yayınları).
- Baer, M. D. (2016). *Selanikli Dönmeler: Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler* (1. baskı). Doğan Kitap.
- Bağır, M. A. (2015). *Yahudi Düşünür Saadia Gaon: Hayatı, Eserleri, İnanç Tarihindeki Yeri* (Birinci Baskı). Gözlem Yayınları.
- Baron, S. W. (1969). *A Social and Religious History of the Jews: Late Middle Ages and Era of European Expansion 1200-1650* (C. 13). Columbia University Press.
- Bartal, I. (2005). *The Jews of Eastern Europe, 1772-1881* (C. Naor, Çev.). University of Pennsylvania press.
- Batuk, C. (2003). *Tarihin Sonunu Beklemek: Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları*. İz Yayıncılık.
- Berger, D. (1985). Three Typological Themes in Early Jewish Messianism: Messiah Son of Joseph, Rabbinic Calculations, and the Figure of Armilus. *AJS Review*, 10(2), 141-164.
- Biale, D. (1979). *Gershom Scholem: Kabbalah and the counter-history*. Harvard university press.
- Blau, J. L. (1944). *The Christian Interpretation of the Cabala in the Renaissance*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/blau93200>
- Blidstein, G. J. (2007). Messiah (in Rabbinic Thought). İçinde *Encyclopaedia Judaica* (C. 14, ss. 110-113). Thomson Gale.
- Braude, B., & Lewis, B. (Ed.). (1982). *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. Holmes and Meier.
- Brustein, W. (2003). *Roots of Hate: Anti-semitism in Europe before the Holocaust*. Cambridge University Press.
- Buber, M. (1948). *Hasidism*. The Philosophical Library.

- Buber, M. (1993). *The Origin and Meaning of Hasidism* (Maurice Friedman, Çev.). Humanities Press.
- Bukovec, P. (2012). Jakob Frank und der Frankismus. *EGO | Europäische Geschichte Online*.
- Buttenwieser, M. (1912). *The Jewish Encyclopedia*. İçinde *Messiah* (C. 8). Funk and Wagnalls Company.
- Cała, A. (2018). *Jew. the Eternal Enemy? The History of Antisemitism in Poland* (Mikołaj Gołubiewski, Ed.; J. Burzyński, Çev.; 1st ed). Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Caravella, M. B. (2011). *The Mystic Heart of Judaism*. New Delhi: Science of the Soul Research Centre.
- Carlebach, E. (1989). הנוצרי-היהודי והפולמוס שבתאות / Sabbatianism and the Jewish-Christian Polemic. *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies / למדעי העולם הקונגרס דברי* 1-7, 1-7.
- Carlebach, E. (1990). *The Pursuit of Heresy: Rabbi Moses Hagiz and the Sabbatian Controversies*. Columbia University Press.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü* (6. Baskı). Paradigma Yayıncılık.
- Charlesworth, J. H. (1992). *The Messiah: The First Princeton Symposium on Judaism and Christian Origins; Developments in Earliest Judaism and Christianity* (J. H. Charlesworth, Ed.). Princeton Symposium on Judaism and Christian Origins, Minneapolis. Fortress Press.
- Ciucu, C. (2016). A Female Messiah? Jewish Mysticism and Messianism in the Seventeenth and Eighteenth Centuries (R. Kramer, Çev.). *Clio. Women, Gender, History*, 44, 63-93.
- Cohen, G. D. (1967). Esau as Symbol in Early Medieval Thought. İçinde Alexander Altmann (Ed.), *Jewish Medieval and Renaissance Studies* (ss. 19-48). Harvard University Press.

- Cohen, M. A. (2007). Marrano. İçinde *Encyclopedia Judaica* (Second Edition, C. 13). Thomson Gale.
- Cohn, H. H. (2007). Bet din and judges. İçinde *Encyclopaedia Judaica* (2nd ed, C. 3, ss. 512-524). Thomson and Gale.
- Čtvrtníčková, P. (2006). *Frankismus na Moravě* [Bakalářská práce, Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, Katedra Religionistiky]. https://theses.cz/id/4qea7y/#panel_bibtex
- Çınar, A. (2018). Yahudi Geleneğinde On İki Ata: İsrail'in Oğulları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 137-172.
- Çiftçi, H. A. (2017). Çeşitli Kültürlerdeki Okült İnanç ve Uygulamaların Türk-İslam Kültürüne Yansıması Üzerine Bir İnceleme. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2, 195-219.
- Dan, J. (1987). *Gershom Scholem and the Mystical Dimension of Jewish History*. NYU Press.
- Dan, J. (2005). Hasidism. İçinde *Encyclopaedia of Religion* (C. 6, ss. 3785-3790). Macmillan Reference USA.
- Dan, J. (2006). *Kabbalah: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Dan, J. (2015). *Kabala* (H. Gür, Çev.). Dost Kitabevi.
- Demirci, K. (2012). Sabetayizmin Avrupa Yahudiliğine Etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 625-634.
- Demirci, K. (2015). *Yahudi Mistisizmi veya Kabalacılık: İnançlar ve tarih* (1. baskı). Ayışığıkitapları.
- Demirci, K. (2019). Deccal. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 67-69). TDV Yayınları.
- Dinur, B.-Z. (1991). The Origins of Hasidism and Its Social and Messianic Foundations. İçinde Gershon David Hundert (Ed.), *Essential Papers on Hasidism: Origins to Present* (ss. 86-208). New York University Press,.
- Doğu, S. (2023). *Ferisiler'in İnanç, Ritüel, Dindarlık Örüntüleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Doktór, J. (1997). Jakub Frank, a Jewish Heresiarch and His Messianic Doctrine. *Acta Poloniae Historica.*, 76, 53-74.
- Doktór, J. (2002). *The Non-Christian Frankists | Polin: Studies in Polish Jewry*.
<https://www.liverpooluniversitypress.co.uk/doi/abs/10.3828/polin.2002.15.131>
- Doktór, J. (2018). Frankism: The History of Jacob Frank or of the Frankists (B. Howard, Çev.).
 İçinde A. Polonsky, H. Wełgrzynek, & A. Zbikowski. (Ed.), *New Directions in the History of the Jews in the Polish Lands* (ss. 261-279). Academic Studies Press ; POLIN Museum of the History of Polish Jews.
- Doktór, J. (2023). *Jakub Frank i jego mesjańska droga: Nowe spojrzenie* (Wydanie 1-sze).
 Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma.
- Dubnow, S. M. (1903). Frank, Jacob, and the Frankists. İçinde *The Jewish Encyclopaedia* (C. 5, ss. 475-748). Ktav Publishing House.
- Dubnow, S. M. (1916). *History of the Jews in Russia and Poland from the Earliest Times Until the Present Day* (I. Friedlaendf, Çev.; C. 1). The Jewish Publication Society of America.
- Duker, A. G. (1963). Polish Frankism's Duration: From Cabbalistic Judaism to Roman Catholicism and from Jewishness to Polishness: A Preliminary Investigation. *Jewish Social Studies*, 25(4), 287-333.
- Eldem, E. (2006). *The Cambridge history of Turkey; The Later Ottoman Empire 1603-1839* (S. Faroqhi, Ed.; C. 3). Cambridge University Press.
- Eliade, M. (2012). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi II: Gotama Budha'dan Hristiyanlığın Doğuşuna* (A. Berktaş, Çev.; 3.Basım). Kibalcı Yayınevi.
- Elior, R. (1993). Hasidism— Historical Continuity and Spiritual Change. İçinde P. Schäfer & J. Dan (Ed.), *Gershom Scholem's "Major Trend in Jewish Mysticism" 50 Years After: Proceedings of the Sixth International Conference on the History of Jewish Mysticism* (First Edition, ss. 310-311). J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

- Elior, R. (2008). *The mystical origins of Hasidism* (Shalom Carmi, Çev.; First edition). The Littman Library of Jewish Civilization. <https://doi.org/10.3828/9781874774846>
- Emmet, C. W. (1915). *Encyclopaedia of Religion and Ethics*. İçinde *Messiah* (C. 8). <http://archive.org/details/in.gov.ignca.31189>
- Endelman, T. M. (1997). Jewish Converts in Nineteenth-Century Warsaw: A Quantitative Analysis. *Jewish Social Studies*, 4(1), 28-59.
- Engel, A. (2017). *Gershom Scholem: An Intellectual Biography*. The University of Chicago press.
- Eroğlu, A. H. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler: XIX. yüzyılın sonuna kadar* (1. basım). Berikan Yayınevi.
- Etheridge, J. W. (1865). *The Targums of Onkelos and Jonathan Ben Uzziel on the Pentateuch: With the Fragments of the Jerusalem Targum, From the Chaldee; Leviticus, Numbers and Deuteronomy*. Longman.
- Fagenblat, M. (2014). Frankism and Frankfurtism: Historical heresies for a metaphysics of our most human experiences. *Bamidbar; Journal for Jewish Thought and Philosophy*, 1(7), 21-55.
- Faivre, A. (1994). *Access to Western esotericism*. State University of New York Press.
- Faroghi, S. (1994). Crisis and Change, 1590–1699. İçinde *An economic and social history of the Ottoman Empire. 2: 1600—1914* (Reprint. in paperback, digital print, C. 2, ss. 411-623). Cambridge University Press.
- Faroghi, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve etrafındaki dünya* (A. Berktaş, Çev.; 2. Baskı). Kitap Yayınevi.
- Feiner, S. (2010). *The Origins of Jewish secularization in eighteenth-century Europe*. University of Pennsylvania Press.

- Fine, L. (2003). *Physician of the soul, healer of the cosmos: Isaac Luria and his kabbalistic fellowship*. Stanford University Press.
- Freedman, H., & Simon, M. (Ed.). (1939). *Midrash Rabbah* (H. Freedman, Çev.). The Soncino Press.
- Freely, J. (2003). *Kayıp Mesih Sabetay Sevi'nin izini Sürerken* (A. Ç. Tekçe, Çev.; 2. Basım). Remzi Kitabevi.
- Friedmann, H. G. (1905). Pseudo-Messiahs. İçinde *The Jewish Encyclopaedia* (C. 10, ss. 251-255). Funk and Wagnalls Company.
- Galante, A. (2000). *Sabetay Sevi ve Sabetaycılarının Gelenekleri* (E. Ağca, Çev.; 1. baskı). Zvi-Geyik Yayınları.
- Galas, M. (2002). The Influence of Frankism on Polish Culture. İçinde A. Polonsky (Ed.), *Polin: Studies in Polish Jewry Volume 15: Focusing on Jewish Religious Life, 1500-1900* (ss. 153-158). Liverpool University Press.
- Gerber, H. (2011). *Crossing Borders: Jews and Muslims in Ottoman Law, Economy, and Society*. Gorgias Press. <https://doi.org/10.31826/9781463226015>
- Gikatilla, J. (2023). *Gates of Light* (Amiram Markel & Yehudah S. Markel, Çev.). The Neiro Foundation.
- Ginsberg, H. L. (2007). Messiah. İçinde *Encyclopaedia Judaica* (2nd ed, C. 14). Thomson Gale.
- Glickman, E. R. (2013). *The Messiah and the Jews: Three thousand years of tradition, belief, and hope*. Jewish Lights Publishing.
- Goldhill, S. (2011). *Kudüs Tapınağı: Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar için Kutsal Olan bir Sitenin Olağandışı Tarihi* (İbrahim Şener, Çev.; 1st ed). Doruk yayınları.
- Goldish, M. (2004). *The Sabbatean prophets*. Harvard University Press.

- Goldish, M. (2011). Jacob Frank's Innovations in Messianic Leadership. İçinde R. Ascarelli & K. Davidowicz (Ed.), *Along the Road to Esau: Studies on Jakob Frank and Frankism* (ss. 11-28). Bibliotheca Aretina.
- Goldish, M. (2017). Sabbatai Zevi and The Sabbatean Movement. İçinde J. Karp & A. Sutcliffe (Ed.), *The Cambridge History of Judaism* (1. bs, ss. 491-520). Cambridge University Press.
- Goldish, M. (2018). Could Early Modern Messianic Movements Cross Religious Boundaries? *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 61(1-2), 124-146.
<https://doi.org/10.1163/15685209-12341445>
- Gövsä, İ. A. (2009). *Sabatay Sevi* (4. basım). Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Green, W. S., & Silverstein, J. (2003). The Doctrine of the Messiah. İçinde J. Neusner & A. J. Avery-Peck (Ed.), *The Blackwell Companion to Judaism*. Blackwell Publishers.
- Greenstone, J. H. (1906). *The Messiah Idea In Jewish History*. The Jewish Publication Society of America. <http://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.31842>
- Guesnet, F. (2018). The Jews of Poland- Lithuania (1650–1815). İçinde J. Karp & A. Sutcliffe (Ed.), *The Cambridge History of Judaism: The Early Modern World, 1500–1815* (First Edition, C. 7, ss. 798-829). Cambridge university press.
- Gündüz, Ş. (1995). *Sâbiiler Son Gnostikler*. Vadi Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2000). Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar. *Dini Araştırmalar*, 2(6), 51-76.
- Gürkan, S. L. (2013). Yahudilik. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 43, ss. 187-197). TDV Yayınları.
- Gürkan, S. L. (2022). *Yahudilik* (9.Basım). İSAM Yayınları.
- Hacohen, M. H. (2019). *Jacob & Esau: Jewish European History Between Nation and Empire* (First Edition). Cambridge University Press.

- Harman, Ö. F. (2017). Beklenen Kurtarıcı İnancının İslam Öncesi Dinî Arka Planı. İçinde Yusuf Şevki Yavuz (Ed.), *Beklenen Kurtarıcı İnancı* (ss. 41-59). KURAMER Yayınları.
- Harman, Ö.F. (2010). Süleyman. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 56-60). TDV Yayınları.
- Hasanoğlu, E. (2018). Yahudilik. İçinde S. Turan & M. Alıcı (Ed.), *Dinler Tarihi I-II* (ss. 369-425.). Lisans Yayıncılık.
- Haumann, H. (2002). *A History of East European Jews*. Central European University Press.
- Horne, E. (2024). The Black Madonna. İçinde *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/The-Black-Madonna>
- Hundert, G. D. (2004). *Jews in Poland-Lithuania in the eighteenth century: A genealogy of modernity*. University of California Press.
- Idel, M. (1993). One from a Town, Two from a Clan"-The Diffusion of Lurianic Kabbala and Sabbateanism: A Re-Examination. *Jewish History*, 7, 79-104.
- Idel, M. (1998). Saturn and Sabbatai Tzevi: A New Approach to Sabbateanism. İçinde M. Cohen (Ed.), *Toward the Millennium* (ss. 173-202). BRILL.
https://doi.org/10.1163/9789004378995_011
- Idel, M. (2007). *Ben: Sonship and Jewish Mysticism*. Continuum ; Shalom Hartman Institute.
- Idel, M. (2019). *The privileged divine feminine in Kabbalah*. De Gruyter.
- İbn Meymun. (2021). *Delaletu'l-Hairin—Akli Karışıklar İçin Rehber* (Ö. Akdağ & O. Bayder, Çev.; 1.Basım). Albaraka Yayınları.
- Inbari, M. (2012). *Messianic religious Zionism confronts Israeli territorial compromises*. Cambridge University Press.
- Jacobs, L. (1995). *The Jewish Religion: A Companion*. Oxford Univ. Press.
- Jacobs, L. (2007). Messiah. İçinde *Encyclopaedia Judaica* (2nd Edition, C. 14). Keter Publishing House.

- Johnson, H. R. (2012). *Blood Libel: The Ritual Murder Accusation at the Limit of Jewish History*. The University of Michigan Press.
- Johnson, P. (1987). *A History of the Jews* (1st Perennial Library ed). Harper Perennial.
- Jonas, H. (1958). *The Gnostic Religion the Message of the Alien God And the Beginnings of Christianity*. Beacon Press.
- Kahana, M. (2012). The Allure of Forbidden Knowledge: The Temptation of Sabbatean Literature for Mainstream Rabbis in the Frankist Moment, 1756–1761. *Jewish Quarterly Review*, 102(4), 589-616. <https://doi.org/10.1353/jqr.2012.0033>
- Kalik, J. (2004). Christian Kabbalah and Polish Jews: Attitudes of the Church to Jewish Conversion and the Idea of ‘Jacob’s Return’. *Polish-Lithuanian Commonwealth in the 18th Century*, 212, 492-501.
- Kalik, J. (2009). *Scepter of Judah: The Jewish Autonomy in the Eighteenth-Century Crown Poland*. Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004166011.i-404>
- Karahan, S. (2019). *Siyonizmin Teolojik Temelleri* [Yüksek lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kastein, J. (2011). *Sabetay Sevi-İzmirli Mesih* (Orhan Düz, Çev.; 8. Basım). İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Katz, J. (1970). *Jews and Freemasons in Europe: 1723 - 1939*. Harvard University Press.
- Kellner, M. M. (Ed.). (1991). *Maimonides on Judaism and the Jewish people*. State University of New York Press.
- King, K. L. (2003). *What Is Gnosticism?* Harvard University Press.
- Klatzkin, J. (2007). Armilus. İçinde *Encyclopaedia Judaica* (Second Edition, C. 2, ss. 474-475). Thomson and Gale.
- Kłoczowski, J. (2000). *A History of Polish Christianity* (1. Edition). Cambridge University Press.

- Kohler, K., & Seligsohn, M. (1914). Hayyim Mal'ak. İçinde *Jewish Encyclopedia* (C. 6, s. 275). Funk and Wagnalls Company.
- Kraushar, A. (1895a). *Frank i frankiści polscy, 1726-1816: Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych i rękopiśmiennych* (C. 1). Skład Główny U G. Gebethnera I Spółki.
- Kraushar, A. (1895b). *Frank i frankiści polscy, 1726-1816: Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych i rękopiśmiennych* (C. 2). Skład Główny U G. Gebethnera I Spółki.
- Kriwaczek, P. (2007). *Yahudi Medeniyeti* (A. B. Dehni, Çev.). Pegasus Yayınları.
- Krstić, T. (2011). *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire* (1. Edition). Stanford University Press.
- Kunt, M. (1982). Transformation of Zimmi into Askeri. İçinde Bernard Lewis & Benjamin Braude (Ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. Holmes.
- Kurt, A. O. (2006). İkinci Mabad Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 437-454.
- Kurt, A. O. (2009). İki Kral - İki Hikâye: Kral Saul ve Kral Davut-Tarih ve Mitoloji Işığında Bir Okuma-. *Milel ve Nihal*, 6(1), 261-287.
- Kurt, A. O. (2016). *Fundamentalist Yahudiler* (2. baskı). Eskiyei Yayınları.
- Küçük, A. (1992). *Dönmeler Tarihi* (2. Baskı). Rehber Yayınları.
- Küçük, A. (2021). *Dönmeler (Sabatayistler) Tarihi* (10. Baskı). Berikan Yayınevi.
- Lauterbach, J. Z. (1912). Tannaim and Amoraim. İçinde *Jewish Encyclopedia* (C. 12, ss. 49-54). The Kopelman Foundation. <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/14240-tannaim-and-amoraim>
- Leiman, S. Z. (2002). Rabbi Jonathan Eibeschutz's Attitude towards the Frankists. İçinde *Polin: Studies in Polish Jewry Volume 15* (ss. 145-152). Liverpool University Press.

- Lenowitz, H. (1998). *The Jewish Messiahs From the Galilee to Crown Heights*. Oxford University Press.
- Lenowitz, H. (Ed.). (2004). *The Collection of the Words of the Lord [Jacob Frank] from the Polish Manuscripts* (H. Lenowitz, Çev.).
- Lenowitz, H. (2011). Me'ayin yavo 'ezri? The Help of Jacob Frank and His Daughter, Ewa. İçinde Glenn Dynner (Ed.), *Holy dissent: Jewish and Christian Mystics in Eastern Europe* (ss. 281-306). Wayne State University Press.
- Levine, B.A. (2007). Firstborn. İçinde *Encyclopaedia Judaica* (Secon edition, C. 7, ss. 45-48). Thomson and Gale.
- Levine, H. (1993). Frankism as Wordly Messianism. *Gershom Scholem's Major Trends in Jewish Mysticism 50 Years after : Proceedings of the Sixth International Conference on the History of Jewish Mysticism*, 283-300.
- Levine, H. (1997). Jacob Frank as Christian Kabbalist. İçinde J. Dan, *The Christian kabbalah: Jewish mystical books & their Christian interpreters: A symposium* (ss. 181-186). Harvard College Library.
- Liebes, Y. (1993). *Studies in Jewish myth and Jewish messianism* (Batya Stein, Çev.). State University of New York Press.
- Maciejko, P. (2006). Christian Elements in Early Frankist Doctrine. *GAL-ED On the History and Culture of Polish Jewry*, 20.
- Maciejko, P. (2007). The Jews' entry into public sphere: The Emden-Eibesbüttel controversy reconsidered. *Simon Dubnow Institute Yearbook*, 6, 135-154.
- Maciejko, P. (2011). *The mixed multitude: Jacob Frank and the Frankist movement, 1755-1816*. University of Pennsylvania Press.

- Maciejko, P. (2012). *Jacob Frank and Jesus Christ (with an excursus on Nathan of Gaza). İçinde Jesus among the Jews: Representation and Thought* (First Edition, ss. 119-136). Routledge.
- Maciejko, P. (Ed.). (2017). *Sabbatian Heresy: Writings on Mysticism, Messianism, and the Origins of Jewish Modernity*. Brandeis University Press.
- Mainz, E. (1956). Comments on the Messiah in Karaite Literature. *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 25, 115-118. <https://doi.org/10.2307/3622345>
- Mandel, A. (1979). *The militant messiah: Or, The flight from the ghetto: the story of Jacob Frank and the Frankist movement*. Humanities Press.
- Martin, S. (2010). *Gnostikler: "İlk Hristiyan Sapkınlar"* (E. Çağdaş. Babaoğlu, Çev.; 1.baskı). Kalkedon Yayınları.
- Meral, Y. (2015). Erken Dönem İbrani Matbaacılığında Haham Onayları ve Cemaat İçi Sansür. *Dini Araştırmalar*, 18(47), 96-118.
- Meral, Y. (2019). *Yahudi Dini Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog* (Birinci Baskı). Ankara Okulu Yayınları.
- Meral, Y. (2021a). Yahudilik. İçinde Ş. Gündüz (Ed.), *Dünya Dinleri* (ss. 61-114). Milet Nihal Yayınları.
- Meral, Y. (2021b). *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik* (Birinci Baskı). Milet Nihal Yayınları.
- Michaelson, J. (2017). Conceptualizing Jewish Antinomianism in the Teachings of Jacob Frank. *Modern Judaism - A Journal of Jewish Ideas and Experience*, 37(3), 338-362. <https://doi.org/10.1093/mj/kjx031>
- Michaelson, J. (2022). *The Heresy of Jacob Frank: From Jewish Messianism to Esoteric Myth*. Oxford University Press.

- Mowinckel, S. (1954). *He that cometh: The Messiah concept in the Old Testament and later Judaism* (G. W. Anderson, Çev.). Abingdon Press.
- Nadler, A. (2000). Eastern Europe, Practice of Judaism. İçinde Jacob Neusner, Alan J. Avery-Peck, & William Scott Green (Ed.), *The Encyclopaedia of Judaism* (C. 1, s. 213). E.J. Brill.
- Nadler, S. (1999). *Spinoza: A Life*. Cambridge University Press.
- Nahya, Z. N. (2007). Anadolu'da Bir Kayıp Yahudi Halkı: Romanyot Yahudileri. *Kırkbudak-Anadolu Halk İnançları Araştırmaları Dergisi*, 12, 5-21.
- Niedźwiedź, A. (2012). *The Image and the Figure: Our Lady of Częstochowa in Polish Culture and Popular Religion*. Jagiellonian University Press.
- Novak, C. (2012). *Jacob Frank, le faux messie: Déviance de la kabbale ou théorie du complot*. l'Harmattan.
- Örs, H. (1966). *Musa ve Yahudilik*. Remzi Kitabevi.
- Patai, R. (1964). The Shekhina. *The Journal of Religion*, 44(4), 275-288.
- Pikulski, G. (1760). *Złość żydowska przeciwko Bogu y bliźniemu, prawdzie y sumieniu na objaśnienie Talmudystow, na dowód ich zaślepienia y religii dalekiej od prawa boskiego przez Mojżesza danego*. W Lwowie: w drukarni Jana Szlichtyna.
- Pinhas, S. (2007). Sadducees. İçinde *Encyclopaedia Judaica* (Second Edition, C. 17, ss. 654-655). Thomson and Gale.
- Pogonowski, I. C. (1998). *Jews in Poland: A Documentary history; the Rise of Jews as a Nation from Congressus Judaicus in Poland to the Knesset in Israel*. Hippocrene Books.
- Polonsky, A. B. (2010). *The Jews in Poland and Russia 1350 to 1881* (C. 1). The Littman Library of Jewish Civilization.
- Rapoport-Albert, A. (2011). *Women and the Messianic Heresy of Sabbatai Zevi 1666-1816* (D. Greniman, Çev.). Littman Library of Jewish Civilization.

- Rosman, M. (2010). The Authority of the Council of Four Lands outside Poland–Lithuania. *Polin: Studies in Polish Jewry*, 22, 83-108.
- Rossoff, D. (1991). *Sha'ar Books*. Sha'ar Books.
- Ruderman, D. B. (2010). *Early modern Jewry: A new cultural history*. Princeton University Press.
- Ruderman, D. B. (2013). *Erken Modern Dönem Yahudi Tarihi* (Lizet Deadato, Çev.). İnkılap Kitabevi.
- Russell, D. S. (1964). *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*. The Westminster Press.
- Rycaut, P. (1680). *The History of the Turkish Empire from the Year 1623 to the Year 1677*.
- Salihoğlu, M. (2011). Marranolar ve Dini İnançları. *Ekev Akademi Dergisi*, 49, 105-115.
- Sarıkcıoğlu, E. (2011). *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahur Şekilleri)*. Fakülte Kitabevi.
- Sarıkcıoğlu, E. (2016). *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. Fakülte Kitabevi.
- Sarıkcıoğlu, E. (2017). *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*. Düşün Yayıncılık.
- Sasson., H. H. B. (2007). Poland. İçinde *Encyclopaedia Judaica* (Vols. 1-16, ss. 287-300). Thomson and Gale.
- Schacter, J. (1988). *Rabbi Jacob Emden: Life and Major Works*. Harvard University Press.
<https://books.ms/main/98BAC6F4C0B9E8E341D20C4422E47FD3>
- Schacter, J. J. (2012). Rabbi Jacob Emden, Sabbatianism, and Frankism: Attitudes toward Christianity in the Eighteenth Century. İçinde E. Carlebach & J. J. Schacter (Ed.), *New Perspectives on Jewish-Christian Relations* (ss. 359-396). BRILL.
- Scholem, G. (1971). *The Messianic Idea in Judaism*. Schocken Books.
- Scholem, G. (1972). Hayyim ben Solomon Malakh. İçinde *Encyclopedia Judaica* (1st Edition, C. 11, ss. 818-819). Keter Publishing House.
- Scholem, G. (1978). *Kabbalah* (1st Edition). A Meridian Book: New American Library.

- Scholem, G. (1991). *On the Mystical Shape of the Godhead: Basic Concepts in the Kabbalah* (J. Neugroschel, Çev.). Schocken Books.
- Scholem, G. (1995a). *Major Trends in Jewish Mysticism*. Schocken Books.
- Scholem, G. (1995b). *The Messianic Idea in Judaism: And Other Essays on Jewish Spirituality*. Schocken Books.
- Scholem, G. (2001). *Sabatay Sevi Mesih mi Sahte Peygamber mi?* (S. Ayaz, Çev.). Burak Yayınları.
- Scholem, G. (2007a). Shabbetai Zevi. İçinde *Encyclopaedia Judaica* (Second Edition, C. 18, ss. 340-359). Thomson and Gale.
- Scholem, G. (2007b). Judah Hašid (Segal), Halevi. İçinde *Encyclopaedia Judaica* (2nd ed, C. 11, ss. 505-506). Thomson Gale.
- Scholem, G. (2007c). Frank, Jacob, and the Frankists. İçinde *Encyclopaedia Judaica* (C. 7, ss. 182-191). Thomson and Gale.
- Scholem, G. (2016). *Sabbatai Ševi: The Mystical Messiah, 1626–1676*. Princeton University Press.
- Schuchard, M. K. (2011). From Poland to London Sabbatean Influences on the Mystical Underworld of Zinzendorf, Swedenborg, and Blake. İçinde Glenn Dynner (Ed.), *Holy Dissent: Jewish and Christian Mystics in Eastern Europe* (ss. 250-280). Wayne State University Press.
- Sevilla-Sharon, M. (1981). *İsrail Ulusu'nun Tarihi*. Graph Press.
- Shahak, I. (2002). *Jewish History, Jewish Religion: The Weight of Three Thousand Years*. Pluto Press.
- Shaw, S. J. (1991). *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*. Palgrave Macmillan UK.

- Sherbok, L. C. & Sherbok, D. C. (2010). *Yahudiliğin Kısa Tarihi* (B. Baş, Çev.; 2.Basım). İz Yayıncılık.
- Shmuelevitz, A. (1984). *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and The Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal, and Social Relations as Reflected in the Responsa*. E.J. Brill.
- Sipahioğlu, M. (2020). *Antik Mısır'da rahip sınıfı* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sisman, C. (2015). *The Burden of Silence: Sabbatai Sevi and the Evolution of the Ottoman-Turkish Dönmes*. Oxford University Press.
- Slutsky, Y. (2007). Pogroms. İçinde *Encyclopaedia Judaica* (2nd edition, C. 16, ss. 279-282). Thomson and Gale.
- Stoye, J. (1988). *Europe Unfolding, 1648—1688* (2nd Edition). Blackwell.
- Störig, H. J. (2013). *Vedalaradan Tractatus'a Dünya Felsefe Tarihi* (N. Epçeli, Çev.; 2. Baskı). Say Yayınları.
- Sutcliffe, A. (2013). Messianism and Modernity: Jacob Frank and the Sexual Politics of Transgression in Jewish Eastern Europe. *Eighteenth-Century Studies*, 46(2), 299-301.
- Şaul, L. (2015). Sefarad Şarkılarının Tarihçesi, Oluşumu Ve Yapısı. *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, 7, 111-119.
- Şeker, C. (2014). Yahudilikte Mesihlik İnancı ve Tarihsel Gelişimi. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 16(63), 163-200.
- Şengül, F. S. (2022). *Yahudi-Hıristiyan Münazaralarında İsa ve Mesih Tartışmaları-Paris, Barselona, Tortosa Örnekleri-* [Doktora tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şişman, C. (2022). *Suskunluğun Yükü: Sabatay Sevi ve Osmanlı-Türk Dönemlerinin Evrimi* (A. Demirhan, Çev.; 4.Baskı). Doğan Kitap.

- Taşdemir, Y. (2021). *Yahudilikteki Mesih İnancı ile Ehl-i Sünnetteki Mehdi İnancının Karşılaştırılması* [Yüksek lisans tezi]. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taşdemir, Y. & Başaran, İ. (20223). Kurtarıcılık Bağlamında Yahudilikteki Mesih İnancı ile Ehl-i Sünnetteki Mehdi İnancının Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 17, 189-213.
- Taşpınar, İ. (2011). Mesnevi’de Erken Dönem Hıristiyanlık ve Pavlus. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 28, 173-191.
- Taşpınar, İ. (2015). *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik’te Ahiret İnancı* (3. Baskı). M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Taşpınar, İ. (2022). Kripto Yahudi Katolikler: Jacob Frank ve Frankistler. İçinde *Dinler Tarih ve İnançlar* (1. Baskı, ss. 181-192). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Teller, A. (2004). Rabbis Without a Function? The Polish Rabbinate and the Council of Four Lands in the 16th-18th Centuries. *Jewish Theological Seminary*, 1, 371-400.
- Terzioğlu, D. (2013). Where Ilm-i Hal Meets Catechism: Islamic Manuals of Religious Instruction in the Ottoman Empire in the Age of Confessionalization. *Past & Present*, 220(1), 79-114.
- Theiner, A. (1864). *Vetera Monumenta Polonica et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*. Typis Vaticanis.
- Tokarczuk, O. (2024). *Yakup’un Kitapları* (N. T. Yüce, Çev.). Everest Yayınları.
- Topcan, Ü. Ö. (2020). Yahudilikte Mesih Anlayışı. İçinde Yunus Emre TANSÜ (Ed.), *İbn Haldun Anısına Türkiye Ve Türk Dünyası Araştırmaları* (ss. 429-446). İksad Publishing House.

- Türem, Ş. İ. (2017). *Masih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal Ve Siyasal Yansımaları (XVIII. Yüzyıldan İtibaren* [Doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Van der Haven, A. (2012). *From Lowly Metaphor to Divine Flesh: Sarah the Ashkenazi, Sabbatai Tsevi's Messianic Queen and the Sabbatian Movement*. Menasseh ben Israel Instituut.
- Versluis, A. (2007). *Magic and Mysticism: An Introduction to Western Esotericism*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Waardenburg, J. (2004). TDV İslam Ansiklopedisi. İçinde *Masih* (C. 29, ss. 306-309). TDV Yayınları.
- Wacholder, B. Z. (1982). Jacob Frank and the Frankists Hebrew Zoharic Letters. *Hebrew Union College Annual*, 265-293.
- Weintraub, W. (1971). Tolerance and Intolerance in Old Poland. *Canadian Slavonic Papers*, 13(1), 21-44.
- Weissler, C. (2006). Meanings of Shekhinah in the “Jewish Renewal” Movement. *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*, 10, 53-83.
- Werblowsky, R. J. Z. (2007). Messianism: Jewish Messianism. İçinde *Encyclopedia of Religion* (2nd Edition, C. 9, ss. 5974-5979). Thomson and Gale.
- Williams, R. J. (1971). Egypt and Israel. İçinde *The Legacy of Egypt* (ss. 257-290). Clarendon Press.
- Wirszubski, C. (1989). *Pico della Mirandola's encounter with jewish mysticism*. Harvard University Press.
- Yasak, A. (2017). *Bir Yahudi Mezhebi Olarak Karaîliğin İnanç Esasları Ve İbadetleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yeloğlu, Ç. H. (2017). Önemli Bir Ruh Sağlığı Sorunu: Bipolar Bozukluk. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tıp Dergisi*, 8(30), 41-54.
- Yıkar, Ö. F. (2024). *Yahudi Kutsal Kitap Yorumcusu Raşi*. Eskiyei Yayınları.
- Zephyr, A. (2013). *Rabbi Akiva, Bar Kokhba Revolt, and the Ten Tribes of Israel*. Universe LLC.
- Zorlu, I. (1999). *Evet, Ben Selânikliyim: Türkiye Sabetaycılığı* (7.Baskı). Belge Yayınları.

EKLER

East and Central Europe ca. 1770

(Maciejko, 2011, s. xiv).

XVIII. Yüzyılda Frank'ın Osmanlı İmparatorluğuna Ait Olan Bölgelerde Bulunduğu Yerler (Sarı İşaretli Yerler)

- Salonika (Selanik)
- Smyrna (İzmir)
- Nikopol (Niğbolu)
- Constantinople (İstanbul)

XVIII. Yüzyılda Doğu Avrupa’da Frank’ın ve Taraftarlarının Bulunduğu Yerler (Kırmızı İşaretli Yerler)

- Bucharest (Bükreş)
- Wallachia (Eflak)
- Czernowitz
- Korolowka
- Częstochowa
- Lublin
- Iwaniğ (İvanya)
- Nadworna (Nadvirna)
- Buczaczy (Buchach)
- Rohatyn (Rohatin- Rutenya)
- Lwów- Lvov (Eski adı: Lemberg günümüzde Lviv olarak bilinir)
- Kamieniec Podolski (Kamyanets-Podilski)
- Podhajce
- Źółkiew
- Busk
- Chocim (Hotin)
- Czernowitz (Çernitsvi)
- Lanckoron (Landskron)
- Brünn
- Prossnitz
- Vienna (Viyana)
- Prague
- Warsaw (Varşova)

- Offenbach am Main

